95

AKADEMİK
ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVA

АКАДЕМИК
ЗАРИФА ХАНУМ АЛИЕВА

ACADEMICIAN
ZARIFA KHANUM ALIYEVA

95

AKADEMİK ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVA

АКАДЕМИК ЗАРИФА ХАНУМ АЛИЕВА

ACADEMICIAN ZARIFA KHANUM ALIYEVA

Azərbaycan Milli Kitabxanası

Müəllif:

Kərəm Kərimov - *tibb elmləri doktoru, professor, Türk Dünyası Araşdırmaları Uluslararası Elmlər Akademiyasının akademiki*

Rəyçilər:

Vasim Məmmədəliyev - *Bakı Dövlət Universitetinin ilahiyyat fakültəsinin dekanı, akademik*

Ömər Eldarov - *Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının rektoru, respublikanın xalq rəssamı*

Автор:

Керам Керимов - *доктор медицинских наук, профессор, академик Межгосударственной Академии Тюркоязычных стран*

Рецензенты:

Васим Мамедалиев - *Декан Бакинского Государственного Университета, академик*

Омар Эльдаров - *Ректор Азербайджанской Государственной Художественной Академии, народный художник республики*

Author:

Keram Kerimov - *Professor, Sc. D. in medicine, academician of International Academy of Turkish-speaking countries*

Reviewers:

Vasim Mammadaliyev - *dean of theological department of Baku State University, academician*

Omar Eldarov - *Rector of Azerbaijan State Art Academy, national artist of Azerbaijan Republic*

ONUN QƏLBİNİN NURU YENİ ZİRVƏLƏR FƏTH ETMƏK ÜÇÜN YOLLARIMIZA ŞƏFƏQ SAÇIR

KƏRƏM KƏRİMOV,
tibb elmləri doktoru, professor,
Türk Dünyası Araşdırmaları Uluslararası
Elmlər Akademiyasının akademiki

«Gözlər - qəlbin aynasıdır». Bu deyim bütün xalqlarda və bütün dillərdə eyni məna kəsb edir. Həqiqətən də gözlərə baxıb - mehriban, xoşxasiyyət, alicənab və ya özünə qapanmaq, eqoistlik, başqalarının dərdinə şərik olmağı bacarmamaq kimi insani keyfiyyətləri müəyyən etmək mümkündür. Qeyd etmək istərdim ki, gözlər həm də insanın daxili orqanlarının güzgüsüdür, çünki onlar bədəndə cərəyan edən əksər xəstəliklərdən xəbər verir. Tibb aləmində iridologiya adlı belə bir elm də mövcuddur. Bir vaxtlar bu elmə ciddi yanaşmırdılar. Bütün bunlara baxmayaraq oftalmologiya sahəsinə aid olan hər şeyə diqqətlə yanaşan, yeni araşdırmaların mahiyyətini tapmağa çalışan alim-həkimlər tapıldı. Onlardan biri də gözəl həkim və insan - tibb elmləri doktoru, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının akademiki, Rusiya Tibb Elmləri Akademiyasının akademik M.İ.Averbax adına mükafatının laureatı Zərifə xanım Əliyevadır. Akademik Zərifə xanım Əliyeva və tibb elmləri doktoru, professor Nina Şulpina ilə birgə əməyinin bəhrəsi olan «İridologiyanın əsasları» və «İridodiaqnostika» (1980) monoqrafiyasını oxuduqda dərin, professional biliyə, geniş təfəkkürə, xəstəliklərin yaratdığı fəsadlardan insanları hərtərəfli qorumaq üçün əzmkarlığına, müəlliflərin ali humanizminə heyran qalmaya bilmirsən.

Azərbaycanın tibb ictimaiyyəti, elm və təhsilin müxtəlif sahələrinin nümayəndələri yüksək intellektə, geniş erudisiyaya, zəngin mədəniyyətə, dərin biliyə malik həkim, pedaqoq-alim, gözəl insan Zərifə Əziz qızı Əliyevanın 95-ci ildönümünü geniş qeyd edir, Azərbaycanda yüksək səviyyədə Oftalmoloqların Beynəlxalq Konfransı keçirilir. Şəxsiyyətində görkəmli həkim və müəllim zəkası, elmi işçi və həyatı dərindən sevən əvəzsiz hisslərin vəhdət təşkil etdiyi Zərifə xanım Əliyevanın ölümündən illər keçməsinə baxmayaraq, onun parlaq xatirəsi qəlblərdə əbədi yaşayır, həmişə əziz tutulur.

Onun ürəyinin hərarəti uzun illər fəaliyyət göstərdiyi və haqlı olaraq adını daşıyan Milli Oftalmologiya Mərkəzinin əməkdaşlarının fəaliyyətini nura qərq edir. Zərifə xanım çox zəngin və mənalı ömür yolu keçib, görkəmli ictimai və dövlət xadimi, tibb elminin, tibbi təhsilin inkişafındakı əvəzolunmaz təşkilatçılığı, vətəni və xalqı üçün böyük xidmətləri olan xalqımızın

böyük oğlu Əziz Əliyevin ailəsində dünyaya göz açıb. Atasının ömür yolu onun üçün əsl həyat məktəbi olub. Zərifə xanım Əliyeva Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunu bitirdikdən sonra Moskva Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda təhsil alıb.

Zərifə xanım vətənə qayıtdıqdan sonra Göz Xəstəlikləri İnstitutunda həkim ordinator kimi fəaliyyətini davam etdirdi. XX əsrin 50-ci illərində çox ailələri, kəndləri gözün nurundan məhrum edən traxoma xəstəliyinə qarşı könüllü-həkim dəstəsinə qoşulanlardan biri də Zərifə xanım idi. O, bu xəstəliyə yoluxmaqdan qorxmayaraq müalicə işlərini apararaq profilaktik tədbirlər keçirir. Azərbaycanda traxoma xəstəliyinə qarşı mübarizənin başa çatmasında Zərifə xanımın müstəsna xidmətləri vardır. Bu istiqamətdə apardığı tədqiqatları 1959-cu ildə uğurla müdafiə etdiyi «Traxomanın digər terapiya üsulları ilə birlikdə sintomisinlə müalicəsi» mövzusunda namizədlik dissertasiyasının əsasını təşkil etdi.

Müharibədən sonra, 50-ci illərin əvvəli Azərbaycanda iri sənaye, neft-kimya müəssisələrinin inkişafının artım dövrüdür. Zərifə xanım Əliyeva oftalmologiyanın peşəkarlıq və sosial problemi kimi aktual mövzusu üzərində seçim etdi.

Zərifə xanım novator, uzaqgörən alim idi. Onun elmi araşdırmalarının nəticələri bu gün də çox aktualdır. O, ilk dəfə olaraq dünyada analoqu olmayan ən böyük sənaye müəssisələrində: Bakı Şin, Yod və Məişət Maşınqayırma zavodlarında, Sumqayıt Üzvi Sintez Birliyində, Mingəçevir «İzolit» və rezin texniki zavodunda, Gəncə gil-torpaq kombinatında müxtəlif peşə və zərərli faktorların görmə üzvünə, daxili orqanlara biokimyəvi təsiri mexanizmini müayinə edərək bir sıra yeniliklər etdiyi məlumatlar əsasında tibb elmləri doktorluq dissertasiyasını da müdafiə etmişdir.

«Azərbaycanın bir sıra kimya sənayesi müəssisələrinin işçilərinin görmə orqanının vəziyyəti» mövzusu Zərifə xanımın əməli iş üslubu ilə bilavasitə bağlılıq təşkil edirdi.

Uzun illərin müşahidəsi, klinik tədqiqatların yekunu olaraq Zərifə xanım Əliyeva 1976-cı ildə Helmholts adına Moskva Elmi-Tədqiqat Göz Xəstəlikləri İnstitutunda doktorluq dissertasiyasını uğurla müdafiə edir.

Rusiya Tibb Elmləri Akademiyasının akademiki Arkadi Pavloviç Nesterov bu müdafiə zamanı etdiyi çıxışında dissertasiyanı «əvəzsiz, nümunəvi elmi əsər» kimi qiymətləndirmişdir.

Elmi və praktiki tibbi işlərlə yanaşı pedaqoji fəaliyyətlə də məşğul olan Zərifə xanım Əliyevanın necə geniş fəaliyyət dairəsinə malik olması insanı heyrətləndirir. Zərifə xanım professor Əziz Əliyevin adını daşıyan Azərbaycan Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun Göz Xəstəlikləri kafedrasında dosent, sonradan həmin kafedranın müdiri, professor kimi fəaliyyətə başlayaraq dövlət maraqlarını nəzərə alaraq dünya səviyyəsində ən yaxşı yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasında əvəzsiz xidmətlər göstərir, istedadlı gəncləri öz ətrafına toplayaraq elmi-tədqiqat işlərini, kadrların və elmi əməkdaşların hazırlanması prosesini uğurla davam etdirir.

Mən özümü xoşbəxt sayıram, çünki vaxtilə bir çox gənc, istedadlı mütəxəssis kimi Zərifə xanım Əliyevanın diqqət əhatəsində olmuşam. Öz fəaliyyət sahəmdə daha böyük nailiyyətlərə çatmaq, uğurlar əldə etmək üçün, böyük hörmət bəslədiyim Zərifə xanımın qarşısında layiqli hesabat vermək üçün yorulmaq bilmədən öyrənirdim, təkmilləşirdim. O, bir məktəb yaratmışdır. İndi o böyük məktəbin yetirmələri: professor Nazim Tağızadə, professor Rasim Hacıyev, professor Qalib İskəndərov, tibb elmləri doktorları, professor Paşa

Qəlbinur, professor Çingiz Cərullazadə, Rafiq Təhməzov və bir çox başqaları oftalmologiya sahəsində öz sözlərini demiş alimlərdir və Azərbaycanı dünyada layiqincə təmsil edirlər. Zərifə xanım Əliyevanın yetirmələri olduğumuzdan bütün tələbələri kimi mən də həmişə böyük qürur hissi duyur, fəxr edirik.

Zərifə xanım oftalmologiya sahəsində xüsusilə vacib olan tibbi avadanlıqlar sahəsi ilə də yaxından məşğul olur, yüksək tələblərə cavab verən maddi-texniki bazanın əsasının qoyulmasına çalışırdı. Başqa tibbi təşkilatlar kimi oftalmoloji mərkəzimiz də inkişaf üçün müasir avadanlıqlarla təmin edilirdi. Məhz Zərifə xanım Əliyevanın təşəbbüsü sayəsində 1981-ci ildə lazer cərrahiyyəsinin inkişafı üçün Lazer Mərkəzi yaradıldı.

Öz işindəki yüksək nailiyyətlərə, milli oftalmologiyamızın inkişafındakı xidmətlərinə görə Zərifə Əziz qızı Əliyeva 1983-cü ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü seçilir.

Zərifə xanım işgüzarlığı ilə hamını heyran edirdi. Zərifə xanım nadir elmi əsərlərin, 15 monoqrafiyanın, 200-ə qədər elmi işin, 15-ə yaxın səmərələşdirici təklifin və ixtiranın müəllifidir. Bakıda Beynəlxalq səviyyədə texnologiya ilə təchiz olunmuş Oftalmoloji Kompleksin yaradılmasının təşəbbüskarı da Zərifə xanım olmuşdur.

1977-ci ildə məhz onun təşəbbüsü ilə Bakı şəhərində ilk dəfə olaraq oftalmologiyamızın inkişafına xidmət edən Ümumittifaq Oftalmoloqlar Cəmiyyəti İdarə Heyətinin Bakı plenumu, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Göz Xəstəlikləri İnstitutunun 30 illiyinə həsr edilmiş Beynəlxalq Konfrans keçirilirdi. Bakıya Zərifə xanımın dəvəti ilə Moskvanın, Sankt-Peterburqun, Ukraynanın və digər oftalmologiya sahələrinin böyük simaları dəvət olunmuşdu. Bu da elmin müxtəlif problemlərinin həllində birliyə xidmət edirdi. Zərifə xanımın böyük təcrübəsi N.Şulpina, L.Moşetova ilə birgə hazırlanmış «Oftalmologiyanın aktual problemləri» monoqrafiyasında da öz əksini tapmışdır.

Bu həmmüəlliflərin iridologiyaya həsr olunmuş digər əsərləri də böyük maraq doğurur. Gözəl həkim və insan olan Zərifə xanımın həyatı müasir oftalmologiyanın əsasını təşkil edən, aktuallığını bu gün də qoruyub saxlayan əsərlərində yaşayır.

MDB, Türkiyə, İran və dünyanın bir çox ölkələrinin mütəxəssislərinin - peşə həmkarlarının xatirələrində Zərifə xanım Əliyeva daim xatırlanacaq və yaşayacaqdır.

Bakı Elmi-Tədqiqat Göz Xəstəlikləri Klinikasında Zərifə xanım Əliyevanın həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş guşə yaradılıb. «İridologiya» jurnalının ilk sayı nəşrə hazırlanır.

Çoxsaylı şəkillər və sənədlər, stenddəki kitablar əsasında bizə çox əziz olan bir insanın bütün həyatı göz önündə canlanır. Portretlərinin əksəriyyətində xüsusi cazibə qüvvəsinə, xüsusi hərarətə malik, bizi özünə cəzb edən gözün işığı. Atası ilə birlikdə özünü etibarlı hiss edən gənc insanın sevinc saçan gözləri. Xəstələrin qayğısını, təəssübünü çəkən gənc həkimin gözləri. Həyatının etibarlı dayağı - Heydər Əliyevlə birlikdə çəkilən şəkildə gənc həyat yoldaşının gözləri. İlham Əliyevlə birlikdə çəkilən şəkildə - xoşbəxt ananın gözləri. Bir başqa portretdə isə həyat ilə vidalaşan və hamımıza ruh yüksəkliyi, irəliyə, daha yeni uğurlara əzmkarlıqla çatmağı arzulayan insanın gözləri əks olunub. «Gözlər - qəlbin aynasıdır» deyimi necə də gözəl səslənir.

VASİM MƏMMƏDƏLİYEV,
Bakı Dövlət Universitetinin İlahiyyat fakültəsinin dekanı,
akademik

Azərbaycan qadını tarixən şərəfli ömür yolu keçmişdir. Məhəmməd (s.ə.s.) peyğəmbərin ömür-gün yoldaşı Həzrəti Xədicə müsəlmanlığı qəbul edən ilk Azərbaycan qadınının bariz simvolu kimi zəmanəmizdə özünütəsdiq haqqını qazandı. O, müsəlman aləminə 6 müqəddəs övlad bəxş etdi. Buna nümunə olaraq Tomris, Nüşabə, Boyu uzun Burla, Möminə xatun və s. göstərmək olar.

Tarixin ən mürəkkəb keşməkeşli dövrlərində qadın zəkası, qadın məsləhəti, hadisələrin sonunu görmək qabiliyyəti ən çətin məqamların həllində kişilərə yardımçı olub, bir növ dayaq rolunu oynayıb.

Dahi Nizaminin yaşayıb-yaratdığı dövrdə bir şairimiz fəaliyyət göstərib. Zəmanəsinin sitəmlərini ürəyində qəmli rübailərə çevirərək məmləkətə səpələyən Məhsəti anamız, könül nəğmələri əsr-əsr yaşayaraq bu günümüzə gəlib çatıb. Sonralar bu nəğmələri Xan qızı Xurşidbanu Natəvandan, Heyran xanımdan, Aşıq Bəstidən, Aşıq Pəridən eşitdik. Onların yaratdıqlarını gözümüzlə ürəyimizə səpməklə isti bir hərarət duyduq.

Böyük intellektə, biliyə malik insanlar həmişə geniş ürək sahibi olur. Çünki bu hisslər, bu anımlar, bu duyğular irsən, genlərlə keçir. Ən yaxın tarixi keçmişimizdə qadınlara nümunə ola biləcək şəxsiyyətlər yaşayıb. Zərifə xanım Əliyeva, Umnisə xanım Musabəyova, Nigar xanım Rəfibəyli, Aida xanım İmanquliyeva, Zəhra xanım Quliyeva və s. Onlar böyük bir xalqın dəyərli övladları, dərin zəkaya malik ziyalıları, həm də qüdrətli elm və sənət korifeyləri, fədailəri idi.

Xalq tərəfindən şəxsiyyət kimi sevilən, xeyirxahlığı ilə cəmiyyətdə böyük nüfuz qazanmış Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun və Azərbaycan Mədəniyyət Fondunun prezidenti, UNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyeva da bacarıqlı alim və oftalmoloq kimi akademik Zərifə xanım Əliyevanın layiqli davamçısıdır. Mehriban xanım Əliyeva Azərbaycan qadınının yüksək və şərəfli adını uca tutan böyük intellekt və qəlb sahibidir. Onun həyat mərhələləri qız və gənclərimiz üçün əsl nümunə məktəbidir.

Belə insanlarla sözün əsl və həqiqi mənasında Vətən də fəxr edir, millət də... Millətin, xalqın simasını məhz belə zəka sahibləri, dəyərli şəxsiyyətləri qoruyub saxlamışdır. Bu dəyərli alimlər həmişə xatırlanası, yaddaşlarda həkk olunası uca bir insanlar kimi tariximizə daxil olub. Belə təfəkkür sahibləri nadir hallarda dünyaya gəlir: böyük alim, böyük müəllim, təkrarsız insan, qeyrətli vətəndaş kimi...

Milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasında, gənc nəslin təlim-tərbiyəsində Azərbaycan qadını, Azərbaycan anası böyük rol oynayıb. Həcər qeyrətli, Nigar qürurlu analarımız həmişə həyatımızın müxtəlif sahələrində öndə gedib, tarix içində yaradıblar. Bu baxımdan akademik Zərifə xanım Əliyeva, professor Aida xanım İmanquliyeva əvəzolunmaz ana, sədaqətli həyat yoldaşı, elm fədaisi, qeyri-adi şəxsiyyət, kamil obraz kimi insanların yaxşı xatirindədir.

Aida xanım İmanquliyeva sözün həqiqi mənasında gözəl bir insan, gözəl bir ana, gözəl bir alim, gözəl bir təşkilatçı idi. Aida xanım İmanquliyeva həqiqi mənada əsl azərbaycanlı qadını idi. Yəni onda bir qadın kimi bütün müsbət cəhətlər formalaşmışdı. Bir alim kimi Aida xanım çox misilsiz idi. Aida xanım İmanquliyeva həm də gözəl müəllim idi. O, uzun müddət şərqşünaslıq fakültəsində Azərbaycan və rus bölmələrində ərəb ədəbiyyatını tədris edirdi. Həmin illərdə mən fakültə dekanı idim. Aida xanım bacarığı sayəsində institutun işini yüksək səviyyəyə qaldırdı. Bu gün onun ideyaları tələbələri tərəfindən uğurla davam etdirilir. Aida xanım İmanquliyeva bir ana, bir qadın, bir həyat yoldaşı, dost kimi əvəzolunmaz idi. Həddən artıq dostluqda çox möhkəm insan kimi fərqlənirdi. Bir sözlə, gözəl insan idi. Bunlar hamısı nəcabətli kökdən irəli gəlirdi. O, atası məşhur jurnalist Nəsir İmanquliyevdən, anası Gövhər xanımdan tərbiyə almışdı.

Ondan sonra görkəmli yazıçı və tənqidçi Mircəlal Paşayevin və Püstə xanımın ocağına gəlin köçmüşdü. Sonralar isə Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev və akademik Zərifə xanım Əliyeva ilə qohumluq əlaqələri onu daha da nəcibləşdirmişdi. Heydər Əliyev kimi nəhəng şəxsiyyətlə, Zərifə xanım kimi zərif bir qadınla qohumluq əlaqələrinin onun həyatında böyük rolu olub. El anası Zərifə xanım Əliyeva adından göründüyü kimi zərif insan, həlim xasiyyətli ana kimi, nəvazişkar qadın kimi tanınırdı. O dövrlərdə onun Azərbaycanda böyük hörməti var idi. Bu zərif qadını tanıyanlar həmişə onu hörmətlə yad edirlər. O həm də Azərbaycana İlham Əliyev kimi oğlu bəxş edib. Təbii ki, Zərifə xanım Heydər Əliyev kursunun ən layiqli davamçısı, müasir şəraitdə onu yaradıcı şəkildə daha da inkişaf etdirən böyük bir siyasətçi, gözəl azərbaycanlı şəxsiyyət, möhtərəm İlham Əliyevi verib. Aida xanım İmanquliyeva isə respublikaya Mehriban xanım kimi Azərbaycanın böyük ziyalısını bəxş edib. O, həm də hörmətli Prezidentimizin həyat yoldaşı və Azərbaycanın birinci ledisidir. Əgər möhtərəm İlham Əliyev o şərəfli ocağın yetirməsidirsə, Mehriban xanım da soy-kökü insanlara nümunə olan ləyaqətli ocağın yetirməsidir. Mehriban xanım bizim bir çox məsələlərdə hörmətli Prezidentimizə layiqli dəstək olan insandır. O, Azərbaycan muğamını ehya etdi. Məktəblərin tikintisi və bərpası, uşaq evlərinə qayğı, talesimiya xəstəliyinə qarşı mübarizə və s. Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun və Azərbaycan Mədəniyyət Fondunun prezidenti, UNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın xidmətləridir. Fədakar qadının işgüzar fəaliyyəti Prezidentimizə çox böyük dəstəkdir. Çünki Mehriban xanım da bu xeyirxah ailənin üzvüdür.

Akademik Zərifə xanım Əliyeva ilə Aida xanım İmanquliyevanın taleləri bir-birinə bənzəyir. Hər iki xanım dünyadan vaxtsız köçmüşdü. Az yaşadılar, ancaq mənalı ömür sürdülər. Xeyirxahlıq, nəciblik, çətin anda insanlara dayaq olmaq hər iki şəxsiyyətə məxsus cəhət idi. Akademik Zərifə xanım Əliyeva gözlərə nur paylayıb, sevinc bəxş edib. Adam tanıyıram ki, deyir ki, məni maşın vurmuşdu, gözüm ovcumda idi. Zərifə xanım həkim qayğısı ilə yanaşaraq, gözümü yerinə bərpa etdi. Zərifə xanım sözün əsl mənasında məsum azərbaycanlı qadını idi. Çünki o, böyük Əziz Əliyevin ailəsində doğulub böyümüş, tərbiyə almışdı. Şərəfli ömür yolu hər adama nəsib olmur. Hər iki xanım yaşadığı qısa ömür payında öz bilik və təcrübəsi ilə insanları maarifləndirmiş, çətin anlarda arxa durmağı bacarmışdır. Gözəl insanları, xeyirxah əməl sahiblərini həmişə qorumaq, daim xoş hiss və duyğularla yad etmək lazımdır, çünki onları yad etməsək, unutsaq, unudularıq.

ÖMƏR ELDAROV,
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının rektoru, respublikanın xalq rəssamı

Mən Zərifə xanımla xoş bir təsadüf nəticəsində tanış olmuşam. Naxçıvan şəhərində iki dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Heydər Əlirza oğlu Əliyevin büstünü hazırlayırdım. Xalqımızın şərəfli oğlunun həmin büstünün kamil və obrazlı çıxması üçün bütün var gücümdən istifadə edirdim. Bu olduqca məsuliyyətli bir iş idi. Həmin ərəfədə Zərifə xanım iki dəfə mənim emalatxanama təşrif buyurdu. O, uzun müddət büstü seyr edərək hərdən elə təkliflər irəli sürürdü ki, heyrətlənirdim. Axı o böyük tibb alimi olsa da heykəltəraş deyildi. Mən o vaxtlar təəccübümü gizlədə bilməyərək ondan soruşdum ki, heykəltəraşlığın sirlərini haradan bilir? O, bu zaman gülümsəyib dedi: «Bunun üçün heykəltəraş olmaq lazım deyil. Mərmərdən yaratdığınız insanı məndən yaxşı kim tanıya bilər ki...»

Həmin qısa zaman içində mən özümdən asılı olmayaraq bir heykəltəraş kimi onun işıqlı obrazını beynimə həkk edə bilmişdim. Məhz buna görə də, Zərifə xanım dünyasını dəyişəndə qəlbimdə onun şəxsiyyətini əziz tutan bir elegiya yarandı. Məlumdur ki, elegiya xatirə deməkdir. O, təntənəli və qüssəli bir duyğudur. Musiqi və poeziya vasitəsilə müəyyən şəxsiyyətə həsr olunur. İnsanı əbədiləşdirmək, onun ömrünü uzatmaq hissindən irəli gəlir və buna görə də ən yüksək bədii üslubu ilə seçilir. Məhz bu kədərli duyğularla onun alicənab, həm də zərif bir xanım obrazı üzərində düşünməyə başladım.

Ağ rəng - saflıq rəmzi. Mərmərin ağlığı - daş möhkəmliyinin sarsıdılması... Geyimdəki incə süzülən cizgilər, əllərin və üzün zərifliyi, işıqlığı. Alicənab görkəm və baxış mülayimliyi. Daşda səslənən musiqi. Bu abidə şərəfli yol keçmiş qadına həsr olunub. Həmin qadın - alim, ictimai xadim, həyat yoldaşı və ana Zərifə xanım Əliyevadır. Abidə onun vəfatından sonra yaradılıb və ona görə də buna bənzər digər əsərlər kimi, qüssəli və eyni zamanda təntənəli adlanıb - «Elegiya». Bu ənənə klassik heykəltəraşlığın vətəni olan qədim Elladadan gəlir. Orada sənətkarlar görkəmli həmvətənlərini əbədiləşdirmək üçün onları tərənnüm edən şeir və musiqi yazmış, heykəllərin donmuşluğunda əbədi yaşayan poemalar yaratmışlar.

Rəssam Ömər Eldarov söhbətini davam etdirərək deyir: Zərifə xanım Əliyevanın obrazı üzərində iş 1986-cı ildə başlanmışdır. Uzun axtarışlardan sonra müxtəlif variantları araşdırıqdan, Heydər Əlirza oğlu Əliyev və digər ailə üzvləri ilə məsləhətləşmələrdən sonra, nəhayət, eskizin son variantı tapıldı. İki il ərzində emalatxanada əsərin yaradılması üzərində gərgin iş aparıldı. Sonra mərmərdə yonma işləri görüldü. Uraldakı «Koelqa» daş karxanasından gətirilmiş mərmər blokun ölçüləri 2,5x2,0x2,0 metr idi. 1989-cu ildə heykəl üzərində iş sona yetirildi.

Hazır əsərin ölçüsü 1,2x0,8x1,8 metrdir. Bürünc heykəl üzərində işə isə memar Elbəy Qasımzadə ilə birgə 1993-cü ildə başlanmış və iki ildən sonra başa çatdırılmışdır. Həmin bürünc heykəl 1995-ci ildə Bakıda Fəxri Xiyabanda ucaldılıb.

Bundan sonra 1995-ci ildə görkəmli alimin mərmər büstü hazırlanaraq, Naxçıvan şəhərinin mərkəzi xəstəxanasında yerləşdirilmişdir. 1996-cı ildə Zərifə xanımın yaşadığı binaya qranitdən memorial lövhə asılmışdır. Bir müddət sonra 1998-ci ildə ağ mərmərdən hazırlanmış heykəl oftalmoloji mərkəz qarşısında ucaldılmışdır. Bundan əlavə Azərbaycan Göz Xəstəlikləri Elmi-Tədqiqat İnstitutu üçün (mərmər büst), digəri isə Fiziologiya İnstitutu üçün (bürünc və qranitdən olan) hazırlanan memorial lövhə mənim tərəfimdən hazırlanmışdır.

СВЕТ ДУШИ ЕЕ, ОЗАРЯЯ, ВДОХНОВЛЯЕТ НАС НА НОВЫЕ ВЫСОТЫ

КЕРАМ КЕРИМОВ,
доктор медицинских наук, профессор, академик Межгосударственной Академии Туркоязычных стран

«Глаза - зеркало души». Наверное, у всех народов, на всех языках существует эта поговорка. Есть она и у нас. Действительно, заглянешь в глаза, и прочтешь в их глубине свойства души человеческой - доброй, отзывчивой, щедрой, или же замкнутой, эгоистичной, не способной отозваться на чужую боль.

Но я сейчас хочу подчеркнуть, что глаза - это зеркало состояния организма человека. По рисунку радужной оболочки глаза можно получить информацию о том, здоров ли человек, или у него что-то неладное с почками, печенью, или каким-нибудь другим органом. Есть даже такая наука - иридология. Когда-то ее считали делом несерьезным, даже шарлатанством. Но нашлись ученые-врачи, которые ко всему, что касалось их области - офтальмологии, относились с большой вдумчивостью, стараясь разобраться в сути нового открытия. Среди них оказалась замечательный врач и человек - доктор медицинских наук, академик Академии наук Азербайджана, лауреат премии имени академика М.И.Авербаха Российской академии медицинских наук Зарифа Алиева. Когда читаешь ее труды «Основы иридологии» и «Иридодиагностика» (1980 г.), созданные с коллегой, доктором медицинских наук, профессором Ниной Шульпиной, поражаешься глубине профессиональных знаний, широте мышления, высокому гуманизму авторов, стремящихся всемерно защитить человека от бед, которые приносят болезни.

В этом - вся Зарифа Азиз гызы Алиева, юбилей которой - 28 апреля, ежегодно широко отмечает медицинская общественность Азербайджана, представители самых различных областей науки и образования. К этой дате приурочена и Международная конференция офтальмологов. Несмотря на то, что со времени ухода из жизни Зарифы ханум прошло много лет, ее хорошо помнят люди, потому что в ее личности соединились талант выдающегося врача и педагога, научного работника и просто замечательного, жизнерадостного человека.

Свет ее души до сих пор озаряет деятельность сотрудников нашего Национального Центра Офтальмологии, с которым она много лет была связана и который по праву назван ее именем. Выросшая в семье Азиза Алиева, наверное, другой Зарифа ханум Алиева быть не могла. Отец - видный ученый, государственный и общественный деятель, врач по профессии, крупный организатор медицинской науки и медицинского образования, многое сделал для своей республики, своего народа. Дочь избрала путь врача - слишком велико было влияние отца, обаяние его личности, слишком рано определилось ее стремление быть полезной людям в чем-то главном - в их жизни и здоровье. Она пошла учиться в Азербайджанский медицинский институт, а затем поехала в Москву, в Центральный институт усовершенствования врачей.

Вернувшись в Баку, Зарифа ханум стала работать ординатором в Институте глазных болезней. Здесь, с первых же шагов, она проявила свои незаурядные способности врача и чуткого человека. Когда в 50-х годах XX века начиналась борьба со страшным злом, - трахомой, оставлявшей слепыми целые семьи, целые деревни, Зарифа ханум, не задумываясь, стала в ряды врачей-добровольцев.

Не боясь заразиться, она лечила больных, проводила профилактические мероприятия, предостерегала здоровых. И когда в Азербайджане была провозглашена окончательная победа над трахомой, Зарифа ханум Алиева могла гордиться: частичка ее труда есть в этой победе. Непосредственные наблюдения легли в основу диссертации Зарифы ханум на соискание ученой степени кандидата медицинских наук «Лечение трахомы антибиотиками в комбинации с другими методами терапии». Неудивительно, что диссертация, выстраданная в процессе непосредственного участия в практической работе, была на высоте углубленного изыскания и обобщения. У молодого кандидата медицинских наук (1959 год) раскрывался дар ученого-исследователя.

После войны в начале 50-х годах в Азербайджане высокими темпами начинается развитие крупных промышленных, нефтехимических предприятий. Поэтому З.А.Алиева выбрала для себя актуальную тему по профессиональной и социальной проблеме офтальмологии.

Тема - «Состояние органа зрения у работников некоторых предприятий химической промышленности Азербайджана» - тоже была непосредственно связана с ее практической работой. Зарифа ханум Алиева, можно смело сказать, по-государственному заботилась о состоянии зрения работников, занятых на вредном производстве, проводила масштабную профилактику и лечение глазных болезней, вызванных профессиональной деятельностью. Работники предприятий нефтехимической промышленности, Бакинского шинного завода, Сумгайытского объединения «Оргсинтез», Мингячевирского завода «Изолит», Гянджинского глиноземного завода, БЗБК и другие производственные коллективы находились в сфере внимания Зарифы ханум.

Забегая вперед скажу, что диссертация на соискание ученой степени доктора медицинских наук была защищена в 1976 году в Московском научно-исследовательском институте глазных болезней имени Г.Гельмгольца.

И в этом случае диссертация, основанная на личных наблюдениях и исследованиях, на непосредственном участии в лечении заболевших, на предпринятых практических мерах профилактики, оказалась «ценным, образцовым трудом», как сказал в своей речи на защите академик Академии медицинских наук России, известный офтальмолог Аркадий Павлович Нестеров. Проводимое научное исследование является основой профессиональной и социальной офтальмологии в бывшем СССР.

Приходится только удивляться, какой широкий спектр деятельности интересовал Зарифу ханум Алиеву - наряду с научной и практической врачебной работой она была и педагогом. После своего избрания на должность доцента кафедры глазных болезней Азербайджанского государственного института усовершенствования врачей, носящего имя отца - профессора Азиза Алиева, став затем заведующей этой кафедрой, профессором, Зарифа ханум заботилась о подготовке кадров, специалистов. И в этом тоже был государственный подход: республике нужны были высококвалифицированные специалисты на уровне лучших профессионалов мира. Она сама не случайно защищала диссертацию в Москве, в самом престижном учреждении - хотела быть на уровне своих прославленных коллег. К этому уровню она стремилась довести непосредственно своих учеников и тех, кого зорким взглядом она разглядела среди других преуспевающих молодых офтальмологов. Зарифа ханум, человек, в высшей степени авторитетный в советской науке, могла обратиться с рекомендацией в аспирантуру, докторантуру любого института бывшей супердержавы, направить своих воспитанников на совершенствование в НИИ других городов, где успешно разрабатывались темы, над которыми трудились опекаемые ею молодые врачи. Только действительно достойным помогала Зарифа ханум. Она активно и упорно формировала отряд специалистов высокой квалификации.

Я был счастлив тем, что оказался в поле ее внимания. Не жалея сил занимался, самосовершенствовался, все делал для того, чтобы добиться наивысших результатов в своей деятельности, чтобы при встрече отчитаться перед глубоко почитаемой мною руководительницей достойным образом. Мне приходилось говорить с другими ее непосредственными учениками и теми, кто считает себя ее воспитанником, и все в один голос заявляли о том, что доброе слово Зарифы ханум было особым стимулом в их работе, поисках, в их желании знать как можно больше, в стремлении стать настоящим специалистом. Зарифа ханум работала с каждым индивидуально, готовя профессионалов. Из них и сложился значительный отряд специалистов, имеющих высокий авторитет в офтальмологии. Это профессоры Назим Тагизаде, Расим Гаджиев, Галиб Искендеров, а также доктора медицинских наук, профессоры Паша Гялбинур, Чингиз Джарулла-заде, Рафик Тахмазов и многие другие, составив-

шие авторитетный коллектив, который способствует сейчас продвижению в нашей области.

Есть еще одна сфера, которой вплотную занималась Зарифа ханум, - это медицинское оборудование. В офтальмологии это особенно важно, и она стремилась к тому, чтобы создать материальную базу на уровне высочайших требований. И наш Национальный Центр Офтальмологии, и другие медицинские учреждения обеспечивались современной аппаратурой, совершенной техникой, которая давала возможность сделать рывок вперед. Это ее идея - создание в 1981 году Лазерного центра, развитие лазерной хирургии. Более того, она поставила вопрос о создании в Баку Офтальмологического комплекса, оснащенного технологией мирового уровня. Мечта Зарифы ханум Алиевой в настояшее время осуществилась.

Человек в высшей степени организованный, Зарифа ханум успевала делать очень многое, поражая нас своей работоспособностью. Регулярно создавала научные труды, монографии, учебные пособия. На ее счету 15 монографий, около 200 научных статей, более 15 рационализаторских предложений и изобретений.

За высокие достижения в своей работе, за успехи в развитии отечественной офтальмологии Зарифа Азиз гызы Алиева избирается в 1983 году в Академию наук Азербайджана. Она, академик, всегда считала, что медики не могут жить в собственной скорлупе, они должны активно общаться друг с другом, делиться накопленным опытом. По ее инициативе в недалеком прошлом - 1977 году в Баку проходил пленум правления Всесоюзного общества офтальмологов, а затем - Всесоюзная конференция, посвященная 30-летию Азербайджанского НИИ глазных болезней. Они способствовали развитию нашей офтальмологии. По приглашению Зарифы ханум в Баку постоянно приезжали светила Московской, Санкт-Петербургской, украинской и других школ офтальмологии. Она способствовала созданию совместных трудов, объединению усилий в разработке тех или иных проблем нашей науки. Так, ее большой опыт был обобщен в монографии «Актуальные проблемы офтальмологии», созданной совместно с Н.Шульпиной и Л.Мошетовой. Большой интерес представляет и другой труд этих соавторов, посвященный иридологии. Жизнь замечательного врача и человека продолжается в ее трудах, актуальных и в наше время, без которых трудно представить себе библиотеку современных офтальмологов.

Жизнь Зарифы ханум продолжается и в заложенных ею традициях профессиональных встреч коллег - специалистов из стран СНГ, Турции, Ирана и других стран мира.

Мы создали стенд, посвященный светлой памяти академика Зарифы ханум Алиевой в руководимой мною Бакинской Глазной Клинике. Готовится издание первого номера журнала «Иридология».

По многочисленным фотографиям и документам, по выставленным на стенде книгам можно проследить всю жизнь дорогого нам человека. И на всех портретах обращают на себя внимание ее глаза, сияющие особым светом. Глаза веселой молодой девушки, чувствующей себя надежно рядом с отцом. Глаза начинающего врача, в которых - забота о больных, сострадание к ним. А вот глаза молодой жены, рядом с надежной опорой жизни - Гейдаром Алиевым. На следующем снимке - глаза счастливой матери рядом с Ильхамом Алиевым. Но есть и такой портрет, где запечатлены глаза человека, прощающегося с этим миром и желающего всем нам твердости духа, стремления вперед, счастливого движения к новым высотам. И как же это верно сказано: «Глаза - зеркало души».

ВАСИМ МАМЕДАЛИЕВ,
Академик, декан факультета Бакинского Государственного Университета

Воистину велика роль азербайджанской женщины! На протяжении всей истории азербайджанской женщиной был пройден сложный, но достойный поклонения путь. На примере, Томрис, Нушабы, Бурла Хатун, Момина Хатун и других мы видим, как в самые сложные исторические отрезки времени женский ум, рассудительность, мудрость и дальновидность оказывали значительное влияние на формирование общества. Женщина всегда являлась самой большой опорой для мужчины.

Азербайджанская реальность дала поэтам и мыслителям богатый исторический материал для восхваления женщины как источника жизни и воплощения мудрости. Выдающийся поэт и мыслитель Низами создал в своих произведениях образы таких женщин. В дошедших до наших дней рубаи Мехсети выражены душевные переживания своего времени, затем эти напевы нашли свое отражения в творчестве Хуршуд Бану Натаван, Хейран ханум, Ашуг Бясти и Ашуг Пяри.

Люди обладающие редкостным талантом и интеллектом, также наделены огромной широтой души.

Есть у нашего народа имена, символизирующие целую эпоху в той или иной области науки и культуры, такие как Зарифа ханум Алиева, Умниса ханум Мусабекова, Нигяр ханум Рафибейли, Аида ханум Имангулиева, Захра ханум Гулиева и многие другие, являющиеся лучшими представителями азербайджанской интеллегенции. Они являются образцом общественного служения своей стране и народу. И память о них будет вечно жить в сердцах благородного азербайджанского народа.

Воистину роль Азербайджанской женщины, Азербайджанской матери очень велика в сохранении национальных духовных ценностей, в воспитании молодого поколения. Достойные и гордые матери азербайджанского народа, подобные Хаджар и Нигяр, всегда шли впереди в различных областях, творили историю. С этой точки зрения академик Зарифа ханум Алиева, профессор Аида ханум Имангулиева, были незаменимыми матерями, верными женами, самоотверженными учеными, необыкновенными личностями. Их светлый и мудрый образ навсегда останется в памяти людей.

Аида ханум Имангулиева в истинном смысле этого слова была прекрасным человеком, замечательной матерью, талантливым организатором. Аида ханум Имангулиева была истинной Азербайджанской женщиной. В ней были собраны все положительные женские черты. Как ученый, Аида ханум была воистину неповторимой. Она также была прекрасным педагогом. Долгое время она преподавала арабскую литературу на факультете востоковедения в азербайджанском и русском отделениях. В то время я был деканом этого факультета. Аида ханум подняла работу института на очень высокий уровень. Сегодня студенты с гордостью продолжают воплощать ее идеи. Аида ханум была незаменима как мать, как женщина, как жена, как друг. Она отличалась тем, что умела дружить по настоящему. Одним словом, она была прекрасным человеком. Все эти качества берут начало от благородных корней. Ее воспитывали отец, известный журналист Насир Имангулиев и мать Хаджар ханум. Впоследствии она в качестве невестки вошла в семью известного писателя и критика Мирджалала Пашаева и Пюстыханум. Потом она очень гордилась тем, что породнилась с Общенациональным Лидером Гейдаром Алиевым и академиком Зарифой ханум Алиевой. В ее жизни большую роль играли родственные отношения с такой выдающейся личностью, как Гейдар Алиев, и с такой нежной, прекрасной женщиной, как Зарифа ханум.

Зарифа ханум была истинной матерью нашего народа, заботливой женщиной и добродушным, мягким человеком. Она пользовалась безграничным уважением в Азербайджане. Ее всегда вспоминают с любовью и уважением. Она подарила Азербайджану такого сына, как Ильхам Алиев. Естественно, Зарифа ханум была самым достойным последователем идей Гейдара Алиева, она подарила Азербайджану замечательную личность, стремительно развивающегося в современных условиях политика, уважаемого Ильхама Алиева. А Аида ханум Имангулиева подарила Азербайджану такого большого ученого, как Мехрибан ханум. Она также является супругой нашего президента, первой леди страны. И Ильхам, и Мехрибан Алиевы вышли из достойнейших семей, которые всегда служили примером для подражания для всех. Во многих вопросах Мехрибан ханум достойная поддержка нашему уважаемому президенту. Она возродила Азербайджанский Мугам. Она активно работает в направлении строительства и восстановления школ, борьбы с талассемией, покровительствует детским домам, возглавляет Фонд Гейдара Алиева, является Послом Доброй воли ЮНЕСКО и ИСЕСКО, Первый витце-президент Азербайджана. Деятельность и трудолюбие этой самоотверженной женщины - большая поддержка нашему президенту. Потому, что Мехрибан ханум является членом этой выдающейся семьи.

Судьбы академика Зарифы ханум Алиевой и Аиды ханум Имангулиевой схожи между собой. Обе эти прекрасные женщины рано покинули этот мир. Они прожили недолгую жизнь, но прожили ее в полном смысле этого слова. Их жизнь была наполнена смыслом. Благородство, доброта, умение стать поддержкой в трудную минуту,

были присущи им обеим. Зарифа ханум дарила радость людям, возвращала им свет. Я знаю человека, которого сбила машина, и он почти потерял зрение. Зарифа ханум отнеслась к такому положению очень серьезно и сумела не дать ему ослепнуть. Зарифа ханум в полном смысле этого слова была истинной Азербайджанской женщиной, человеком с чистой и прекрасной душой. Потому, что она родилась и выросла в семье великого Азиза Алиева. Не каждому удается прожить достойную жизнь.

Обе эти женщины, за свою недолгую жизнь просвещали людей своими знаниями и опытом, умели быть им поддержкой в трудную минуту. Нужно всегда свято помнить, чтить и беречь светлую память об этих прекрасных женщинах, об их незабываемых, благородных делах. Ибо если мы не будем этого делать, если забудем, мы потеряем самих себя.

ОМАР ЭЛЬДАРОВ,
Ректор Азербайджанской Государственной Художественной Академии, народный художник республики

Я познакомился с Зарифой ханум по счастливой случайности. В Нахчыване я готовил бюст дважды Героя Социалистического Труда Гейдара Алирза оглы Алиева. Я вкладывал все свои силы и умение для того, чтобы бюст славного сына нашего народа получился образным и совершенным. Это была на редкость ответственная работа. Зарифа ханум дважды оказала мне честь, посетив мою мастерскую по этому поводу. Она долгое время обозревала бюст, иногда выдвигала такие предложения, что просто поражала меня. Ведь она была большим ученым, а не скульптором. Тогда я не смог скрыть своего удивления и спросил ее, откуда она знает секреты мастерства скульпторов? Она улыбнувшись ответила: «Для этого не нужно быть скульптором. Человека, созданного вами из мрамора, никто не может знать лучше меня». В это время я, независимо от самого себя, смог запечатлеть ее светлый образ в своей памяти. И когда Зарифа ханум покинула этот мир, в моей душе родилась элегия о ее светлом образе. Элегия - значит память. Торжественное и в то же время грустное чувство. Оно посвящается некоторым людям посредством музыки и поэзии. Это происходит от желания увековечить человека, продлить его жизнь, и поэтому отличается высоким художественным стилем. Обуреваемый такими печальными чувствами, я стал думать о ее благородном и нежном образе.

Белый цвет - символ чистоты. Белоснежность мрамора - нерушимость силы камня. Мягкие, скользящие складки одежды, нежные черты лица, изящные руки, ее внутренний свет. Музыка, созданная в камне. Этот памятник посвящается женщине, прошедшей достойный путь. Эта женщина - талантливый ученый, общественный деятель, жена и мать Зарифа ханум Алиева. Памятник был создан после ее ухода

из жизни, и поэтому, как и другие произведения, посвященные ее светлой памяти, назван печально и в то же время торжественно - «Элегия». Этот обычай берет корни с родины классической скульптуры - древней Эллады. Там мастера, чтобы увековечить своих выдающихся соотечественников, писали воспевающие их стихи и музыку, создавали навечно запечатлевшиеся в камне поэмы.

Художник Омар Эльдаров продолжает: Работа над образом Зарифы ханум началась в 1986 году. После долгих поисков и изучения различных вариантов, после советов с Гейдаром Алиевым и другими членами семьи, наконец, был выбран окончательный вариант эскиза. Два года велась серьезная работа по созданию этого произведения. Затем была сделана работа по шлифовке мрамора. Размеры мраморного блока, привезенного из уральского каменного карьера «Коэльга», были 2,5 х 2,0 х 2,0 метра.

В 1989 году была закончена работа по созданию памятника. Размеры готового произведения - 1,2 х 0,8 х 1,8 метра. Работу над бронзовым памятником мы начали в 1993 году с архитектором Эльбеем Гасымзаде и закончили через 2 года. Этот памятник с 1995 года воздвигнут в Аллее Почетного Захоронения. После этого, в 1995 году был изготовлен мраморный бюст выдающегося ученого и установлен в Центральной Больнице Нахчывана. В 1996 году на фасаде здания, где жила Зарифа ханум была установлена гранитная мемориальная доска. Через некоторое время памятник, изготовленный из белого мрамора, был воздвигнут перед Офтальмологическим центром. Помимо этого, был изготовлен мраморный бюст для Азербайджанского НИИ Глазных Болезней. Для Института Физиологии были изготовлены бронзовые и гранитные мемориальные доски.

THE LIGHT OF HER SOUL LIGHTS UP OUR LIFE

KERAM KERIMOV,
professor, Sc. D. in medicine,
academician of International Academy
of Turkish-speaking countries

Ар 302415

Eyes are mirror of the soul. Such saying or proverb probably exists in many languages. We have our own one. Actually if you look into somebody's eyes you can feel the features of human soul – kind, generous, attentive or on contrary – reclusive, egoistic, cruel.

Now I'd like to say a few words about eyes. Eyes are mirror of human organism. According to picture of iris one can get information of human health, for examples, are there some problems with kidneys, liver or other organ? And the science which studies the health problems by iris is called iridology. There were the times when it was considered not to be serious and even charlatanism. However, some scientists – doctors tried to feel the essence of new discovery related to medicine field – ophthalmology. And among them was Zarifa khanum Aliyeva – Science Doctor in Medicine, academician of Azerbaijan Academy of Sciences, Prize – winner of academician M.I.Averbakh given by Russian Academy of Medical Sciences and at last a wonderful doctor and woman. When we read her proceedings such as «Bases of iridology» and «Iridodiagnosis» (1980) which she developed out with her colleague, Science Doctor in Medicine, Prof. Nina Shulpina we can see the deep knowledge of speciality, high ideas and humanism. We see the authors who try to do their best in order to protect the human beings against diseases.

This year medical community of Azerbaijan representatives of science and education fields celebrate widely anniversary of Zarifa Aziz gizi Aliyeva. And International Conference of ophthalmologists is connected with this jubilee celebration. Twenty-five years have passed since her death but people remember her perfectly well because this woman was embodiment of notable doctor, scientist, mentor and surely wonderful person who loved life very much.

The light of her soul lights up today as well the stuff of our Research Institute of eye diseases, which is deservedly named after Zarifa khanum Aliyeva where she worked for a long time. Brought up in family of Aziz Aliyev she probably couldn't be another. Her father was eminent scientist, public statesman, doctor, a big organizer of medical science and

Azərbaycan Milli Kitabxanası

medical education and did a lot of things for his native republic, for his people. The daughter chose the way of a doctor – too much was the father's influence, his person's charm, and her own desire to be useful for people's health which is the most valuable thing in life. She studied in Azerbaijan Medical Institute and then moved to Moscow where she attended Central Institute of Doctors' Improvement.

After comeback to Baku she started to work as ordinator in the Institute of Eye Diseases. Here since the first days she showed her exceptional abilities as a doctor and attentive person. At 50-ies of XX c. many families in provinces, villages suffered from such serious eye disease as trachoma, as a result of this disease people became blind and Zarifa khanum without hesitation was among doctors – volunteers.

She had no fear to get some infection; she cured patients, carried out prophylactic measures in order to protect healthy people. And at last one day the doctors of Azerbaijan gained their victory over this eyes disease – trachoma. Zarifa khanum Aliyeva was proud of this fact, her contribution to it was as well. Her observations were the bases for her dissertation thesis, she was doing her Ph.D in medicine titled Trachoma treatment by antibiotics in combination with other methods of therapy. Undoubtely, the work related much to practise had a deep sence of all what had be done. So, a young specialist Ph.D (1959) tried herself as scientist – researcher.

I'd like also to mention that doctorate thesis in medicine was done in 1976 in Moscow Research Institute of Eyes Diseases by H.Helmgolts.

After the war in 50-ies big industrial oil-chemical enterprices began to develop rapidly in Azerbaijan. Therefore Z.A.Aliyeva chose the urgent topic on professional and social problem of ophthalmology.

Title of the work – State of eyesight among the stuff of some chemical enterprises in Azerbaijan – was directly connected with her practical work as well. Zarifa khanum Aliyeva at very high level cared eyesight of people working in field of harmful production, she carried out prophylactic works and treatment of eyes diseases caused by professional activity. Zarifa khanum controlled oil and chemical enterprises and also Baku tire factory, Sumgayit association «Orgsynthesis», Mingachevir factory «Isolit», Gyanja Aluminous factory, BZBK and other productions associations.

Her dissertation based on own monitorings and research, on direct participation in patients' treatment, on prophylactic works was «a valuable exemplary work». These words were said by academician of Russian Academy of Medical Sciences, well-known ophthalmologist Arkadiy Pavlovich Nesterov.

Scientific research conducted by Z.A.Aliyeva is the base for for professional and social ophthalmology in the former USSR.

Zarifa khanum Aliyeva was interested in wide range activities. Along with her doctoral practical – research work she also delivered a course of lectures and was a good teacher. She was adopted as associate Professor of eye diseases chair in Azerbaijan State Institute of Doctors' improvement named after her father professor Aziz Aliyev, then she

got Professor title and headed this chair. And now Zarifa khanum constantly prepared specialists and new personnel. And again she followed her credo: republic needs highly qualified specialists of world class but not provincial ones. And therefore she defended her thesis namely in prestigious Institute – she wanted to be on high level with her famous colleagues. And she tried to lead her young students to this level and to define good specialists among young ophthalmologists. Zarifa khanum with her authority in the Soviet science can address to post graduate and doctorate studies of any Institute of former super state (Soviet Union) and recommend her students to Research Institutes of other cities. It provided the opportunity for young doctors to develop the topics of the work there. And Zarifa khanum helped the persons who really deserved such assistance. She actively organized and formed the team of highly qualified specialists.

I was happy I was in center of her focus. I did my best to gain better results in my activity and I prepared myself to report to my respected supervisor properly. I had a talk with her other students and everybody told that a kind word of Zarifa khanum promoted to good work, to search in research, knowledge and at last to become a real good specialist. Zarifa khanum worked separately with each one and in this way she formed professionals for society. There is a team of wonderful specialists – ophthalmologists with a big authority in ophthalmology. They are: Professor Nazim Tagizadeh Sc.D.; Rasim Hajiyev Sc.D.; Galib Iskenderov, Professor Pasha Gyalbinur Sc.D.; Professor Chingiz Jarullazadeh Sc.D.; Professor Rafik Takhmazov Sc.D., his field is iridology; and many others who form authority team and continue to develop scientific direction in republic.

There is one more field which Zarifa khanum was involved in. It was medical equipment. It is very important in ophthalmology and she tried to create material base on level of the highest demands. Our Institute and other medical organizations provided up-to-date facilities, devices and technique which allowed to move ahead. It was her idea to found laser Centre in Azerbaijan 1981 and to develop laser surgery. Moreover, she suggested to build ophthalmologic complex in Baku with world level technology. A dream of Zarifa khanum Aliyeva now has been fulfilled by President of Azerbaijan Republic Ilham Aliyev.

Zarifa khanum with her excellent organizational ability managed to do a lot of. Everybody was pleasantly surprised by her work abilities. Systematically she published scientific proceedings, monographs, books for educational Institutes. She is the author of 15 monographs, about 200 scientific articles, more than 15 rationalization proposals.

According to her high achievements in the work, merits in development of national ophthalmology in republic Zarifa Aziz gizi Aliyeva was selected to Azerbaijan Academy of Sciences in 1983. She, academician, always believed that medics couldn't live in their own shell they should actively communicate with each other, to change experience obtained. By her initiative the Congress of All-Union Ophthalmologists society was held in Baku in 1977 and then – All-Union Conference devoted to 30-anniversary of Azerbaijan Scientific – Research Institute of Eyes Diseases. It provided rise in our ophthalmology. By invitation of Zarifa khanum the foremost representatives of Moscow, Sankt-Petersburgh, Ukraine

and other ophthalmology Schools visited Baku many times. She supported the joint works between doctors of our republic and doctors from other cities, assisted solving the problems existing in science. So, her large experience was generalized in monograph «Actual problems of ophthalmology» jointly with N.Shulpina and L.Moshetova.

Another work is of great importance, joint work of Zarifa khanum Aliyeva and Nina Shulpina dedicated to iridology. Life of wonderful doctor and person continues in her works, which are urgent today as well and we can hardly imagine the library of today's ophthalmologists without these works.

The life of Zarifa khanum also continues in her traditions related to meeting of professional – colleagues. We found poster dedicated to memory of Zarifa khanum Aliyeva in International Clinics of Eyes Diseases headed by me. I am the editor of the journal «Iridologiya».

And according to numerous photos and documents, books which are demonstrated on posters we can trace the life of dear and respected woman: here we see the eyes of happy girl near with her father. Another photo – the eyes of wise doctor caring her patients. Next – the eyes of young wife with her life pillar – Heydar Aliyev. And here the eyes of happy mother. And at last the eyes of woman saying farewell to this world and desiring a good will, happy existence to everybody. It is truly indeed: The eyes are mirror of the soul.

VASIM MAMMADALIYEV,
The academician, the dean of theological faculty in Baku State University

The role of woman in society is great indeed! If we observe the history of Azerbaijan woman we can see that her life way was very complex way but worth of admiration, as for example Tomris, Nushaba, Burla khatun, Momina khatun and others. In the most difficult periods of history these woman demonstrated how woman's intelligence, consideration, wisdom and farsightness influenced greatly on formation of society. Woman was always the biggest pillar for man.

Azerbaijan reality provided poets and thinkers rich historical material to extol woman as life source and wisdom embodiment. Outstanding poet and thinker Nizami created such women's images in his works. Feelings of Mehseti expressed in rubai (poems) of that time, further they reflected in works of Khurshud Banu Natavan, Kheiran khanum, Ashug Basti and Ashug Pyari.

People with unique talent and intelligence possess generous soul.

Our people has such women who symbolize the whole epoch in some fields of science and culture, they are: Zarifa khanum Aliyeva, Umnisa khanum Musabekova, Nigar khanum Rafibeili, Aida khanum Imanguliyeva, Zehra khanum Guliyeva, Hajar khanum Nasrullayeva, Pusta khanum and many others; they are the best representatives of our intelligentsia. They are the models of public serving to their country and people.

Azerbaijan people will never forget these noble women.

Truly the role of the Azerbaijan woman, Azerbaijan mother is very great in preservation of national cultural wealth, in education of young generation. Worthy and proud mothers of the Azerbaijan people like Hajar and Nigar always went in advance in various areas, created history. From this point of view academician Zarifa khanum Aliyeva, professor Aida khanum Imanguliyeva, were irreplaceable mothers, true wives, self-denying scientists, unusual persons. Their light and wise image for ever remains in memory of people.

Aida khanum Imanguliyeva in true sense of this word was the fine person, remarkable mother, the talented organizer. Aida khanum Imanguliyeva was the true Azerbaijan woman. In her all positive female lines have been collected. As scientist Aida khanum was truly unique. She also was the fine teacher. Long time she taught the Arabian literature at oriental studies faculty of Azerbaijan and Russian branches. At that time I was the dean of this faculty. Aida khanum has lifted institute work on very high level. Today students with pride continue her ideas. Aida khanum was irreplaceable as mother, as the woman, as the wife, as the friend. She differed that was able to be on friendly terms on the present. In a word, she was the fine person. All these qualities originate from noble roots. She was brought up by the father, known journalist Nasir Imanguliyev and mother Hajar khanum. Further she as the daughter-in-law has entered into a family of the known writer and critic Mirjalal Pashayev and Pusta khanum. Then, she very much was proud of that has become related with the national Leader Heydar Aliyev and academician Zarifa khanum Aliyeva. In her life played the big role related relations with such outstanding person as Heydar Aliyev, and with such gentle, fine woman as Zarifa khanum.

Zarifa khanum was true mother of our people, the careful woman and good-natured, the gentle person. She used boundless respect in Azerbaijan. She always recollect with love and respect. She has presented to Azerbaijan such son as Ilham Aliyev. Naturally, Zarifa khanum was the most worthy follower of ideas of Heydar Aliyev, she has presented to Azerbaijan the remarkable person, politician promptly developing in modern conditions, dear Ilham Aliyev. And Aida khanum Imanguliyeva has presented to Azerbaijan such big scientist, as Mehriban khanum. She also is the spouse of our president and the first lady of the country. Both Ilham and Mehriban khanum Aliyeva left such most worthy families which imitations always were an example for all. In many questions Mehriban khanum worthy support to our dear president. It has revived Azerbaijan Mugam. It actively works in a direction of building and restoration of schools of assistance to patients with talassemia, patronises children's homes, heads fund of Heydar Aliyev, is the ambassador of good will of UNESCO and ISESCO, the First Vice president of Azerbaijan Republic. Activity and diligence of this self-denying woman the big support to our president. Because Mehriban khanum is a member of this outstanding family.

Destinies of academician Zarifa khanum Aliyeva and Aida khanum Imanguliyeva are similar among themselves. Both these fine women have early left this world. They have lived a short life, but have lived it in full sense of this word. Their life has been filled by sense. Nobleness, kindness, ability to become support in a difficult minute were inherent in both of them. Zarifa khanum gave pleasure to people, returned them light. I know the person who was brought down by the car, and he has almost lost sight. Zarifa khanum was in earnest about such position very much and has managed not to allow to him to go blind. Zarifa khanum in full sense of this word was the true Azerbaijan woman, the person with pure and fine soul. Because she was born and has grown in great Aziz Aliyev's family. Not everyone manages to live a worthy life.

Both these women, for the short life enlightened people the knowledge and experience, were able to be it support in a difficult minute. It is necessary to remember, honour and protect piously always light memory of these fine women, of their unforgettable, noble affairs. If we will not do it, if we will forget, we will lose ourselves.

OMAR ELDAROV,
The rector of the Azerbaijan State Art Academy, the national artist of republic

I have got acquainted with Zarifa khanum by a lucky chance. In Nakhchyvan I prepared the bust of twice hero of Socialist Work of H.Alirza oglu Aliyev. I put all my forces and abilities to make the bust of the nice son of our people figurative and made. It was extremely responsible work. Zarifa khanum made me a honour and visited my workshop on this occasion twice. She looked at a bust for a long time, sometimes brought such offers, that simply amazed me. After all she was the big scientist instead of the sculptor. Then I could not hide the surprise and asked her how she knew the secrets of the sculptors skill? She having smiled answered: «For this purpose it is not necessary to be the sculptor. Nobody can know the person you created in marble better than me». At this time I, independently of myself could embody her light image in my memory. And when Zarifa khanum left this world, the elegy about her light image was born in my soul. The elegy - means memory. Solemn and at the same time sad feeling. It is devoted to separate people by means of music and poetry. It occurs from the desire to immortalise the person, to prolong his life and consequently differs high art style. I, overwhelmed with such sad feelings began to think at her noble and gentle image.

White colour is a cleanliness of symbol. The Snow-whiteness of marble - indestructibility of force of a stone. Soft, sliding folds of clothes, gentle features, graceful hands, her internal light. The Music created in a stone. This monument is devoted to the woman who passed a worthy way. This woman is the talented scientist, the public figure, the wife and mother Zarifa khanum Aliyeva. The monument has been created after her leaving this life and consequently as well as other products devoted to her light memory - is named sad and at the same time solemnly - «Elegy». This custom takes roots from the native land of a classical sculpture - ancient Hellas. There the master to immortalise the outstanding compatriots wrote verses singing of them and music, created forever the poems embodied in a stone.

The artist Omar Eldarov continues: The work at the image of Zarifa khanum has begun in 1986. After long searches and considerations of various variants, after councils with H.Aliyev and other members of a family, last variant of the sketch at last has been chosen. Two years of serious work at creation of this product were conducted. Then the work on marble polishing was made. The sizes of the marble block brought of the Ural stone open-cast mine «Koelga» were 2,5 x 2,0 x 2,0 metres.

In 1989 the work at the monument creation was finished. The sizes of ready product were 1,2 x 0,8 x 1,8 metres. We with architect Elbeem Gasymzade, began work at a bronze monument in 1993 with and finished in 2 years. This monument since 1995 is erected in the alley of the Honourable Burial. After that in 1995 the marble bust of the outstanding scientist was made and placed in the Central Hospital of Nakhchyvan. In 1996 on a building where Zarifa khanum lived a granite memorial board was placed. After a while the monument made of white marble was erected in front of the ophthalmologic centre. Besides it the marble bust for the Azerbaijan scientific research institute of Eye Illnesses was made. For Physiology institute bronze and granite memorial boards were made.

AKADEMİK ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVA

İşıq-zülmət... Dünyanın qoşa təzadı. Ana bətninin zülmətindən azad olan insan ömrü boyu zülmətdən işığa doğru yol gedir. Bu yollar öz işıq və zülməti ilə insanlara bərabər paylanmır - kimisi üçün çılçıraqlı, al-əlvan, kimisi üçünsə zülmət, lap zülmət olur və onlar işıqlı dünyaya həsrətli gözlərlə can atır. Kimisi isə bu gözlərin işığına çevrilir...

Xalqımızın fədakar qızı Zərifə xanım Əliyeva da neçə-neçə gözlərin işığına dönmüş, özü də işıq olub parlamışdı. Akademik Zərifə xanım Əliyeva insanları zülmət pəncəsindən qoparıb işığa qovuşduran, ziyasını itirmiş gözlərə nur çiləyən nəcib insan idi. Qibtə ediləcək bir tale yaşamışdı, təkcə alimliyi, həkimliyi ilə yox, dövlət xadiminin qızı, dövlət xadiminin ömür-gün yoldaşı kimi...

İndi aramızda olmayan, yalnız qəlblərdə yaşayan Zərifə xanımın nəcib əməlləri dostlarının, həmkarlarının, doğmalarının xatirələrində təkrar-təkrar kəşf edilir və onun işıqlı xatirəsi bu gün də məmnunluqla yad olunur. Uzun illər yaşadığımız qapalı cəmiyyətdə yalnız ölkənin birinci şəxsinin həyat yoldaşı kimi tanıdığımız Zərifə xanımın Azərbaycan səhiyyəsinin inkişafı naminə etdiklərindən və eləcə də əldə etdiyi elmi nailiyyətlərdən bir o qədər də danışılmırdı...

«Akademik Zərifə xanım Əliyeva» adlı kitabda isə biz bir yaz günündə dünyaya göz açan və təbiətin oyandığı günlərin birində əbədiyyətə qovuşan böyük insan, görkəmli alim, əvəzolunmaz həyat yoldaşı, qayğıkeş ana haqqında xatirələri sizlərə təqdim etməklə özümüzə bir qədər təsəlli vermiş oluruq. İnanırıq ki, kitabı oxuyan insanlar akademik Zərifə Əziz qızı Əliyeva haqqında bilgilərini daha da zənginləşdirəcək və bununla da biz müqəddəs bir ruhu şad edəcəyik.

Görkəmli alim Zərifə Əziz qızı Əliyeva 1923-cü il 28 aprel tarixində Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur rayonunun Şahtaxtı kəndində anadan olmuşdur. 1942-ci ildə orta məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun müalicə-profilaktika fakültəsinə daxil olmuş, 1947-ci ildə həmin institutu müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. Sonralar Moskvada Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda oftalmologiya üzrə ixtisaslaşma kursu keçmişdir. Elmi-tədqiqatlara sonsuz marağı onu Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Oftalmologiya İnstitutuna gətirib çıxarmış, orada həkim ordinator kimi fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Zərifə xanım Əliyevanın aspiranturanı bitirib, elmi işçi kimi fəaliyyət göstərdiyi illərdə Azərbaycanda traxoma xəstəliyi geniş yayılmışdı. Nəticədə bu xəstəlik korluq hallarının ən geniş yayılmış səbəblərindən biri kimi dəhşətli ictimai bəlaya çevrilmişdi. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının məlumatlarına əsasən o dövrdə dünyada dörd yüz milyon nəfər traxoma xəstəliyinə yoluxmuş, səksən milyon nəfər isə bu səbəbdən dünya işığına həsrət qalmışdı. Oftalmoloqlar yaxşı bilir ki, tədqiqatın klinikada, institutdan kənarda aparılması hansı əziyyətlər hesabına başa gəlir. Bu çətinliklərə baxmayaraq, istedadlı mütəxəssis Zərifə xanım dissertasiya üzərində işləyərkən öz araşdırmalarını bir neçə müəssisədə təcrübədən çıxarmağa nail olmuş, yüzlərlə, minlərlə xəstəni müayinədən keçirə bilmişdi. Göründüyü kimi, Zərifə xanımın ilk elmi tədqiqatlarının mövzusunu həyat özü diktə etmiş və gərgin əməyin uğurla yekunlaşması isə onun yüksək daxili mütəşəkkilliyi və eləcə də məqsədyönlü və inadkar fəaliyyəti nəticəsində mümkün olmuşdur. Xüsusi vurğulanmalıdır ki, Zərifə xanım tədqiqat üçün elmi mövzular seçərkən problemlərə milli və dövlətçilik maraqlarından yanaşmağa üstünlük verərdi.

Həmin illərdə traxomaya qarşı təsirli müalicə üsulları kifayət qədər olmadığından onunla mübarizə təkcə oftalmologiya elmi üçün deyil, Azərbaycan təbabəti üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Belə bir dövrdə Zərifə xanım traxoma xəstəliyinə qarşı aparılan müalicə-profilaktik tədbirlərin təşkilində, keçirilməsində fəal iştirak edirdi. Belə ki, o, traxoma xəstəliyinin daha çox yayıldığı rayonlara gedir, əhali arasında maarifləndirmə işi aparırdı. Zərifə xanım elmi-tədqiqat işini traxomanın müalicəsində və onun ağırlaşdığı hallarda daha təsirli vasitələrin öyrənilməsinə o dövr üçün yeni antibiotikdən - sintomisindən istifadə olunmasına həsr etmişdi. Çünki sintomisin geniş antibakterial vasitə olmaqla yanaşı, antixlamidiya fəallığına malik idi. Zərifə xanım Əliyevanın bu istiqamətdə apardığı tədqiqatları 1960-cı ildə uğurla müdafiə etdiyi «Traxomanın digər terapiya üsulları ilə birlikdə sintomisinlə müalicəsi» mövzusunda namizədlik dissertasiyasının əsasını təşkil etdi.

Traxoma xəstəliyinin müayinəsi və müalicəsi işləri ilə yanaşı Zərifə xanım Əliyeva oftalmologiya elminin bir sıra aktual məsələlərinə də böyük əhəmiyyət verirdi. Bu məsələlər sırasında diaqnostika, qlaukoma və görmə orqanının iltihabı xəstəliklərinin müalicəsinə də ciddi diqqət göstərirdi. Oftalmologiyanın elmi cəhətdən az araşdırılmış sahəsi - görmə orqanının peşə patologiyası isə onun xüsusi maraq dairəsində idi. Eyni zamanda qlaukoma xəstəliyi ilə bağlı problemlər də gənc alimi ciddi düşündürürdü. Zərifə xanımın qlaukoma xəstəliyi ilə bağlı apardığı ciddi elmi tədqiqatların uğurlu nəticələri isə o dövr üçün klinik göz xəstəlikləri sahəsində çalışan həkimlərin biliklərinin güclənməsində müstəsna rol oynamışdı. Azərbaycan Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun Göz Xəstəlikləri kafedrasında işlədiyi müddətdə də Zərifə xanım bir çox cərrahiyyə əməliyyatlarında iştirak etməklə yanaşı, oftalmologiya ilə bağlı təşkilatlar və İnstitutun şöbələrini

səfərbər edərək göz xəstəlikləri üzrə təkmilləşdirmə kurslarının dinləyici həkimləri ilə böyük elmi-pedaqoji iş aparırdı.

1968-ci ildə isə Z.Əliyeva məqsədyönlü şəkildə görmə orqanının peşə patologiyası üzrə işlərini davam etdirməyə başladı. Bu zaman o, yod sənayesi müəssisələrində, neft-kimya sənayesində çalışan şəxslərin görmə orqanına təsir edən amillərə xüsusi diqqət yetirirdi. Zərifə xanım qeyd olunan problem üzərində iş apararkən bilavasitə sənaye müəssisələrinə gedir, zərərli peşə sahələrində çalışan insanları oftalmoloji müayinə edirdi. Bakının və Sumqayıtın bir sıra sənaye müəssisələrində, şin zavodunun sexlərində, laboratoriya şəraitində araşdırmalar keçirirdi. Zəngin klinik və təcrübi tədqiqatlar nəticəsində alim zəhərli maddələrin görmə orqanına təsirinin əsas cəhətlərini üzə çıxara bilmişdir. Uzun illərin müşahidəsi, klinik tədqiqatların, eksperimentlərin yekunları Zərifə xanım Əliyevanın doktorluq dissertasiyasının bünövrəsini qoyur. Bir neçə ildən sonra o, «Azərbaycanın bir sıra kimya müəssisələrinin işçilərinin görmə orqanının vəziyyəti» mövzusunda yazdığı dissertasiya işini yekunlaşdırır və dünyanın ən tanınmış oftalmologiya mərkəzlərindən biri kimi şöhrətlənən Helmholts adına Moskva Elmi-Tədqiqat Göz Xəstəlikləri İnstitutunda doktorluq dissertasiyasını uğurla müdafiə edir. Dissertasiya bu sahədə ilk əsərlərdən biri kimi alim oftalmoloqlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. İstedadlı alimə 1977-ci ildə tibb elmləri doktoru alimlik dərəcəsi verilir. Bundan sonra Zərifə xanım Əliyeva Azərbaycan Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun oftalmologiya kafedrasının professoru, bir neçə ildən sonra isə həmin kafedranın müdiri seçilir. Zərifə xanım Əliyeva öz ənənəsini davam etdirərək istedadlı gəncləri öz ətrafına toplayaraq elmi-tədqiqat işlərini, kadrların və elmi əməkdaşların hazırlanması prosesini uğurla davam etdirir. Amma kafedrada olan mövcud baza elmi-tədqiqatların keçirilməsi üçün yetərli deyildi. Zərifə xanım bu problemin həlli üçün bir sıra konkret təkliflər irəli sürür və 1977-ci ildə məhz onun təşəbbüsü ilə Bakı şəhərində ilk dəfə olaraq Ümumittifaq Oftalmoloqlar Cəmiyyəti İdarə Heyətinin Bakı plenumu keçirilir. Tədbiri həyata keçirmək üçün böyük təşkilatçılıq bacarığı və zəngin təcrübə tələb olunurdu. Ümumittifaq Oftalmoloqlar Cəmiyyəti İdarə Heyətinin Bakı plenumunun uğurla keçirilməsi həm ölkəmizdə, həm də keçmiş ittifaqın ən aparıcı müəssisələrində, oftalmologiya xidmətinin inkişafında, habelə elmi-pedaqoji kadrların hazırlanması işinə böyük köməklik göstərdi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, istedadlı alim, kamil mütəxəssis və təşkilatçı olan professor Z.Ə.Əliyeva peşə ilə əlaqədar yaranan göz xəstəliklərinin patologiyasını sənayedə çalışan işçilərin nümunəsində araşdırmaq məqsədilə Bakı Kondisionerləri zavodunda və eləcə də Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Fiziologiya İnstitutunda xüsusi elmi-tədqiqat laboratoriyalarının yaradılmasına nail olur. Təbii ki, birdən-birə əmək fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə etmək və hər sahədə görmə qabiliyyətinin mühafizəsi üçün başlıca olaraq hansı tələblərin olduğunu müəyyən etmək çətin idi. Belə olan halda, təbii ki, nədən başlamaqdan çox şey asılıdır. Zərifə xanım buna

da nail olur. O, ilk olaraq kimya sənayesində çalışan işçilərin göz xəstəliyi problemlərini öyrənməyə başlayır. Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, bu sahə mürəkkəbdir və az öyrənilib. 1979-cu ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Fiziologiya İnstitutunda Zərifə xanım Əliyevanın yaratdığı laboratoriyada az intensivli zəhərli istehsal sahələrində görmə orqanına fizioloji, klinik-funksional, histoloji mexanizmlərin təsirinin öyrənilməsi üzrə bir sıra qiymətli tədqiqatların aparılmasına nail olundu. Elmi tədqiqatların yekunu olaraq Zərifə xanım Əliyeva bir neçə monoqrafiya, o cümlədən, «Şin istehsalında gözün peşə patologiyası», «Xroniki yod intoksikasiyası ilə bağlı oftalmologiya», «Yod sənayesində gözün peşə xəstəliyinin profilaktikası» adlı monoqrafiyalarını çap etdirməyə nail oldu. Bu qiymətli əsərlər dünyanın elmi ictimaiyyətinin diqqətini özünə cəlb edə bilmişdi. 1980-ci ildə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Göz Xəstəlikləri İnstitutunun nəzdində məhz Zərifə xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə Lazer Mərkəzi yaradılmışdır ki, bu da onun elmi fəaliyyətinin praktiki işlə necə sıx şəkildə bağlılığına parlaq nümunədir. Zərifə xanım Əliyeva ölkənin tibb ehtiyaclarını diqqətlə öyrənirdi. O zamanlar Bakıda yod sənayesi sürətlə inkişaf edirdi. Buna görə də həmin sahədə çalışanların görmə orqanına yod istehsalı şəraitinin aşkarlanması üçün aparılan tədqiqatlar böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Bakı Yod Zavodunun işçilərinin gözlərinin zədələnməsinin istehsal sahəsi ilə bağlı olduğunu təsdiq etmək və zədə mexanizminin müxtəlif cəhdlərini üzə çıxarmaq üçün Z.Ə.Əliyeva müxtəlif iş yerlərində, təbii şəraitdə heyvanlar üzərində tədqiqatlar aparırdı. Yenə də fədakar alimin iş günü kabinetdən yox, istehsalat sahələrindən başlanırdı. Bakı Yod Zavodunda istehsal prosesinin sanitar-gigiyenik xüsusiyyətlərinin, fəhlələrin iş şəraitinin, müxtəlif iş təcrübəsinə malik peşə sahiblərinin sağlamlığının ümumi vəziyyətini ciddi şəkildə araşdırmaq lazım gəlirdi. Tədqiqatçının diqqətini ilk növbədə yod istehsalı zamanı atmosferdə yod buxarının konsentrasiyasının istehsal əməliyyat mərhələsindən çox asılı olduğu cəlb edir. Uzun müddət ərzində ən müasir tədqiqat üsullarının köməyi ilə müxtəlif daxili istehsal bölmələrində çalışan işçilər üzərində dinamik müşahidələr aparır. Bu isə işçilərin görmə orqanına yod istehsalının toksik xüsusiyyətlərini üzə çıxarmağa imkan yaratdı. Yəni kirpik cismi nahiyəsində şişlərin əmələ gəlməsinə, göz qişalarının zədələnməsinə, onun həssaslığının azalmasına, qan damarlarının, şəffaf qatların dəyişikliyinə, bəzən də gözün ön və arxa hissəsinin zədələnməsinə gətirib çıxarır. Eksperimental tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edildi ki, yod istehsalında kimyəvi maddələrin buxarının toksik təsirindən görmə orqanı daha çox zədələnir. Klinik-eksperimental tədqiqatların nəticələri görmə orqanına toksik maddələrin təsirini daha düzgün qiymətləndirməyə və rasional müalicə üsulları işləyib hazırlamağa imkan verdi. Odur ki, Z.Ə.Əliyevanın «Xroniki yod intoksikasiyasında oftalmologiya» mövzusunda yazdığı növbəti monoqrafiyası 1981-ci ildə işıq üzü gördü. Həmin monoqrafiya orijinal elmi-tədqiqat əsəri kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. 1981-ci ildə oftalmologiyanın inkişafına verdiyi böyük töhfəyə - görmə orqanının peşə patologiyası sahəsində apardığı tədqiqatlara görə Zərifə xanım Əliyeva ən yük-

sək mükafata - SSRİ Tibb Elmləri Akademiyasının akademiki M.İ.Averbax adına mükafatına layiq görüldü. Onu da xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, Zərifə xanım Əliyeva həmin mükafata layiq görülən ilk qadın idi.

İstedadlı alimin elmi işləri aktuallığı və yüksək səviyyəsi ilə seçilirdi. Xüsusən, şin və yod istehsalı ilə məşğul olan işçilərin görmə orqanının vəziyyətinin öyrənilməsinə həsr olunan monoqrafiyaları bu cəhətdən diqqəti daha çox cəlb edir. Bu kitablarda iki iri zavodda aparılan konkret tədqiqatlar harmonik şəkildə görmə orqanının peşə patologiyasının öyrənilməsinə ümumi metodik yanaşma prinsiplərinin inkişafı ilə üst-üstə düşür. Z.Əliyevanın istifadə etdiyi ümumi iş prinsiplərinin qısaca şərhini belə səciyyələndirmək olar:

İstehsalatda zərərli amillərin təsiri bir qayda olaraq xroniki xarakter daşıyır və bir çox istehsalat sahələrində insan orqanizminə bir neçə zərərli amillər bir yox, kompleks halında təsir göstərir. Odur ki, həmin amillərin tam aşkara çıxarılması, hər birinin konsentrasiyası və intensivliyinin ətraflı öyrənilməsi, işçilərə bu amillərin mənfi təsirinin izah olunması çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Sənaye müəssisəsində aparılan hər bir tədqiqat, ilkin mərhələdə heyvanlar üzərində aparılan təcrübələr real iş şəraitinə uyğunlaşdırılaraq eksperimentdə öz təsdiqini tapmışdır. Bu məqsədlə təcrübə aparılan heyvanlar xüsusi kameralarda hər gün iş yerlərinin yaxınlığında yerləşdirilir və bu zaman onların görmə orqanının vəziyyətinin öyrənilməsi bütün orqanizmin tədqiq edilməsi ilə birlikdə aparılır. Bu göz xəstəlikləri simptomlarının başqa orqanların və sistemlərin zədələnməsi ilə nə kimi əlaqəli olduğunu üzə çıxarmağa imkan yaradır ki, bu da işçilər üzərində aparılan tədqiqat üsullarına uyğundur. Z.Ə.Əliyevanın apardığı tədqiqatların nəticələri göstərirdi ki, şin istehsalı sahəsində çalışan işçilərin müəyyən qrupunda toksik amillərin təsiri nəticəsində gözün qapaq hissəsinin zədələnməsinin xüsusi simptom kompleksi inkişaf edir. Patoloji sindromun tezliyi isə iş sahəsində zərərli amillərin konsentrasiyasından asılı idi. Eyni zamanda işçilərin bir hissəsində görmə orqanının funksional pozğunluğu, o cümlədən, görmə sahəsinin daralması müşahidə olunurdu.

Z.Ə.Əliyeva ilk dəfə yodla uzun müddət əlaqədə olan işçilərin görmə orqanının zədələnməsinin əlamətlərini aşkar edərkən bu əlamətlərin kirpik kənarı dairəyə, konyuktivlərə, gözün buynuz qişasına yodun necə təsir etdiyini müəyyənləşdirə bilmişdir. Bu zaman göz qapağına, görmə orqanının şəffaf qatına, habelə göz dibində yodun nə kimi fəsadlar törətməsi aşkarlanmışdır. Elmi tədqiqatlar göstərirdi ki, bu zaman görmə itiliyi zəifləyir, görmə sahəsi daralır, gözün işığa həssaslığı azalır, göz təzyiqinin artmasına meyllilik güclənir. Digər tərəfdən eksperimental tədqiqatlar sübut edirdi ki, görmə orqanındakı dəyişikliklər qan damarlarının və daxili orqanların, xüsusən də ciyərin və böyrəyin zədələnməsi ilə bağlıdır. Alim histoloji və histokimyəvi tədqiqatlar üzərində təcrübə apararkən heyvanların gözünün dərisində ciddi dəyişikliklər olduğunu meydana çıxarır. Z.Ə.Əliyevanın və onun rəhbərlik etdiyi kollektivin apardığı tədqiqatlar elmi cəhətdən əsaslandırılmış əməli tövsiyələ-

rin işlənib hazırlanmasına gətirib çıxardı ki, həmin tövsiyələrin istehsalata tətbiqi şin və yod müəssisələrində çalışan işçilərin gözünün zədələnməsinin kəskin şəkildə azalması ilə nəticələndi.

Bütün bu sadaladıqlarımız Z.Ə.Əliyevanın elmi fəaliyyətinin bir hissəsini təşkil edir. Peşə patologiyası sahəsində Zərifə Əziz qızı təkcə xəstəliyin ilkin əlamətlərini, klinik vəziyyətini müəyyənləşdirməklə kifayətlənməmiş, eyni zamanda mümkün olan intoksiyanın profilaktikasını əsaslandırıb həyata keçirmişdi. Görmə orqanının peşə xəstəliyi sahəsində elmi tədqiqatlarının nəzəri və təcrübi baxımdan nə qədər qiymətli olduğunu alimlərin çoxsaylı rəsmi rəyləri, habelə oftalmologiya sahəsində çalışan elmi işçilərin Zərifə xanımın tədqiqatlarına istinad etməsi bunu bir daha sübut edir. Çünki onun araşdırmaları həmişə özünəməxsusluğu və yeniliyi ilə böyük maraq doğururdu.

Bu baxımdan Z.Əliyevanın «İridodiaqnostika» və «İridodiaqnostikanın əsasları» (1980, 1981-ci illər) monoqrafiyaları nadir elmi tədqiqat əsəri kimi oxucuların diqqətini özünə cəlb etmişdi. Həmin mövzunun araşdırılmasına maraq diaqnostikanın bu üsulu bir çox somatik xəstəliklərin müəyyənləşdirilməsində istifadə olunurdu. Alimin gözün virus xəstəliklərinin öyrənilməsi sahəsində tədqiqatları da böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu baxımdan virus və peşə konyunktivitləri arasında differensial diaqnostikaya aid tövsiyələr işlənib hazırlanmış, gözün herpetik xəstəliyinin diaqnostikasına və müalicəsinə aid dərs vəsaiti nəşr edilmişdir.

Onu da xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, Zərifə xanım Əliyevanın elmi maraqları yalnız görmə orqanının peşə patologiyasının problemləri ilə məhdudlaşmırdı. Onun görmə orqanının virusla zədələnməsinə həsr olunmuş silsilə işləri də elmi ictimaiyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılanırdı. Həmin elmi işlərin tətbiqi bir sıra xəstəliklərin differensial diaqnostikasını təkmilləşdirmiş, onların müalicəvi əhəmiyyətini gücləndirmişdir. Həkim-oftalmoloqlar üçün nəzərdə tutulmuş dərs vəsaitləri, «Herpetik göz xəstəliyi», «Ağır virus konyunktivitləri» və s. bu silsilədəndir. O illərdə Zərifə xanım qlaukomanın etimologiyası, diaqnostikası və müalicəsi məsələlərinə həsr olunmuş bir sıra maraqlı əsərləri ilə fəaliyyətini genişləndirməyə müvəffəq olmuşdur. Gərgin araşdırmalar nəticəsində istedadlı alim bir sıra elmi məqalələr və «Gözün hidrodinamik sisteminin anatoma-fizioloji xarakteristikası» və «Yaşla bağlı gözün əsəb yollarının dəyişməsi» adlı əsərlərini oxucuların ixtiyarına vermişdir.

Zərifə xanım Əliyeva həm də gözün zədələnməsi profilaktikası və müalicəsi imkanlarını araşdırırdı. Bir sıra elmi əsərlərində o, görmə orqanı zədələndikdə mövcud olan cərrahiyyə əməliyyatları üsullarını müəyyənləşdirmiş və təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra maraqlı təkliflər irəli sürmüşdür ki, bu da cərrahiyyə əməliyyatına məruz qalan zədələnmiş görmə orqanının müalicəsini xeyli asanlaşdırırdı. Alimin bir sıra elmi əsərləri də görmə orqanında bədxassəli şişlərin diaqnostikasına və müalicəsinə həsr olunmuşdur. Z.Əliyevanın dakriologiyadan bəhs edən - «Göz yaşı yollarının fiziologiyası», «Göz yaş axmalarının müasir cərrahiyyə üsulları ilə müali-

cəsi» monoqrafiyaları isə təkcə oftalmoloqlar üçün deyil, həm də fizioloqlar üçün maraqlı tədqiqat əsərlərinə çevrilmişdir.

Akademik Z.Ə.Əliyeva səhiyyədə təkcə görkəmli pedaqoq kimi şöhrətlənməmişdi. O, fundamental elmi araşdırmaların müəllifi kimi tibb elminə nəhəng töhfələr vermiş, görkəmli alim kimi də səhiyyə tarixində özünü təsdiqləmişdi. «Yaşla əlaqədar olaraq gözün və görmə-sinir yollarının dəyişiklivi» adlı monoqrafiyası bunun əyani sübutudur. Burada konkret şəraitdə görmə orqanının vəziyyətini öyrənən klinik istiqamətli elmi müddəaların bütöv bir silsiləsi öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan Özbəkistanın «Medisina» nəşriyyatı tərəfindən çap edilmiş «Şəkərli diabet zamanı göz xəstəlikləri» adlı monoqrafiyası da görülən xeyirxah işin davamıdır. Bu təkrarsız əsərində Zərifə xanım sosial mənbə kimi Orta Asiya və Qafqaz regionunu götürərək insanlar arasında tez-tez rast gəlinən və kifayət qədər geniş yayılmış şəkərli diabet zamanı yaranmış göz xəstəliklərinin patoloji, klinik, diaqnostik və müalicəvi xüsusiyyətlərini araşdırırdı. Elmi istiqamətinə görə bu nəşr nadir əsər kimi bu gün də oftalmoloqların stolüstü kitabına çevrilib.

Z.Ə.Əliyevanın zəngin pedaqoji, elmi və əməli təcrübəsi «Oftalmologiyanın aktual problemləri» monoqrafiyasında (professor N.B.Şulpina və L.K.Moşetova ilə birlikdə) özünü büruzə verir. Bu kitab həm oftalmoloqlar, həm də Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun Oftalmologiya fakültəsinin dinləyiciləri üçün böyük əhəmiyyət daşıyırdı.

«Oftalmologiyanın aktual problemləri» monoqrafiyasında, həm də görmə orqanının müxtəlif patologiyası zəminində gözün müasir üsullarla tədqiqi və müalicəsi öz əksini tapmışdır. O, eyni zamanda oftalmoloji cərrahiyyə əməliyyatlarındakı, gözün virus xəstəliyinin və görmə orqanının damar patologiyasının müalicəsindəki elmi yeniliklərlə və eləcə də həkim etikası tibbi deontologiya məsələləri ilə də ciddi maraqlanırdı. Zərifə xanımın gənc həkimlərin tərbiyəsində, onların peşə fəaliyyəti ilə bağlı problemlərinin öyrənilməsi və həlli yolunda da əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Onun bu məsələlərə həsr olunmuş çoxsaylı məqalələri, məruzələri, «Yüksək etimad» adlı kitabı da cəmiyyətdə həkimin şəxsiyyət kimi formalaşması prosesinə böyük təkan vermişdir. Həyatda Zərifə xanım kimi sosial həssaslığa və qayğıkeşliyə malik olmaq lazım idi ki, öz istedadını, bilik və bacarığını olduqca çətin, mürəkkəb sahələrin xidmətinə yönəldəsən.

Zərifə xanım peşə patologiyası sahəsində görkəmli oftalmoloq, geniş profilli mütəxəssis həkim olmaqla yanaşı, həm də gözəl pedaqoq idi. Azərbaycan Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun Göz Xəstəlikləri kafedrasında oxuduğu mühazirələr bunu bir daha sübut edir. Zərifə xanım elmdə həm də bir məktəb yaratmışdı. Bu, onun əməkdaşlara göstərdiyi səmimi münasibətdə, ümumiyyətlə, insanlara olan sevgisində də öz əksini tapmışdı.

İstər Oftalmoloqlar Cəmiyyətinin qurultaylarında, plenumlarında, Moskva Oftalmoloqlar Cəmiyyətinin plenar iclaslarında etdiyi məruzələr, istərsə də publisistik çıxışlarında Zərifə xanım Əliyeva özünü mahir natiq kimi göstərirdi. Müxtəlif səviyyəli auditoriyalarda belə, onun deontologiya məsələlərinə həsr olunmuş məruzələri böyük maraqla dinlənilirdi, məruzəçinin fəlsəfəyə, səhiyyəyə aid ədəbiyyatı dərindən mənimsədiyi duyulurdu. Zərifə xanımın daxili aləmi, vəzifə borcuna, xəstələrə və ətrafdakılara münasibəti 1983-cü ildə nəşr etdiyi «Həkimin əxlaqi tərbiyəsi, deontologiya, səhiyyə etikası və əxlaq məsələləri» əsərində özünün daha parlaq təcəssümünü tapmışdır. Bu mövzuya həsr olunan çıxışlarında Zərifə xanım bilik və təcrübəsini həkim həmkarlarına inam hissi ilə aşılayırdı. Ona görə də çap etdirdiyi elmi əsərlər mahiyyət etibarı ilə daha geniş əhəmiyyət kəsb edir, təkcə səhiyyə sahəsində deyil, məişət və ailə əlaqələri də daxil olmaqla, bütövlükdə insanların qarşılıqlı münasibətlərinin öyrənilməsində mühüm rol oynayırdı.

Məlum olduğu kimi, tibb işçilərinin vəzifə borcunu yerinə yetirməsi təkcə xəstəliyin müalicəsi və profilaktikasından ibarət deyil, həm də peşə fəaliyyəti ilə əlaqədardır. Zərifə xanım tibb işçisinin ətrafdakıların tərbiyəsində mühüm rol oynadığını, şəxsiyyət, əxlaq etalonu olduğunu xüsusi vurğulayırdı. Haqlı olaraq belə hesab edirdi ki, həkimin həyati mövqeyi onun xəstəyə münasibətini müəyyənləşdirən başlıca amildir: «Yalnız o şəxs həkimdir ki, xəstənin ağrılarını məhz özünün ağrıları hesab edir. Belə bir həkim üçün hər dəfə xəstəni qəbul etmək, hər dəfə xəstəliyə düçar olmuş insanla söhbət həm insan qarşısında, həm cəmiyyət qarşısında, ən başlıcası isə öz vicdanı qarşısında əxlaqi məsuliyyət deməkdir».

Zərifə xanım insanlara bütün varlığı ilə bağlı idi. Onların xeyirxahlığına, qayğıkeşliyinə, daxili aləminə yüksək qiymət verirdi. Həmkarlarının, iş yoldaşlarının ona yaxınlaşması üçün həmişə şərait yaradırdı. Xəstənin qəlbinə yol tapmaq, onun etimadını qazanmaq hər insana nəsib olmur. Zərifə xanım bunu məharətlə bacarırdı, xəstələrin hansı biri ilə bu və ya digər bir xəstəliyin profilaktikasına, müalicəsinə dair söhbət açırdısa, digər xəstələr də onun ətrafına toplaşar, söhbətlərini maraqla dinləyirdilər. Zərifə xanım bu adamların çəkdikləri iztirabları duyur, narahatlıqlarını qovmağa, ürəklərində sağalacaqlarına ümid işığı oyatmağı bacarırdı.

Zərifə xanım daim tələsirdi. Elə bil ki, Ulu Tanrının ona ömür payı ayıranda xəsislik etdiyini başa düşür və daha çox iş görmək üçün yollar arayıb axtarırdı. İstər elm sahəsində, istərsə də təcrübi təbabətdə uca zirvələr fəth etsə də, yeni yollar axtarırdı. Zərifə xanım gözəl pedaqoq-tərbiyəçi kimi öz bilik və təcrübəsini insanlara qəlbinin hərarəti ilə paylayırdı.

Sadəliyi, ünsiyyəti, dərin səmimiyyəti ilə hamını heyran qoyardı. İnsansevərlik, bəşərilik sanki bu insanın qanına hopmuşdu. Çox zamanlar insanlar onun yanına xahişə gəlirdilər. Zərifə xanım hamını səbrlə, təmkinlə dinləyər, əgər kömək etmək mümkündürsə, heç kəsi ümidsiz qaytarmazdı - onun sadəliyi onun böyüklüyü idi.

Yüksək mədəniyyəti, ünsiyyətdə səmimiliyi, istiqanlılığı, qayğıkeşliyi, ehtiyacı olanın köməyinə çatmaq bacarığı Zərifə xanımın həyatının insanlara humanist xidmət nümunəsi kimi diqqəti cəlb edirdi. Hədsiz dərəcədə xeyirxah bir insan

olan Zərifə xanım yaşamaqdan, işləməkdən xüsusi zövq alır, həyata və insanlara qarşı nikbin, xeyirxah və etimad ab-havası yaratmaq üçün çox çalışırdı. Bu parlaq şəxsiyyət nurlu səmimiyyətə, xeyrin təntənəsinə, xalqın xoşbəxtliyi üçün əlindən gələni edirdi. Bu onun həyatının əsas meyarı, qırılmaz vəhdəti idi.

Zərifə xanım alimlik istedadı ilə, qeyri-adi təşkilatçılıq qabiliyyətini üzvi surətdə əlaqələndirirdi. Onun hərəkətləri həmişə dəqiq və düşünülmüş olardı. Buna görə də, cəmiyyətdə o, son dərəcə dəqiq və məsuliyyətli bir insan kimi tanınmışdı. Bu xarakteri dəyişməz olaraq qalırdı. Heç zaman, heç bir yerdə şəxsiyyətini dilinə gətirməzdi, bir qayda olaraq hərtərəfli, əsaslandırılmış mövqe tuturdu. Zərifə xanım hamıya eyni dərəcə diqqət və qayğı göstərirdi. Zərifə xanım bir elmi rəhbər kimi əməkdaşların qarşısında konkret yerinə yetirilə bilən, təcrübi əhəmiyyət daşıyan və perspektivli vəzifələr qoymaq bacarığı ilə fərqlənirdi.

Akademik Zərifə xanım Əliyeva gərgin elmi işlərlə yanaşı böyük ictimai işlər də aparırdı. O, keçmiş SSRİ-nin Sülhü Müdafiə Komitəsinin üzvü, Azərbaycan Sülhü Müdafiə Komitəsi sədrinin müavini, «Bilik» Cəmiyyəti İdarə Heyətinin üzvü və keçmiş ittifaqın Oftalmoloqları Elmi Cəmiyyəti İdarə Heyətinin üzvü olmuşdur. Zərifə xanım həm də «Oftalmologiya xəbərləri» jurnalının redaksiya heyətinin üzvü idi. Görkəmli oftalmoloq alim ölkəmizin bir sıra orden və medalları ilə təltif edilmiş, Azərbaycanın əməkdar elm xadimi fəxri adına layiq görülmüşdü.

On beş monoqrafiyanın, iki yüzdən artıq məqalənin, məruzə və metodik vəsaitin müəllifi olan Zərifə xanım Əliyevanın elmi irsi bu gün də aktuallığını itirməyib, günün müasir tələblərinə cavab verir.

Zərifə xanım Əliyeva milli oftalmologiyamızın inkişafı üçün çox işlər görmüşdü. Arzularından biri də Azərbaycanda yeni oftalmoloji kompleksin tikilməsi idi.

Təməli Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan, Prezident İlham Əliyev tərəfindən tikintisi başa çatdırılmış bu kompleks öz qapılarını digər səhiyyə ocaqları kimi xalqımızın üzünə açıb. Bu şəfa ocağında dünyanın ən gözəl neməti olan gözlərinin nurunun itirilməsi təhlükəsindən xilas olacaq insanlar bu nəhəng kompleksin təşəbbüsçüsü olmuş gözəl həkim, xeyirxah insan Zərifə xanımı böyük hörmət və məhəbbətlə yad edirlər. Lakin dünya tibb aləmində xidmətlərinə görə ən ali Averbax mükafatına layiq görülmüş Zərifə xanım Əliyevanın ən uca mükafatı xalqın böyük məhəbbətidir. Nəsillər bir-birini əvəz etsə də, bu nəcib insan, görkəmli alim, ictimai xadim Zərifə xanım Əliyevanın adı bitib-tükənməyən hörmət və sevgi ilə xatırlanacaqdır.

АКАДЕМИК ЗАРИФА ХАНУМ АЛИЕВА

Свет и тьма. Две противоположные ипостаси. Покидая мрак материнского чрева, человек начинает свое бесконечное стремление к свету. Но дороги света и тьмы отмеряны не для всех поровну. Для кого-то они сверкают разноцветными огнями, а кто-то с тоскою стремится к свету сквозь окружающую его тьму. И есть тот, кто становится источником света для этих людей.

Славная дочь нашего народа, академик Зарифа ханум Алиева стала источником света для сотен тысяч таких людей, она была человеком, освобождающим людей из оков тьмы, возвращая им утерянную способность видеть. Она была человеком, судьбе которого можно позавидовать, - не только видным ученым, но и дочерью известного ученого, общественно-политического деятеля Азиза Алиева, супругой выдающегося государственного и общественно-политического деятеля Гейдара Алиева.

Сейчас Зарифы ханум нет рядом с нами, но светлая память о ней и ее благородных деяниях будет вечно жить в сердцах друзей, коллег и родных. Неписанные законы закрытого общества, в котором мы жили долгие годы, не позволяли говорить о заслугах Зарифы ханум Алиевой в развитии азербайджанской медицины и о вкладе, который она внесла в мировую науку. В те годы Зарифа ханум была известна лишь как супруга руководителя страны, и в те годы не было принято говорить о ее заслугах в развитии офтальмологической медицины и о том вкладе, какую она как видный ученый внесла в мировую медицинскую науку.

В книге «Академик Зарифа ханум Алиева» мы постарались представить вам эту необыкновенную по своим человеческим и профессиональным качествам достойную представительницу своего народа, женщину, увенчанную множеством званий, но при этом оставшейся теплой, любимой и нужной, женщиной с присущими ей очарованием и лучезарным оптимизмом. И мы верим, что эта книга для многих будет служить уроком жизни и

духовности, школой мудрости. Да возрадуется обретшая бессмертие душа академика Зарифы ханум Алиевой.

Выдающийся ученый Зарифа ханум Алиева родилась в один из весенних дней, 28 апреля 1923 года, в селе Шахтахты Шарурского района Нахчыванской Автономной Республики. Окончив в 1942 году школу, она по зову сердца поступила на лечебно-профилактический факультет Азербайджанского Государственного Медицинского Института, который окончила с отличием в 1947 году. В тот же год Зарифа ханум проходит двухгодичные курсы специализации в Московском Институте Усовершенствования Врачей. Интерес успешно окончившей курсы специализации Зарифы ханум к научным исследованиям приводит её в Азербайджанский Научно-Исследовательский Институт Офтальмологии в качестве врача-ординатора.

В дальнейшем, завершив учебу в аспирантуре, Зарифа ханум Алиева, будучи научным сотрудником, наряду с практической врачебной деятельностью продолжает свои научные изыскания. Именно в те годы в Азербайджане была широко распространена такая инфекционная болезнь глаз, как трахома, которая приводила к тяжелым последствиям, и даже к полной потере зрения. По данным Международной Медицинской ассоциации, на тот период 400.000.000 человек от этой болезни страдали, а 80.000.000 человек абсолютно, лишились зрения. Эта проблема волновала не только отечественных, но и зарубежных врачей. Эффективных методов лечения этой инфекции не было разработано и борьба с этим заболеванием приобрела важное значение не только для офтальмологии, но и для здравоохранения республики в целом. Зарифа ханум принимала активное участие в организации и проведении лечебных и профилактических мероприятий по борьбе с трахомой. Наряду с конкретной лечебной практикой, - она не ограничивалась деятельностью в институте, но выезжала в те районы Азербайджана, где уровень заболеваемости трахомой был особенно высоким, выясняла причины возникновения болезни и проводила комплексные меры в очагах болезни.

Однако этого было недостаточно для борьбы с этим недугом. Для этого требовалось проведение фундаментальных исследований в области глазных болезней, в том числе профессиональных заболеваний глаз, приобретших региональное значение, и разработка эффективных методов борьбы с ними. Изучая и разрабатывая эту проблему, Зарифа ханум много времени проводила непосредственно на промышленных предприятиях, проводя офтальмологическое обследование глаз у сотен лиц, работающих в условиях воздействия различных производственных вредностей. Таким образом, тема ее первых научных изысканий была продиктована самой жизнью. Свою исследовательскую работу Зарифа ханум посвятила изучению возможностей эффективного использования при лечении трахомы и ее осложнений нового в то время антибиотика - синтомицина, обладающего не только широким спектром антибактериальной, но и антихломидийной активности. Успешные результаты исследований легли в основу кандидатской диссертации З.Алиевой «Лечение трахомы синтомицином в комбинации с другими методами терапии», которую она успешно защитила в 1960 году. Это стало возможным только благодаря внутреннему упорству и целенаправленной самоотверженной деятельности. Она всегда верила, что может подарить свет незрячим, вернуть им веру в жизнь.

Завершив целый цикл работ по изучению и лечению трахомы, Зарифа ханум занялась исследованиями в других важных направлениях офтальмологии, провела ряд исследований, посвященных изучению глаукомы. Эти исследования способствовали расширению практических знаний врачей в области клинических глазных болезней.

В период работы на кафедре глазных болезней Азербайджанского Государственного Медицинского Института Усовершенствования Врачей им. А.М.Алиева, Зарифа ханум продолжает заниматься врачебной деятельностью, - она много оперирует, консультирует больных, причем ее практика не ограничивается только своей клиникой, но охватывает все офтальмологические учреждения и отделения. Это дополняется большой педагогической работой с врачами - слушателями курсов усовершенствования глазных болезней.

В 1968 году Зарифа ханум продолжила свою целенаправленную работу в сфере производственной патологии органа зрения. В то время особое внимание она уделяла проблеме пагубного влияния вредных факторов на орган зрения у людей, работающих на предприятиях йодовой и нефтехимической промышленности. Работая над данной проблемой, Зарифа ханум также выезжает на производственные предприятия, и на месте проводит офтальмологическое обследование трудящихся.

Наряду с этим ею были поставлены сотни опытов в лабораторных условиях йодового и шинного заводов и ряда других промышленных предприятий городов Баку и Сумгайыта. Благодаря этому ей удалось выяснить важнейшие закономерности воздействия вредных веществ на орган зрения.

Многолетние наблюдения, итоги клинических исследований, экспериментов легли в основу докторской диссертации Зарифы ханум Алиевой. Диссертационная работа «Состояние органа зрения у работников некоторых предприятий химической промышленности Азербайджана» была за-

щищена в одном из авторитетных офтальмологических центров мира - Московском Научно-Исследовательском Институте Глазных Болезней имени Г.Гельмгольца. Диссертация получила высокую оценку и признание ученых-офтальмологов, как одно из первых научных исследований в области профессиональной офтальмологии. В 1977 году талантливому ученому Зарифе ханум Алиевой была присуждена ученая степень доктора медицинских наук. После защиты докторской, Зарифа ханум трудится в качестве профессора на кафедре офтальмологии Азербайджанского Государственного Медицинского Института Усовершенствования Врачей имени А.М.Алиева, а через несколько лет она была избрана заведующей той же кафедры. Зарифа ханум, в соответствии со своими принципами, собрав рядом талантливую и способную молодежь, продолжает научно-исследовательскую работу, а также подготовку медицинских кадров и научных сотрудников. Но существующей базы кафедры оказалось недостаточно для проведения научных исследований.

Для решения этой проблемы Зарифа ханум выдвинула ряд конкретных предложений, и в 1977 г. по ее инициативе в Баку состоялся первый пленум правления Всесоюзного общества офтальмологов, который прошел на высоком уровне и предемонстрировал прекрасные качества и организаторские способности ученого. Успешное проведение этого пленума сыграло большую роль в развитии офтальмологической службы и подготовке научных и научно-педагогических кадров как в Азербайджане, так и в лучших академических учреждениях бывшего Союза.

Как было отмечено выше, талантливому ученому, высокому профессионалу и организатору Зарифе ханум Алиевой удалось создать специальные научно-исследовательские лаборатории с целью выявления причин, приводящих к производственной патологии глаз на Бакинском заводе кондиционеров и в институте физиологии имени А.И.Гараева Академии наук Азербайджана. Естественно, было очень трудно охватить все отрасли производства и выявить первичные требования по охране зрения в каждой из них. В таких случаях очень важно знать, с чего начать. Зарифы ханум удалось и это. Прежде всего она начинает изучать проблемы органа зрения у лиц, работающих на химическом производстве. Нужно особо отметить, что эта отрасль сложная и малоизученная. В 1979 году в лаборатории, созданной Зарифой ханум при институте физиологии имени А.И.Гараева Академии наук Азербайджана, был проведен ряд глубоких исследований по изучению физиологических, клинических, функциональных, гистологических механизмов воздействия производственных вредных факторов малой интенсивности на орган зрения людей, работающих на предприятиях с

повышенным уровнем вредности. Результатом этих исследований стали вышедшие из-под пера Зарифы ханум несколько монографий, в том числе, «Производственная патология глаз в шинном производстве», «Профилактика профессиональных заболеваний глаз в йодовой промышленности», «Офтальмология при хронической йодовой интоксикации». Эти бесценные научные труды привлекли к себе внимание мирового научного общества.

В 1980 году при Азербайджанском Научно-Исследовательском Институте Глазных Болезней под руководством Зарифы ханум был создан Лазерный центр, что стало ярким подтверждением того, насколько тесно ее научная деятельность была связана с практической. Зарифа ханум очень внимательно изучала медицинские нужды своей страны. В то время в Баку широко развивалась йодовая промышленность. Поэтому исследования воздействия йода на зрение трудящихся на йодовом производстве играли очень большую роль. Для подтверждения взаимосвязи повреждения глаз у работников йодовой промышленности с производством, и выявления различных сторон травмирующего механизма, Зарифа ханум проводит опыты на животных в естественных условиях на различных предприятиях. Рабочий день самоотверженного ученого начинался не в стенах института, а на производствах. Нужно было срочно выяснить состояние санитарно-гигиенических норм производственного процесса на йодовом заводе, условия труда рабочих и общее состояние здоровья трудящихся различных специальностей. Внимание исследователя, в первую очередь, привлекала проблема высокой зависимости концентрации паров йода процесса от производственно-операционного этапа. В течении продолжительного времени при помощи современных методов исследования были проведены динамичные обследования работников внутри производства. Это в свою очередь, дало возможность выявить вредное воздействие йодового производства на орган зрения трудящихся. То есть, на образование опухолей в ресничной части, повреждение роговицы глаза, снижение ее чувствительности, что приводило к изменениям в сосудах и прозрачной среде глаза, а иногда и к повреждению передней и задней камер глаза.

По итогам экспериментальных исследований выяснилось, что орган зрения работников больше всего повреждается от токсического эффекта химических испарений при производстве йода. Результаты клинико-экспериментальных исследований позволили намного лучше оценить действие токсичных веществ на глаз и разработать более рациональные методы лечения. Поэтому в 1981 году и увидела свет ее новая монография «Офтальмология при хронической йодовой интоксикации». Эта монография имеет огромное значение как оригинальный научно-исследовательский труд.

В 1981 году за цикл исследований в области профессиональной патологии органа зрения, внесший большой вклад в развитие офтальмологии, профессор Зарифа ханум Алиева была удостоена высшей награды в области офтальмологии - премии Академии медицинских наук СССР имени академика М.И.Авербаха. Примечательно и то, что Зарифа ханум была первой женщиной - ученым, удостоенной столь высокой награды. Научные работы талантливого ученого выделялись своей актуальностью и высоким уровнем. В особенности привлекали внимание монографии, посвященные изучению органа зрения у работников шинной и йодовой промышленности. В этих книгах конкретные исследования, проводимые на двух крупных заводах, гармонично совпали с развитием принципов общего методического подхода к изучению производственной патологии органа зрения.

Общие рабочие принципы используемые Зарифой ханум вкратце можно охарактеризовать так: Как правило, действие вредных факторов на предприятии носит хронический характер и во многих промышленных сферах производства вредный фактор влияния на организм человека не один, а действует целой комплексной системой. Поэтому точное выявление этих факторов на производстве, всестороннее изучение концентрации и интенсивности каждого из них и изложение рабочим отрицательного действия этих факторов имеют огромную роль. Каждое исследование, проводимое на производственном предприятии, в первую очередь, исследования, проводимые на животных, нашли свое подтверждение в естественных рабочих условиях. С этой целью подопытные животные были помещены в клетки рядом с рабочим местом трудящихся и в это время, параллельно с изучением состояния органа зрения, изучалось и общее состояние здоровья всего организма. Это давало возможность выявить связь между симптомами глазных заболеваний и нарушениями в деятельности других органов и систем организма, что соответствует общим методам проводимых исследований.

Результаты проведенных Зарифой ханум исследований показали, что у группы лиц, работающих на шинном производстве, в результате токсичного фактора развился особый комплекс симптомов повреждения век. А скорость патологического синдрома была напрямую связана с концентрацией вредных факторов. В то же время, у части лиц были выявлены функциональные расстройства зрения, в том числе, и сужение поля зрения. Зарифа ханум, впервые исследуя симптомы расстройства зрения у трудящихся, продолжительное время находящихся в контакте с йодом, сумела выявить, как действие йода влияет на ресничную зону, конъюктиву и радужную оболочку глаза. В то же время были выявлены и побочные эффекты действия йода на веки, прозрачную среду глаза, а также на глазное дно. Научные исследования показали, что в это время ослабевала острота зрения, сужалось поле зрения, уменьшалась реакция глаза на свет, увеличивалась склонность к повышению глазного давления. С другой стороны, экспериментальные исследования доказали, что изменения в структуре зрения тесно связаны с повреждениями в работе кровеносной системы, а также внутренних органов, в особенности печени и почек. Проводя гистологические и гистохимические исследования, ученый выявила серьезные изменения на коже глаз у животных. Проведенные Зарифой ханум Алиевой и руководимым ею коллективом научные исследования стали основанием для публикации научно обоснованных практических рекомендаций. Применение этих практических рекомендаций на производствах шинной и йодовой промышленности позволило резко снизить процент профессионального повреждения органа зрения на производстве.

Все вышеперечисленное охватывает лишь малую часть научной деятельности Зарифы ханум. В отрасли профессиональной патологии зрения Зарифа ханум Азизовна не довольствуется только выявлением начальных симптомов и клинического состояния болезни, она в то же время претворяет в жизнь возможную практику профилактики интоксикации. Высокую ценность исследований производственной патологии органа зрения с теоретической и практической точек зрения подтверждают как многочисленные официальные отзывы ученых о ее работе, так и неоднократные ссылки на ее исследования научных работников в области офтальмологии, поскольку эти исследования вызывали огромный интерес своей своеобразностью и новшеством. Огромное внимание читателей привлекли ее монографии «Иридодиагностика» и «Основы иридодиагностики» (1980-1981 годы) как на редкость интереснейшие научные труды. Интерес к исследованию этой темы был вызван тем, что данный метод позволял выявить множество соматических заболеваний. Исследования талантливого ученого в области вирусных поражений органа зрения также играли важную роль. Ею были разработаны и подготовлены научные рекомендации по дифференциальной диагностике вирусных и профессиональных конъюнктивитов, а также опубликованы учебные пособия, посвященные диагностике и лечению герпетических заболеваний глаза. Нужно особо подчеркнуть и то, что научный интерес Зарифы ханум не ограничивался только проблемами профессиональной патологии органа зрения. Целый цикл ее работ, посвященный вирусному поражению органа зрения, был тепло принят научной общественностью. Основа этих научных работ позволяла усовершенствовать дифференциальную диагностику ряда заболеваний, а также усилить их лечебное значение. Учебные пособия для врачей-офтальмологов «Герпетическая болезнь глаза» и «Острые вирус-

ные конъюнктивиты» - из этой серии работ. В этот период Зарифой ханум были проведены интереснейшие исследования, посвященные вопросам этиологии, диагностики и лечения глаукомы. По результатам серьезных исследований был опубликован целый ряд интересных статей и две монографии - «Анатомо-физиологическая характеристика гидродинамической системы глаза» и «Возрастные изменения глаза и зрительно-нервного пути».

Зарифа ханум также изучала возможности профилактики и борьбы с глазным травматизмом. В ряде своих научных работ она проанализировала существующие методические подходы хирургического лечения последствий глазной травмы и разработала ряд полезных рекомендаций по совершенствованию этого метода, что позволило улучшить результаты лечения травматических повреждений глаза. Ряд работ великого ученого Зарифы ханум Алиевой был посвящен диагностике и лечению некоторых злокачественных опухолей глаза. Монографии Зарифы ханум по дактриологии «Физиология слезоотведения», «Современные методы хирургического лечения слезотечения», «Щадящая хирургия слезоотводящих путей» привлекли внимание не только офтальмологов, но и физиологов.

Зарифа ханум была не только замечательным педагогом в области здравоохранения. Она внесла в науку огромный вклад как автор фундаментальных научных открытий и тем самым лишь подтвердила звание выдающегося ученого в истории здравоохранения. Монография «Возрастные изменения глаза и зрительно-нервного пути» - явное тому подтверждение. Здесь нашла отражение целая серия клинических предположений об изучении состояния органа зрения в конкретных условиях. Изданная узбекским издательством «Медицина» монография «Глазные болезни при сахарном диабете» явилась продолжением ее благородного дела. В этом неоценимом произведении, взяв за социальное начало Среднюю Азию и Кавказ, Зарифа ханум выявила патологические, клинические, диагностические и лечебные особенности, часто встречающиеся и довольно распространенные у людей с сахарным диабетом. Этот уникальный научно-исследовательский труд и по сей день является настольной книгой офтальмологов. Свой богатый педагогический, научный и практический опыт Зарифа ханум воплотила в монографии «Актуальные проблемы офтальмологии», подготовленной совместно с профессором Н.Б.Шульпиной и Л.К.Мошетовой. Эта книга представляет большой интерес как для практикующих офтальмологов, так и для преподавателей факультета офтальмологии Института усовершенствования врачей.

В монографии «Актуальные проблемы офтальмологии» нашли отражение способы исследования и лечения глаз современными методами на фоне различных патологий органа зрения. В то же время Зарифа ханум серьезно

интересовалась научными новшествами в вопросах офтальмохирургии, вирусных болезней глаза, лечении сосудистых заболеваний, а также вопросами врачебной этики и медицинской деонтологии. Заслуги Зарифы ханум в воспитании молодых врачей, изучении и решении ими проблем профессиональной деятельности действительно незаменимы. Ее многочисленные статьи и выступления, посвященные этим вопросам, а также книга «Нравственное воспитание врача, вопросы деонтологии, медицинской этики и морали», вышедшая в 1983 году, дала большой толчок процессу формирования личности врача в нашем обществе. Для того, чтобы направить весь свой великий талант, знания и опыт на служение такому сложному делу, в первую очередь нужно было самому обладать чувством сострадания и милосердия к ближнему, чем обладала Зарифа ханум по жизни. Зарифа ханум была не только выдающимся офтальмологом в области профессиональной патологии органа зрения, но и специалистом широкого профиля, а также прекрасным педагогом. Это еще раз доказывают лекции, которые она читала на кафедре глазных болезней Азербайджанского Института Повышения Квалификации Врачей. Зарифа ханум создала целую школу в науке. Это нашло отражение и в ее прекрасном отношении к своим коллегам, и в огромной любви к людям в целом.

На съездах Общества офтальмологов, пленумах, на пленарных заседаниях Московского Общества Офтальмологов и даже в публицистических выступлениях Зарифа ханум показала себя прекрасным оратором. В различных аудиториях её лекции, посвященные вопросам деонтологии, принимались с огромным интересом, что свидетельствовало о глубоком знании ею философской и медицинской литературы. Врачебная самоотверженность, высокая гражданственность, необычайная душевность и отзывчивость, внимание, проявляемое к людям и их проблемам, а также активная жизненная позиция нашли свое отражение в книге Зарифы ханум «Высокое призвание», вышедшей в свет в 1983 году.

В выступлениях, посвященных этой теме, Зарифа ханум с большой уверенностью прививала коллегам свои знания и огромный опыт. В сущности, поэтому вышедшие из-под ее пера научные труды имели такое большое значение не только для медицины, но и для изучения межчеловеческих отношений в целом, включая быт и семью. Как известно, врачебный долг предполагает не только лечение и профилактику болезни, он также связан с профессиональной деятельностью. Зарифа ханум особо подчеркивала роль врача в обществе, она справедливо полагала, что жизненная позиция врача является определяющим фактором его в отношении к больному: «Только тот является истинным врачом, кто принимает страдания

больного за свою собственную боль. Для такого врача каждый прием пациента, разговор с ним является огромной внутренней ответственностью, как перед лицом человека, так и перед лицом общества в целом, а главное перед лицом своей совести».

Зарифа ханум была всецело предана людям. Она высоко ценила в людях внутренний мир, доброту и милосердие. Несмотря на многогранную и напряженную деятельность, она всегда с радостью общалась с теми, кто в ней нуждался. Не каждому врачу удается найти путь к сердцу больного, завоевать его доверие. Зарифа ханум умела это в совершенстве. Когда Зарифа ханум говорила, или просто объясняла что-то связанное с лечением, или профилактикой той или иной болезни одному из пациентов, вокруг нее всегда собирались и другие больные, которые с интересом ее слушали. Зарифа ханум остро чувствовала переживания своих пациентов, и всегда умела прогнать волнение и вселить в их сердца надежду. Зарифа ханум всегда спешила осуществить все задуманное, словно чувствовала, что Богом ей отпущено не так много. Несмотря на то, что Зарифа ханум уже покорила немало вершин и в науке, и в практической медицине, она постоянно искала все новые и новые пути. Зарифа ханум, как прекрасный педагог-воспитатель, щедро дарила людям свои знания и опыт. Она поражала всех своей добротой и скромностью. Человеколюбие и человечность были основными качествами этой великой женщины. К ней очень часто шли за помощью. Зарифа ханум всех очень терпеливо и внимательно выслушивала и если могла помочь, то никого не отпускала без надежды. Ее высокая культура, простота в общении, сердечность, заботливость, умение всегда прийти на помощь, привлекали внимание как образец гуманизма, служения людям. Безгранично доброжелательный человек, Зарифа ханум получала удовольствие от жизни и работы, старалась быть оптимистичной по отношению к людям, создать обстановку доверия. Эта выдающаяся личность делала все, что от нее зависело для торжества справедливости и для счастья своего народа. Это был главный девиз ее жизни, ее нерушимое правило. Все ее поступки были точны и продуманны, и поэтому о ней всегда говорили как об обязательном и ответственном человеке. Эти качества оставались неизменны на протяжении всей ее жизни. Несмотря на свое высокое положение, она была очень скромным человеком и всегда придерживалась объективной и обоснованной точки зрения. Зарифа ханум ко всем относилась с одинаковым вниманием и заботой. Она отличалась тем, что как научный руководитель всегда ставила перед своими молодыми коллегами конкретные, реально выполнимые задачи, и доверяла им перспективные должности. Для плодотворной общественной деятельности требуется особое

дарование. Зарифа ханум от Бога была наделена этим талантом, принимая активное участие в общественной жизни своего времени, она умело и с большим достоинством выполняла такие разные и ответственные обязанности, как член Комитета защиты мира бывшего СССР, заместитель председателя Азербайджанского Комитета защиты мира, член правления общества «Знание» и член Президиума Научного общества офтальмологов бывшего СССР, входила в редакционную коллегию журнала «Вестник офтальмологии». Заслуги Зарифы ханум были отмечены множеством орденов и медалей. Ей было присвоено почетное звание Заслуженного деятеля науки Азербайджана. Зарифа ханум является автором около 200 научных трудов, 15 монографий, одного изобретения и 12 рационализаторских предложений. Научное и духовное наследие академика Зарифы ханум Алиевой до сих пор привлекает внимание общественности. По сей день оно отвечает современным велениям времени. Зарифа ханум очень многое сделала для развития национальной офтальмологии. Она мечтала о возведении нового офтальмологического комплекса в Азербайджане.

В настоящее время данный комплекс, носящий имя академика Зарифы ханум Алиевой, закладка фундамента которого была заложена Общенациональным Лидером Г.Алиевым, сдана в эксплуатацию при непосредственном участии президента Ильхама Алиева. Уникальное медицинское учреждение распахнуло свои двери. В этой здравнице люди, спасенные от угрозы потери зрения, будут вечно с большой любовью вспоминать врача, прекрасного человека Зарифу ханум Алиеву, благодаря которой этот огромный комплекс увидел свет.

Помимо всех наград в медицине, высшая награда для Зарифы ханум - это любовь своего народа. Поколения будут приходить на смену поколениям, но имя благородного человека, выдающегося ученого, общественного деятеля Зарифы ханум Алиевой будут всегда вспоминать с неиссякаемым уважением и безграничной любовью.

ACADEMICIAN ZARIFA KHANUM ALIYEVA

The Light and the darkness. Two opposite sides of our life. Leaving a gloom of a mother`s womb the person infinitely aspires to light. But not for all the roads of the light and darkness are measured equally. For ones they sparkle with multi-coloured fires, and others with drearily aspire to light through the darkness surrounding them.

The glorious daughter of our people Zarifa khanum Aliyeva became a light source for many people doomed for a life in darkness, and she was sparkling in the light of her personality herself. Academician Zarifa khanum Aliyeva was the person who released people from the darkness fetters, returned to people the lost ability to see. She has lived enviable destiny not only of the notable scientist, but also the destiny of the daughter and the spouse of prominent statesmen.

Zarifa khanum is not with us now but the light memory of her and her noble actions will eternally live in the hearts of her friends, colleagues and natives. For long years living in our closed society Zarifa khanum was known as the spouse of the first person of the state. They didn`t speak much about her merits in development of the Azerbaijan medicine and about achievements in the science.

In the book «Academician Zarifa khanum Aliyeva» we console ourselves with a thought that we represent you this work to the memory of the outstanding scientist, the loyal spouse, careful mother who has come to this world in one of the beautiful spring days when all the nature was waking up to life. We believe, that people who will read this book will learn a lot of new about academician Zarifa khanum Aliyeva and by this we will honour the light memory of this remarkable woman.

The outstanding scientist Zarifa khanum Aliyeva was born in 1923, on April 28th, in Shahtakhti village of Sharur area of the Nakhchyvan Autonomous republic. Having left school in 1942 she entered the Azerbaijan State Institute on medical - preventive faculty. In 1947 she successfully graduated from the institute. Further she has passed an ophthalmology course in the Moscow Institute of improvement of professional skills of doctors. Boundless interest to scientifically - research work

brought her to the Azerbaijan Scientifically - Research Institute of Ophthalmology where she continued her activity as the doctor - ophthalmologist.

When having finished postgraduate study Zarifa khanum the began working as the scientific employee in Azerbaijan such insidious disease as trachoma was widely spred.

As a result this disease has turned to one of the main reasons of blindness - in the present public disaster. According to the World Organization of Public health services during this period of time about 400.000.000 people suffered from this illness, and 80.000.000 people have absolutely lost sight for this reason. Ophthalmologists perfectly know how hard it is to carry out researches outside of the clinic or institute. But despite it, the talented expert Zarifa khanum Aliyeva, working at that time over her dissertation, carried out the researches on the number of the enterprises and has examined hundreds, thousands people. Apparently, the life itself has dictated Zarifa khanum a theme of the first scientific researches, and successfully finish titanic work became possible only because of her internal persistence and purposeful, self-denying work.

It is necessary to notice separately, that when Zarifa khanum chose themes for her researches, she tried to approach to them as well from the point of view of national and state interests.

Those years the ways of treatment of a trachoma were insufficiently effective. And struggle against this disease attracted attention not only of the Azerbaijan ophthalmologists but also of the Azerbaijan public health services as a whole. At that time Zarifa khanum actively participated in formation and realisation medical - preventive measures concerning this disease. She went to those areas where the trachoma was especially widespread, and spent there educational work. Zarifa khanum has devoted the scientifically - research work to studying of problems of treatment of a trachoma and its complications by the most effective at that time antibiotic -sinthomitsin. Therefore, sinthomitsin, besides it`s being an antibiotic, had also a strong antichlamidious influence. Researches done by Zarifa khanum in this direction became result of her (the theraphy of trachoma with sinthomitsin and by other methods) master's thesis successfully finished in 1960. Besides inspection and trachoma treatment, Zarifa khanum also gave great value and to variety of other actual problems. Among these problems she also paid the big attention to diagnostics problems, questions of treatment of a glaucoma and inflammatory diseases of organ of sight.

Such little learnt ophthalmology area as the professional pathology of the organ of sight was the area involving her special interest. At the same time the young scientist was seriously interested in glaucoma problems. The serious researches connected with a glaucoma performed by Zarifa khanum at that time, have played

the important role in the scientific enrichment of the knowledge of doctors working in the field of eye illnesses. During her work on the sub – faculty of eye illnesses of the Azerbaijan State Institute of the increase of the medical skills Zarifa khanum continues her medical activity: she performes many operations, consults patients, and her practice is not limited only to the clinic, it covers all ophthalmologic establishments and branches. To it the big pedagogical work with doctors - students of the improvement by eye illnesses increases.

In 1968 Zarifa khanum has continued the purposeful work concerning an industrial pathology of organ of sight. At that time she gave the special attention to the fatal influence of harmful factors on the organ of sight at people working on the enterprises of iodine and oil - chemical industry. Working over the above-stated problem, Zarifa khanum also leaves for the industrial enterprises, and at a place carries out the ophthalmological inspection of workers.

Long years of supervision, clinical researches, results of experiments became the base of her thesis for a doctor's degree. In some years she has finished the dissertation on a theme «The condition of sight at workers of some Azerbaijan chemical enterprises» and has protected the thesis for a doctor's degree in one of the most known ophthalmologic centres of the world Moscow Scientifically - Research Institute of Eye Illnesses after Helmholts. The dissertation has been highly appreciated by scientific ophthalmologists as one of the first scientific works in this area. In 1977 the degree of the doctor of medical sciences was appropriated to the talented scientist. After that Zarifa khanum works as the professor on the sub – faculty of ophthalmology of the Azerbaijan State Institute of increase of medical qualification, and in some years she is selected the head of the samesub - facilty. Zarifa khanum according to her principles, and collecting around herself the talented youth, continues the scientifically - research work, and also the process on preparation of medical personnel and scientific employees. But the certain base existing on the sub – faculty has appeared insufficient for carrying out of the scientific researches.

As it has been noted above to the talented scientist, the high professional and organizer Zarifa khanum Aliyeva it was possible to create special scientifically - research laboratories for the purpose of revealing of an industrial pathology of eyes on an example of workers on manufacture leading to a pathology of organ of sight at the Baku factory of conditioners and at the Azerbaijan Physiological Institute of Academy of sciences. It is natural, that it was very difficult to capture all branches of manufacture and to reveal primary requirements on sight protection in each of them. In such cases it is very important to know from what to begin. Zarifa khanum manages it perfectly. First of allshe starts to study problems of organ of sight at workers on chemical manufacture. It is necessary to notice separately, that this

branch is difficult and a little studied. In 1979 a number of expensive researches were performed in the laboratories created by Zarifa khanum at the institute of Physiology of the Azerbaijan Academy of sciences on studying physiological, clinical - functional, histologic mechanisms of the influence on the organ of sight at people working on the enterprises of the raised harm. Some monographs including «The industrial pathology of eyes on tyre manufacture», «Preventive maintenance of industrial illnesses of eyes in iodine industries», «Ophthalmology connected with a chronic intoxication with iodine» became a result of these researches.

These invaluable scientific works of Zarifa khanum attracted attention attention of world scientific community.

In 1980 at Azerbaijan Scientifically research institute of Eye Diseases under the patronaj of Zarifa khanum the Laser centre was created, and once again this is a vivid example of that, how much close her scientific activity was connected with the practical. Zarifa khanum very attentively studied the medical needs of the country. At that time in Baku the iodine industry widely developed. Therefore researches of the influense of iodine on the sight of workers on iodine manufacture played very big role. To confirm, that damage of eyes at workers of iodine industries is connected with manufacture, and to reveal the various parties of injuring mechanism Zarifa khanum performes experiences on animals in natural conditions at the various enterprises. And again the working day of the self-hardened scientist begins not in the office and on manufactures. It was necessary to find out urgently a condition sanitary - hygienic norms of production on iodine factory, working conditions of workers and the general state of health of workers of various specialities. The attention of the researcher first of all involves the importance of concentration of steams of iodine in atmosphere during manufacture. During long time by means of the advanced methods of research dynamical inspections of workers of various internal departments of manufacture have been performed. And it created possibility to reveal harmful influence of iodine manufactures on the organ of sight of workers. That is formation of tumours in a ciliary part, damage of a cornea of an eye, reduction of its sensitivity that led to changes in vessels and transparent environments of an eye, and sometimes and to damage of forward and back chambers of an eye.

As a result of experimental researches it became clear, that the body of sight of workers is most of all damaged from toxic effect of chemical evaporations by iodine manufacture. The Results of clinical- experimental researches allowed to estimate much better the influense of toxic substances approximately and to develop more rational methods of treatment. For this reason in 1981 her new monograph «Ophthalmology at a chronic intoxication of iodine» was published. This monograph has huge value as the original scientific product.

In 1981 Zarifa khanum became the first physician - the woman awarded by the prize of the academician of Medical academy of sciences of the USSR M.I.Averbakh for the huge contribution to ophthalmology development - the researches in the field of an industrial pathology of the organ of sight. Scientific works of the talented scientist were allocated with the urgency and high level. In particular the monograph devoted to studying of body of sight at workers of tyre and iodine industry attracted attention. In these books concrete researches spent at two large factories have harmoniously coincided with the development of principles of the general methodical approach of studying of an industrial pathology of organ of sight. The general working principles used by Zarifa khanum in brief can be characterized so: «As a rule action of harmful factors at the enterprise has a chronic character and in many industrial spheres of manufacture the harmful factor of influence on a human body is not just one and operates with the whole complex system. And consequently a huge role the exact revealing of such factors on manufacture plays, comprehensive studying of concentration and intensity of each of them and a statement worker of negative action of these factors. Each research performed at the industrial enterprise, first of all researches performed on animals have found the acknowledgement in natural work conditions. With this aim the experimental animals have been placed in cages near to a workplace of workers and at this time in parallel with studying of a condition of organ of sight the general state of health of all organism was studied also. It gave the chance to reveal communication of symptoms of eye diseases with malfunctions in work of other organs and systems in an organism. Results of researches performed by Zarifa khanum have shown, that at a group of persons of workers on tyre manufacture as a result of the toxic factor the special complex of symptoms of damage of eyelids had developed. And the speed of a pathological syndrome was directly connected with concentration of harmful factors. At the same time at a part of workers functional frustration of sight, including narrowing of a field of vision have been revealed. Zarifa khanum for the first time investigating symptoms of frustration of sight at workers long time being in contact to iodine, could reveal as iodine action influences a ciliary zone, conjunctivits and on an eye iris of the eye. At the same time by-effects of action of iodine on eyelids, transparent environments of an eye, and also on an eye bottom have been revealed also. Scientific researches have shown, that visual acuity weakened, the field of vision was narrowed, reaction of an eye to light decreased, propensity to increase of eye pressure increased. On the other hand, experimental researches have proved, that changes in sight structure are close are connected with damages to work of blood system, to work of internal bodies, in particular a liver and kidneys. Spending histologic and hystochemical researches the scientist has revealed serious changes on a skin of eyes at animals.

Performed by Zarifa khanum Aliyeva and the collective she led scientific researches became the basis for publication of scientifically proved practical recommendations. Application of these practical recommendations on manufactures of tyre and iodine industries, has allowed to reduce sharply percent of professional damage of the organ of sight on manufacture.

All aforesaid covers only one part of the scientific activity of Zarifa khanum. In branch of a professional pathology of sight Zarifa khanum Azizovna did not content only with revealing of initial symptoms and a clinical condition of illness, she at the same time put into practice possible practice of preventive maintenance of an intoxication. High value of researches of an industrial pathology of organ of sight both with theoretical and from the practical point of view is confirmed also with numerous official responses of scientists about her work, and numerous references of science officers of workers in the field of ophthalmology on her researches. Her researches caused huge interest of their originality and innovation. The huge attention of readers her monograph «Iridodiagnostics» and «The bases of iridodiagnostics» attracted (1980 - 1981) as extremely the most interesting scientific works. Interest to research of this theme was caused by that, this method allowed to reveal the number of somatic diseases. Researches of the talented scientist in the field of virus diseases of the organ of sight also played the important role. It had been developed and prepared scientific recommendations about differential diagnostics virus and professional conjunctivitis, and also manuals devoted to diagnostics and treatment of the herpes eye diseases have been published. It is necessary to underline especially that the scientific interest of Zarifa khanum was not limited only by the problems of a professional pathology of the organ of sight. The whole cycle of its works devoted to virus defeat of the organ of sight was warmly accepted by scientific community. The basis of these scientific works allowed to improve differential diagnostics of some diseases and also to strengthen their medical value. Manuals for doctors - ophthalmologists «Herpes illness of an eye» and «Sharp virus conjunctivitis» are from this cycle of works. During this period the most interesting researches devoted to questions of an aetiology, diagnostics and to glaucoma treatment have been carried out by Zarifa khanum. By the results of serious researches the variety of interesting articles and two monographies have been published: «anatomical - the physiological characteristic of hydrodynamical system of an eye» and «Age changes of an eye and visually nervous way».

Zarifa khanum also studied possibilities of preventive maintenance and struggle against an eye traumatism.

In a number of the scientific works she had analysed existing methodical approaches of surgical treatment of consequences of an eye trauma and has developed a number of useful recommendations about perfection of this method that

has allowed to improve results of treatment of traumatic damages of an eye. A number of works of great scientist Zarifa khanum Aliyeva has been devoted diagnostics and treatment of some malignant tumours of an eye. Monographs of Zarifa khanum on dactriology «Physiology tearsdrainage», «Modern methods of surgical treatment tearflow», «Sparing surgery tearsdrainage ways» have turned in scientifically - research products interesting not only for ophthalmologists but also for physiologists. Zarifa khanum was not only the remarkable teacher, she brought to a science the huge contribution as the author of fundamental discoveries and with it has only confirmed her rank of outstanding scientific public health services in history. The monograph «Age changes of an eye and visually nervous way» is the obvious acknowledgement to it. Whole series of clinical assumptions of studying of a condition of the organ of sight were found in concrete conditions. The monograph published by publishing house «Medicine» «Eye illnesses at a diabetes» was continuation of her noble deeds. In this work taking for the social beginning Central Asia and Caucasus, Zarifa khanum revealed pathological, diagnostic both medical features often meeting and extended enough at people with a diabetes. This unique scientifically - research product is the reference book of ophthalmologists even now. The rich pedagogical, scientific and practical experience of Zarifa khanum embodied itself in the monograph «Actual problems of ophthalmology» (together with professor N.B.Shulpina and L.F.Moshetova.) This book represents the big interest both for practising ophthalmologists and for teachers of the faculty of ophthalmology of the institute of the increase of medical qualification.

In the monograph «Actual problems of ophthalmology» the ways of research of the eye treatment by modern methods against various pathologies of the organ of sight found their reflection. At the same time Zarifa khanum seriously was interested in scientific innovations in questions of ophthalmosurgery, virus illnesses of an eye, the treatment of vascular diseases, and also the questions of medical ethics and medical deontology. The merits of Zarifa khanum in education of young doctors, studying and the decision by them the professional work problems are really irreplaceable. Her numerous articles and performances devoted to these questions and the book «High calling» gave the big push to the process of formation of the doctor's person in our society. To direct all talent, knowledge and experience on service to such difficult business, in the life it was necessary to be the person such merciful and extremely susceptible to human suffering as Zarifa khanum. Zarifa khanum was not only the outstanding ophthalmologist in the field of a professional pathology of the organ of sight, the broad specialist, but also the beautiful teacher. She proved once again by those lectures which she read on the sub – faculty of eye illnesses of the Azerbaijan Institute of Increase of medical qualification. Zarifa khanum has created the whole

school in a science. It has found reflex and in her fine relation to the colleagues, and in huge love to people as a whole.

And at congresses of a society of ophthalmologists, both on plenums, and at plenary sessions of the Moscow Society of Ophthalmologists and even on public statements Zarifa khanum has proved her being the most talented orator. In various audiences her lecture devoted to questions deontology, were accepted with huge interest and the deep penetration of the author into philosophy and the medical literature was felt. The private world of Zarifa khanum, the medical debt, her relation to patients and also to people surrounding her were especially brightly embodied in 1983 in her work «Moral education of the doctor, questions deontology, medical ethics and morals».

On performances devoted to this theme Zarifa khanum with the big confidence imparted to the colleagues her knowledge and experience. And therefore her works had such a great value not only for medicine, but also and for studying of interhuman relations as a whole, including a life and a family. As it is known the medical debt consists not only of treatment and preventive maintenance of illness but it also is connected and with professional work too. Zarifa khanum especially underlined the important role which played medic in education of associates, his being the standard of the person and behaviour. Zarifa khanum fairly believed, that the vital position of the doctor is the defining factor under his relation to the patient: The true doctor is the person who accepts a pain of the patient for his own pain. For such doctor each time of reception the patient, conversation with the suffering man is the huge internal responsibility, both before the person and a society as a whole, and the main thing before his own conscience. Zarifa khanum was entirely betrayed to people. She highly appreciated their private world, kindness and mercy in people. She always with pleasure communicated with those who needed her. Not each doctor manages to find a way to the heart of the patient, to gain his trust. Zarifa khanum managed this perfectly.

When Zarifa khanum spoke or simply explained something connected with treatment or preventive maintenance of one or another illness to one patient, the other patients with interest listening to her always gathered around her. Zarifa khanum sharply felt experiences of the patients, and she was always skilful to banish the excitement and to give hope to their hearts. Zarifa khanum always hastened. It seemed, she felt, that the Lord has stinted when measured the life road for her, and always searched the new and new ways for an embodiment of her plans to a life. In spite of the fact that she had already reached many tops both in a science and in applied medicine, she constantly searched for the new and new ways. Zarifa khanum as the fine teacher - the tutor generously gave to people the knowledge and experience. She amazed all with the kindness and modesty. The philanthrophy and humanity were the basic

features of this great woman. She was often asked for help. Zarifa khanum listened to everybody very patiently and attentively and if she could help, she released nobody without hope. Her high culture, simplicity in the dialogue, geniality, care, ability always to come and help, attracted attention as the sample of the humane relation to people. Boundless and the benevolent person, Zarifa khanum took pleasure in a life and work, tried to be optimistical in relation to people, to create trust conditions. This outstanding person did all that depended on her for the celebration of justice and for happiness of the people. It was the main motto of her life, her indestructible rule. Zarifa khanum combined in herself both the talent of the scientist and organising abilities. All her actions were exact and considered and consequently she was always spoker about as the exact and responsible person. Her these qualities were invariable throughout all her life. Despite the high position, she was very modest person, and always adhered to the objective and proved point of view. Zarifa khanum concerned to everybody with identical attention and care. Zarifa khanum differed by that, as the supervisor of studies always put before the young colleagues concrete, really embodimentable problems, and trusted them perspective posts. Academician Z.A.Aliyeva conducted the big public work, was a member of committee of protection of the world of the former USSR, the vice-president of the Azerbaijan Committee of protection of the world, a member of board of a society «Knowledge» and a member of presidium of a scientific organisation of ophthalmologists of the former USSR, entered into a journal editorial board «The ophthalmology Bulletin». The merits of Zarifa khanum have been noted by the number of awards and medals. To her the honorary title of the honoured worker of a science of Azerbaijan has been appropriated. Zarifa khanum was the author of 15 monographs, more than 200 articles, reports and methodical grants. The Scientific heritage of Zarifa khanum did not loose the urgency even today. Zarifa khanum did a lot for development of national ophthalmology. She dreamt of erection of a new ophthalmologic complex in Azerbaijan.

Soon the building will be finished and a complex, whose base put the great H.Aliyev the president Ilham Aliyev will finish the building, will open the doors no less than other medical institutions of our country for the people. In this health resort, people rescued from the danger of the sight loss with the big love will eternally remember the doctor, the beautiful person Zarifa khanum Aliyeva thanks to whom this magnificent complex was built.

But nevertheless besides the most high award in the medicine – the reward by Averbakh, Zarifa khanum received the higher award – the love of the people. Generations will come on alternation of generations, but a name of the noble person, the outstanding scientist, the public figure Zarifa khanum Aliyeva will always be remembered with inexhaustible respect and boundless love.

1924

1940

1941

1946

ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVA
ЗАРИФА ХАНУМ АЛИЕВА
ZARIFA KHANUM ALIYEVA

1948

1951

1952

1954

ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVA
ЗАРИФА ХАНУМ АЛИЕВА
ZARIFA KHANUM ALIYEVA

ZƏRİFƏ XANIM VƏ HEYDƏR ƏLİYEV
ЗАРИФА ХАНУМ И ГЕЙДАР АЛИЕВ
ZARIFA KHANUM AND HEYDAR ALIYEV

1966

1981

1981

1983

ZƏRİFƏ XANIM VƏ HEYDƏR ƏLİYEV
ЗАРИФА ХАНУМ И ГЕЙДАР АЛИЕВ
ZARIFA KHANUM AND HEYDAR ALIYEV

1984

1984

1984

1982.
İlham Əliyev ilə Mehriban xanımın nişan mərasimi.
Обручение Ильхама Алиева с Мехрибан ханум.
Enqaqement of Ilham Aliyev with Mehriban khanum.

1983.
Heydər Əliyev və həyat yoldaşı Zərifə xanım,
Arif Paşayev və həyat yoldaşı Aida xanım İmanquliyeva,
İlham və Mehriban xanımın nigah mərasimində.
Гейдар Алиев и его супруга Зарифа ханум,
Ариф Пашаев и его супруга Аида ханум Имангулиева,
в день бракосочетания Ильхама и Мехрибан ханум.
Heydar Aliyev and spouse Zarifa khanum,
Arif Pashayev and spouse Aida khanum Imanguliyeva,
at marriaqe ceremonu of Ilham and Mehriban khanum.

1981
Zərifə xanım və Heydər Əliyev nəvələri Zərifə ilə.
Зарифа ханум и Гейдар Алиев с внучкой Зарифой.
Zarifa khanum and Heydar Aliyev with their granddaughter Zarifa.

1984
Zərifə xanım və Heydər Əliyev nəvələri Leyla ilə.
Зарифа ханум и Гейдар Алиев с внучкой Лейлой.
Zarifa khanum and Heydar Aliyev with their granddaughter Leyla.

ZƏRİFƏ XANIM AİLƏSİ İLƏ BİRLİKDƏ
ЗАРИФА ХАНУМ В КРУГУ СЕМЬИ
ZARIFA KHANUM WITH HER FAMILY

1983

1983

1984

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ZƏRİFƏ XANIM MƏDƏNİYYƏT XADİMLƏRİ İLƏ GÖRÜŞƏRKƏN
ВСТРЕЧА ГЕЙДАРА АЛИЕВА И ЗАРИФЫ ХАНУМ С ДЕЯТЕЛЯМИ КУЛЬТУРЫ
HEYDAR ALIYEV AND ZARIFA KHANUM AT THE MEETING WITH PERSONS OF CULTURE

1981

1981

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ZƏRİFƏ XANIM MƏDƏNİYYƏT XADİMLƏRİ İLƏ GÖRÜŞƏRKƏN
ВСТРЕЧА ГЕЙДАРА АЛИЕВА И ЗАРИФЫ ХАНУМ С ДЕЯТЕЛЯМИ КУЛЬТУРЫ
HEYDAR ALIYEV AND ZARIFA KHANUM AT THE MEETING WITH PERSONS OF CULTURE

1982

1982

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ZƏRİFƏ XANIM MƏDƏNİYYƏT XADİMLƏRİ İLƏ GÖRÜŞƏRKƏN
ВСТРЕЧА ГЕЙДАРА АЛИЕВА И ЗАРИФЫ ХАНУМ С ДЕЯТЕЛЯМИ КУЛЬТУРЫ
HEYDAR ALIYEV AND ZARIFA KHANUM AT THE MEETING WITH PERSONS OF CULTURE

1982

1982

1941
Zərifə xanım Əliyevanın məktəb dövrü.
Зарифа ханум Алиева. Школьные годы.
Zarifa khanum Aliyeva. School years.

1943
Zərifə xanım Əliyevanın tələbəlik illəri.
Зарифа ханум Алиева. Студенческие годы.
Zarifa khanum Aliyeva. Student years.

Gənc həkim
Zərifə Əziz qızı Əliyeva
və professor Sona xanım
Axundova-Bağırbəyova
xəstələri əməliyyata
hazırlayarkən.

1950

Молодой врач
Зарифа Азиз гызы
Алиева
и профессор
Сона ханум
Ахундова-Багирбекова
во время подготовки
больных к операции.

1950

Young doctor
Zarifa Aziz gizi Aliyeva
and professor Sona khanum
Akhundova-Bagirbekova
during patients` preparation
to operation.

1950

1951
Akademik M. M. Krasnov və digər həmkarlar. Moskva.
Академик М. М. Краснов и другие коллеги. Москва.
Academician M.M.Krasnov and other colleagues. Moskow.

1951
Professor Ümnisə Musabəyli, Zərifə xanım Əliyeva,
Göz Xəstəlikləri İnstitutunun direktoru Mirzəli Abbasov və digərləri.
Профессор Умнисе Мусабейли, Зарифа ханум Алиева,
директор Института Глазных Болезней Мирзали Аббасов и другие.
Professor Umnise Musabeili, Zarifa khanum Aliyeva,
director of Eyes Diseases Institute Mirzali Abbasov and atliers.

1957
Əməliyyat zamanı.
Во время операции.
During operation.

1980

1977

1977
Oftalmoloqların Ümumittifaq Konfransı. Bakı.
Всесоюзная Конференция Офтальмологов. Баку.
All-Union Conference of Ophthalmologists. Baku.

DÖVLƏT XADİMİNİN QIZI

Deyirlər, atasına bənzəyən qız həyatda xoşbəxt olur. O da atasına çox bənzəyirdi, zahirən də, xasiyyətcə də... Xalqı, vətəni üçün işıq, nur bəxş edən, həmin işığın aydınlığında xalqının övladlarını mənəvi cəhətdən zənginləşdirən Əziz müəllimin nəcib xüsusiyyətləri qızı Zərifə xanımda cəmləşmişdi. Əziz Əliyev xalqımızın tarixində mühüm rolu olmuş şəxsiyyətlərdəndir. O, vətənimizin çiçəklənməsi naminə min bir əziyyətlərə qatlaşmış, millətinin yolunda ürəyini məşələ çevirmiş və mühüm dövlət postlarında çalışdığı zaman daim milli dəyərlərə söykənmişdir. Əziz Əliyevin yaradıcı illərinin 20 ildən çoxu Azərbaycandan kənarda keçmişdi - Böyük Vətən müharibəsi illərində İranda və Dağıstanda, sonralar isə Moskvada. Azərbaycanın xalq yazıçısı İmran Qasımov onun haqqında xatirələrində yazırdı: *«Öz doğma torpaqlarından uzaqlarda bütün gücünü müqəddəs ideallarına həsr edən Əziz Əliyevə bənzər ikinci bir insan tapmaq çətindir. Bu, qəhrəmanlığa bərabər keyfiyyətdir»*.

Əziz Əliyevin nəsli əslən İrəvan mahalından idi. Nankor qonşularımız tərəfindən əlimizdən zorla alınmış həmin torpağın övladları kimi onun da ailəsi erməni millətçilərinin genosid siyasətinə məruz qalmışdı. Amma bu çətinliklərə baxmayaraq o, bütün gücünü, bilik və təcrübəsini ömrünün sonuna kimi xalqımızın elmi-mədəni inkişafı üçün əsirgəməmişdir.

Əziz Əliyev 1897-ci ilin yanvarında İrəvan şəhərində dünyaya göz açmış, burada gimnaziyanı bitirmiş, sonralar isə Sankt-Peterburq Hərbi Tibb Akademiyasında təhsilini başa vurmuşdu. Amma erməni şovinistləri onu İrəvanda fəaliyyət göstərməyə imkan verməmişdi. Azərbaycan türklərinə qarşı törədilən soyqırım siyasətindən həmişə əziyyət çəkmiş Əziz Əliyev məcburiyyət qarşısında İrəvanı tərk edərək, Naxçıvanın Şahtaxtı kəndində məskən salmışdır. Faciəli hadisələr, erməni hiyləgərliyi onu ruhdan salmamış, öz bilik və bacarığının sayəsində şəxsi nüfuzunu, əzəmətli qürurunu qoruyub saxlamışdır. Azərbaycan tibb elminin aparıcı alimlərindən olan Əziz Əliyev çalışdığı bütün ali vəzifələrdə insanların məhəbbət və hörmətini qazanmağa müvəffəq olmuşdur. Akademik Mustafa Topçubaşov haqlı olaraq Əziz Əliyevi «cəmiyyət həkimi» adlandırırdı: *«Əslində cəmiyyətin özü də bir canlıdır və onun da öz həkiminin olması təbiidir... Əziz heç kəslə müqayisə edilə bilməz. Bilirsinizmi niyə? Ona görə ki, Əziz Əliyev bir şəxsiyyət kimi yox, milli səhiyyəmizin inkişaf tarixinin bir mərhələsi kimi öyrənilməlidir... Təbabətin babası Hippokrat elə bil həkimlər haqda andı Əziz Əliyev kimilərinə baxıb yazmışdı»*.

Burada Əziz Əliyev haqqında yazılmış şeir yada düşür:

Səndən sonra Dərbəndimin gözləri,
Bulud kimi dolmalıydı, doldu da.
Heydər böyük olacaqdı demişdin,
Heydər böyük olmalıydı, oldu da.

Ürəyinə sığınmışdı bu Vətən,
Araz Vətən, dəniz Vətən, su Vətən.
Gözümüzə çıraq oldu Zərifən,
Yurdun üstə yanmalıydı, yandı da.

Nalə çəkdi, İrəvanda yurd yeri,
Yurd verilmir, bil alınır yurd yeri.
Alnımızda möhür yeri, od yeri,
Allah kömək durmalıydı, durdu da.

Düşmən görsən kəs cığırın, əzizin,
Sən başısan, hər doğmanın, əzizin.
Yurdumuzda əziz olan Əzizin,
Düşməni mat qalmalıydı, qaldı da.

Görkəmli şəxsiyyət, dövlət xadimi, «cəmiyyətin həkimi» Əziz Əliyev haqqında avtobioqrafik kitabı vərəqləyərkən bir cümlə diqqətimizi özünə daha çox çəkdi. Əziz Əliyev möhtərəm Prezidentimiz Heydər Əliyev haqqında o vaxtlar həyat yoldaşı Leyla xanıma deyirdi: «Ay Leyla, Heydərin gələcəyi parlaqdı». İndi o illərdən çox vaxt ötüb. Əziz Əliyevin Heydər Əliyev haqqındakı fikri böyük zaman kəsiyində özünü bir daha isbat etdi. Həqiqətən də bu gün müasir dünya tarixində Heydər Əliyev parlaq şəxsiyyət, bacarıqlı dövlət xadimi kimi böyük maraq doğurur. Təsadüfi deyil ki, hazırda onun irsi Azərbaycanda olduğu kimi dünyanın bir sıra institutları və siyasətşünasları tərəfindən də diqqət və həvəslə öyrənilir.

Əziz Əliyev haqqında yazılmış «Xatirələr» kitabında bir məqam da diqqəti çəkir:

«Zarafat xiridarı olmasına, yumorsuz keçinə bilməməsinə baxmayaraq, Əziz Əliyev çox ciddi şəxsiyyət idi. O, kiçik qızının qoşduğu şərqiləri zümzümə edər, hər hansı bir tibb prosesinin mahiyyətini açmaqda böyük qızına professional kömək göstərər, digər övladları ilə də eynən davranardı. Fəqət onların fəaliyyətinə qəyyum olmazdı. Bu baxımdan çox müvəffəqiyyətlər qazanan övladlarının tərəqqi yolu müstəqil olmuşdur».

Əziz Əliyev bütün övladları kimi Zərifə xanımın gələcəyini də parlaq görür, onların Azərbaycana böyük töhfələr verəcəklərinə əmin idi. Zərifə xanım yaşadığı dövrün, quruluşun siyasi mənzərəsini tam aydın görürdü. Çünki atası - ictimai-siyasi xadim, tanınmış dövlət xadimi Əziz Əliyev mövcud ictimai quruluşun siyasi burulğanından keçmiş və onun müxtəlif məqamlarını vaxtlı-vaxtında layiqincə qiymətləndirən, təhlil və sintez edən bir insan idi. Onun ictimai-siyasi fəaliyyəti çox da rəvan olmamışdı. Rejimin, «parçala, hökm sür» siyasəti şübhəsiz ki, Əziz Əliyevdən yan keçə bilmədi. Ona görə ki, Əziz Əliyev öz xalqını sevən, işini bilən ləyaqətli, istedadlı, işgüzar bir insan idi. Bir tərəfdən Azərbaycana rəhbərlik edən Mircəfər Bağırov münasibəti, digər tərəfdən də gizli xidmət orqanlarının əli Əziz Əliyevdən uzaqda deyildi, hər an onu izləyib, məhv etməyə çalışırdı. Bu məkrli siyasətdən baş çıxarmaq üçün yüksək ağıl, dərin bilik və dözümlü iradə lazım idi. Əziz Əliyevin mütəşəkkil, aydın, sülhsevərliyi, xalqına böyük məhəbbət hissi, güclü siyasəti və bir də Böyük Tanrı onu fiziki mənada məhv olmaqdan qorudu.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev Əziz Əliyevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda çıxış edərkən Əziz Əliyevin nə kimi haqsızlıqlara düçar olması və möcüzə nəticəsində 1938-ci il repressiyalarından xilas olduğunu xüsusi vurğulamışdır: «Deməliyəm ki, mən özüm də bu repressiyadan əziyyət çəkmişəm. ...mərhum həyat yoldaşım Zərifə xanımla 1948-ci ildə tanış olmuşdum. Az sonra mən oxumağa getdim. 50-ci ildə oradan Bakıya qayıdandan sonra, şübhəsiz ki, öz ailə həyatımı qurmaq, evlənmək fikrində idim... Lakin o vaxt mənə Əziz Əliyevin ailəsi ilə ünsiyyətdə olmaq qadağan edilmişdi. 1951-ci ildə Əziz Əliyev işdən çıxarıldıqda Zərifə xanımla biz görüşdük və o, mənə dedi: *«Deyəsən biz bir daha görüşə bilməyəcəyik, çünki atamı işdən çıxarıblar və ona qarşı siyasi ittiham irəli sürüblər. Sən isə dövlət təhlükəsizliyi orqanlarında çalışırsan. Odur ki, deyəsən, bizə birlikdə olmaq qismət deyilmiş. Mən əlbəttə etirazımı bildirdim və münasibətlərimiz davam etdi»*. Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, 1953-cü ilin əvvəllərində hər şey ona doğru gedirdi ki, Əziz Əliyevi həbs etməli, onun ailəsini isə Mircəfər Bağırovun göstərişi ilə sürgün etməli idilər: *«Amma Allah kömək etdi. 1953-cü ilin martında Stalin öldü, həmin ilin yayında isə Mircəfər Bağırovu əvvəlcə işdən çıxardılar və sonra da həbs etdilər... Bundan sonra necə deyərlər, mən azadlığa çıxdım və 1954-cü ilin noyabrında öz ailə həyatımı qura bildim...»* Heydər Əliyev Əziz Əliyevi sadə, məhrəm və ağıllı həmsöhbət kimi xatırlayırdı: *«Əziz Əliyev olduqca gözəl insan idi. Bir insan kimi, bir ata kimi olduqca gözəl bir adam idi... Azərbaycanda və Dağıstanda işlədiyi illərdə elm xadimləri ilə sıx təmasda olurdu... Yüksək səviyyədə savadlı, mədəni adam olduğuna görə həmişə məhz ziyalı mühiti ilə təmasda olmağa çalışırdı. O, hər cəhətdən gözəl insan idi»*. Göründüyü kimi Zərifə xanım Əliyeva həyatda bütün ağrı-acıları dadmış, yaşamış bir insandır. Ailə qurduqdan sonra isə ikinci çətin bir həyat başlayır. Bu həyatın şirini qədər acılığı da yox deyildi. Çünki onun ailə qurduğu insan, qeyri-adi istedada malik, Ulu Tanrının xüsusi nəzəri-diqqətində olanlardan idi. Heydər Əliyev böyük SSRİ-nin rəhbərlərindən biri kimi çəkişmələrin, ziddiyyətlərin tam mərkəzində dayanmaqla, hadisələri xalqların milli azadlıq, elm, mədəniyyət və sürətli inkişaf aspektlərinə yönəltməyə çalışırdı.

Heç şübhəsiz ki, bu mövqe hakimiyyət hərisləri tərəfindən müsbət qarşılanmırdı. Moskvada, istərsə də bədxah qonşularımızda onu gözü götürməyənlər çox idi. Şübhəsiz ki, möhtəşəm Heydər Əliyev siyasəti, ağlı və düşüncəsi, zəngin biliyi bütün maneələri dəf edir, bütün dünya xalqlarının azadlığına doğru can atırdı. Heydər Əliyevə dəyən zərbəni ilk növbədə onun həyat yoldaşı, ömür-gün sirdaşı Zərifə xanım Əliyeva duyurdu. Heydər Əliyevin böyük siyasətinin içində şübhəsiz ki, Zərifə xanım Əliyeva çaları var idi. Onların taleyi, elmi-ictimai, siyasi fəaliyyətləri zaman-zaman bir-birinə təsir etmiş, inkişafa doğru yönəlmiş, sonda isə bir-birini tamamlamışdır. Hər iki fəaliyyət sahibi bir-birindən güc alaraq fiziki və mənəvi məkanlarını genişləndirmişdir. Əgər Heydər Əliyev evə gərgin gəlmişsə, onu evdə Zərifə xanım öz mehriban təbəssümü ilə qarşılamış, hər şey də bununla həll olunurdu. Digər tərəfdən Heydər Əliyevin müdrik tövsiyələri Zərifə xanım Əliyevanın hər hansı bir elmi kəşfinin, araşdırmasının araya-ərsəyə gəlməsinə təkan vermişdir.

Şübhəsiz ki, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosunda Heydər Əliyevə qarşı baş qaldıran amansız çəkişmələri də ilk olaraq Zərifə xanım hiss edirdi. Zərifə xanım bu ağrı-acıları atası Əziz Əliyevin siyasi fəaliyyəti dövründə dadsa da, onun tam mahiyyətini yalnız Heydər Əliyev Moskvada işlədiyi zaman başa düşdü. Bütün bu ziddiyyətlər Zərifə xanımın səhhətinə də öz təsirini göstərirdi. Zərifə xanım onu başa düşür, belə anlarda həyat yoldaşına mənəvi dayaq olurdu. Sonralar H.Əliyev öz söhbətlərində ailəsi barədə dönə-dönə vurğulayırdı:

> *«Ailəmi, uşaqlarımı çox sevirəm. Ailəm, uşaqlarım mənə həmişə ilham, ruh veriblər, mənə dayaq olublar, həyatımı çiçəkləndiriblər, məni daim sevindiriblər. Xoşbəxtəm ki, ailəm məni heç vaxt incitməyib, uşaqlarım mənə heç vaxt narahatlıqlar gətirməyiblər. Əksinə, həmişə mənə sevinc, xoşbəxtlik gətiriblər»*.

Müdrik şəxsiyyət Əziz Əliyev öz övladlarına sözün əsl mənasında insana hörmət, sevgi və məhəbbət hissi aşılamağı bacarmışdı. Çünki insanlara münasibətdə xeyirxah və diqqətli olmaq Əziz Əliyevin övladlarına verdiyi dərsin əsl məzmunu idi. Ailənin hər bir üzvünün yolu mənalı ucalıq rəmzidir. İstedadlı pianoçu «Dan ulduzu» ansamblının bədii rəhbəri, respublikanın əməkdar incəsənət xadimi, dünyasını vaxtsız dəyişmiş Gülarə Əliyeva kövrək, həzin ifaları ilə hələ də tamaşaçıların xatirindədir. Görkəmli alim, gözəl insan, tibb elmləri doktoru, professor Tamerlan Əliyev fəaliyyəti dövründə neçə-neçə insanları ölümün pəncəsindən almış, ailələrə sevinc və xoşbəxtlik bəxş etmişdir. Onun vəfatından uzun illər keçsə də o, əsl böyüklük zirvəsinə qalxmışdır. O, Azərbaycan ziyalısıdır. Məşhur onkoloq, akademik Cəmil Əliyev hazırda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Xüsusi Tibb Xidmətinin rəisi və Milli Onkoloji Elmi Mərkəzə rəhbərlik edir. O, kliniki onkologiya sahəsində təcrübəli mütəxəssis olmaqla yanaşı öz elmi araşdırmaları ilə Azərbaycanda və xarici ölkələrdə tanınır. Respublikada tibb elmi və səhiyyənin inkişafında xidmətləri olmaqla bərabər, həm də bacarıqlı təşkilatçıdır.

Onun rəhbərliyi altında ölkəmizdə və MDB məkanının onkoloji mərkəzlərində nəzəri əhəmiyyət daşıyan geniş elmi-tədqiqat işləri aparılır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü və Rusiyanın Tibb Elmləri Akademiyasının akademiki Cəmil Əliyev bədxassəli şişlərin diaqnostikası və müalicəsi işində mühüm uğurlar əldə etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin Milli Onkoloji Elmi Mərkəzinin direktoru, akademik, Zərifə xanım Əliyevanın qardaşı Cəmil Əliyevin xatirələrindən:

> *«Onun kimi bu qədər ünsiyyətcil, xeyirxah, xoşxasiyyət insan, qayğıkeş bacı, mərhəmətli və nəvazişli ana, sədaqətli və vəfalı ömür-gün yoldaşı, fədakar, vətənpərvər, dəyərli və ləyaqətli türk qadını tanımıram... Bütün Azərbaycan qızlarını və öz övladlarımı da onun əzəli saflığı və nurluğunda görməyi arzu edərdim...*
>
> *Bu yaxınlarda bacım haqqında yazmaq arzusunda olan «Aydınlıq» qəzetinin müxbiri Dərviş Cavanşirə bildirdim ki: «Çox arzu edərdim ki, gəlinim ona oxşayaydı. «Can» kəlməsi onun dilindən əskik olmazdı». O, mənə bacıdan artıq, ana nəvazişi ilə yanaşardı... Onun hansı insani keyfiyyətlərindən söhbət açım? Nəciblik, alicənablıqla dəyərləndirilən mərhəmətlik, xeyirxahlıqlarını saymaqla qurtarmaz. Bacım əfsanəvi həkim-loğman kimi xilasedici vasitələri axtarıb taparaq xalqının qayğısını çəkirdi...*
>
> *Appendisitdən fəsadlarla nəticələnən çox ağır əməliyyat olundum. Bacım Zərifə və Heydər Əliyev məni yenidən həyata qaytardılar. O günlərdə bacım həmişə mənim yanımda olur, usanmaq bilmədən məni ruhlandırır, qayğımı çəkirdi. Onun mərhəməti sayəsində ölümün pəncəsindən qurtuldum.*
>
> *Bütün ailə üzvlərinə: Sevilə, İlhama, nəvələri Leylaya, Azərə, əzizlərinə xüsusi diqqət göstərirdi. Onun xəstəliyinin ağır günləri gözümün önündən kinolent kimi keçib gedir. Hamını sakitləşdirirdi: «Narahat olmayın, mən özümü çox yaxşı hiss edirəm. İlham, sən də, Sevil, sən də, Mahmud, sən də gedib öz işlərinizlə məşğul olun. Mənə görə narahat olmayın...» Xəstəyə baş çəkməyə gələn yaxınlarını səhhətinin yaxşı olduğuna inandırmağa çalışar, yataqdan durub oturardı. Mən o anların çətinliyini bir həkim kimi çox gözəl başa düşürdüm. Heç vaxt bacımın sakit, amma əvvəlki təravətini itirməyən nəvazişli səsilə söylədiyi sonuncu sözləri yaddaşımdan silinməyəcək...*
>
> *Bacım Zərifə gündən-günə sükut içində olan ulduz kimi, şam kimi əriyirdi. O, baharda dünyaya gəlmiş və ad gününə on üç gün qalmış hədsiz dərəcədə sevdiyi əzizləri ilə ayrılaraq əbədi olaraq gözlərini yumdu.*
>
> *Biz artıq onun son günlərini, saatlarını yaşadığını hiss edirdik. Baharda dünyaya gəlmiş bacım onun sevimli güllərinin əhatəsində idi... Mənə elə gəlir ki, sanki o özü bahar güllərinin əlvan çələngindən - al qızılgüllərin, əsrarəngiz nərgizlərin əhatəsindən bu dünyaya qədəm qoymuşdu. Və bir bahar günündə - 1985-ci ilin 15 aprelində mənim bacım doğma Azərbaycan güllərinin əhatəsində Moskva qəbristanlığında əbədi olaraq həmin güllər dünyasına qayıtdı...»*

Zərifə xanım Əliyevada elə bil ailənin bütün müsbət cəhətləri toplaşmışdı. O, bütün varlığı ilə xalqının təəssübünü çəkir, bütün insanlara böyük qayğı və diqqət göstərirdi. Bu, bir tərəfdən hər bir qadına xas olan analıq yanğısından irəli gəlirdisə, digər tərəfdən də başqalarının ağrı-acısına bəzən özününkündən də çox yanmaq istəyindən doğurdu. Başa düşürdü ki, hər hansı bir ünsiyyətdən məhrum olan tənha və köməksiz insan qeyri-müəyyən şəraitində acınacaqlı ömür sürməyə məhkumdur. Bəlkə də onun insanlara xeyirxah münasibətinin köklərini bu zəmində axtarmaq lazımdır. O, ömrü boyu etika problemləri ilə ciddi məşğul olmuş, insanların şəxsiyyətini, mənliyini uca tutmağı bacarmışdı. Zərifə xanım heç zaman qadınların üstün imtiyazlara nail olması uğrunda mübarizə aparmamışdır. Əksinə, özündə elə bir güc tapmışdı ki, «güclü məxluq» hesab etdiklərimizə özünün nəinki bərabər olduğunu, hətta bəzən onlardan üstünlüyünü də sübut edə bilsin. Onun məhz bu mövqeyi qadının müasir cəmiyyətdə yerinin, onun sosial və ictimai statusunun müəyyənləşməsinə misilsiz xidmət göstərmiş və mənəvi dünyamıza qadın ürəyinin mürəkkəb və psixoloji zənginliyini gətirmişdir.

Zərifə xanım Əliyeva elmi problemlərə dair çoxlu kitablar yazmışdır. Lakin onun ən dəyərli əsəri qadın ürəyi, insan qəlbi haqqında qələmə almadığı, lakin bütün həyatı boyu yaratdığı kitabı olmuşdur. Kimsə ömründə heç olmasa bircə dəfə bu canlı kitabın bir səhifəsini oxuyubsa, artıq onu sevməyə bilməz. Çünki həmin anda insan tənhalığını unudur, milyon-milyon insanın inamının, ağrı-acılarının bir olduğunu dərk edir, ömrünün sonunadək özünə, ideallarına sadiq qalır. Bu da şübhəsiz ki, Zərifə xanımın mənəvi ucalığından irəli gəlirdi.

Bu sətirlər Fatma xanım Abdullazadənin Zərifə xanım Əliyeva haqqında məqaləsindəndir.

O, gənclik illərində Zərifə xanımın elmə, incəsənətə güclü marağından söhbət açaraq onun xarakterindəki gizli cizgiləri və cizgilərdəki ümumbəşəri ideyaları ətraflı açıb göstərir. Fatma xanım yazır:

> *«Zərifə xanım hələ uşaqlıq illərindən elmə və incəsənətə eyni dərəcədə meylli idi. Atası Əziz Əliyev də bütün varlığı ilə övladlarına sadə bir həqiqəti aşılaya bilmişdi ki, elm insanlara sadəcə olaraq elmi həqiqətləri dərk etdirə bilər. Odur ki, tez-tez bu sözü təkrar etməyi xoşlayırdı: - «Əgər həkim təkcə həkimdirsə, deməli, o, pis həkimdir». Bu mənada Zərifə xanım yüksək peşəkarlıqla yanaşı səmimi insani münasibətləri hər şeydən üstün tuturdu. Zərifə xanımın boya-başa çatdığı ailədə anası Leyla xanımın da təsiri böyük idi».*

Zərifə xanım bir ana kimi də xalqımızın milli, mənəvi, əxlaqi dəyərlərini özündə cəmləşdirirdi. İki övlad anası idi, məsul vəzifələrdə işləməyinə baxmayaraq, yük-

sək evdarlığı, qayğıkeşliyi ilə də başqalarından fərqlənirdi. Sadəlik onun əsl gözəlliyi idi.

Professor Adil Nəcəfovun Zərifə xanım Əliyeva haqqında məqaləsində oxuyuruq:

«Zərifə xanımın xarakterinin üzvi tərkib hissəsi olan minnətdarlıq hissini xüsusilə qeyd etmək istərdim. Bu hissi mübaliğəsiz olaraq, insan qəlbinin barometri, onun həqiqi sərvəti adlandırmaq mümkündür. Yumor duyğusu, təbii təvazökarlığı, zəngin təxəyyülü Zərifə xanım Əliyevanın şəxsiyyətinin məğzini təşkil edirdi. Ona xas olan xeyirxahlıq, qəlbinin və ruhunun parlaq təravətini həmişə qoruyub saxlamaq qüdrəti mənəviyyat məsələlərində irili-xırdalı hər şeyə qiymət verən bir insanın qiymətinin əyani göstəricisidir. O, elə professorlardan idi ki, təkcə öyrənmirdi, həm də canlı peşəkarlıq və müdriklik timsalı idi. Zərifə xanım tələbələrlə, gənc həkimlərlə söhbət edərkən onlara həssaslıq və diqqətlə yanaşırdı. Bu isə onlar üçün vətəndaş yetkinliyinin məktəbi idi. Mən dəfələrlə onun çıxışlarına qulaq asmışam. O, həmişə məntiqlə və eyni zamanda səmimi danışar, yüksək natiqlik qabiliyyəti ilə fərqlənər və entuziazm doğurardı. Zərifə xanım elə nadir şəxsiyyətlərdən idi ki, tale ona adicə sözlərlə insanların qəlbində həyat eşqi oyatmaq qüdrəti vermişdi. Onunla danışmaq, ona qulaq asmaq çox maraqlı idi. O, qeyri-adi düşüncə tərzi ilə müsahibini heyran edir, ən adi həyat həqiqətlərində yenilik və başərilik işığı yandıra bilirdi».

Zərifə xanım Əliyeva gəncliyə, yeni nəslə həmişə böyük ümidlərlə baxırdı. Onun elmi-pedaqoji yaradıcılığının əsasında elmi biliklərə yiyələnmək üçün daim axtarışda olan, düşünən, çevik gənclik və yeni nəsil dayanırdı. O, övladları Sevil və İlhamın da təlim-tərbiyəsində məhz bu amili əsas götürürdü.

Əliyevlər nəsli ədəbiyyat və incəsənətlə də sıx bağlı olmuşdur. Böyük musiqi və ədəbiyyat xadimləri ilə ailəvi yaxınlıq Əliyevlərin yeni yaranan nəslində də yüksək estetik zövq, bədii təfəkkür, obrazlı düşüncə tərzini inkişaf etdirirdi. Məhz buna görə də Əliyevlər nəslinin hər bir nümayəndəsi Azərbaycanın mədəniyyətinin inkişafında müstəsna xidmətləri olmuş şair və yazıçılara, bəstəkarlara, rəssam və heykəltəraşlara, müğənnilərə daim yüksək rəğbət və ehtiram bəsləmişlər. Vaxtilə Ulu Öndər Heydər Əliyev bu məqamı xüsusilə vurğulayırdı: «Azərbaycanın incəsənəti və ədəbiyyatının Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Bülbül, Niyazi, Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Qara Qarayev və bir çox başqaları kimi görkəmli xadimləri ilə onun çox yaxın, mehriban və ailəvi münasibətləri vardı. Bütün bunlar ona görə olurdu ki, o, çox ziyalı bir adam idi, yüksək səviyyədə savadlı, mədəni adam olduğuna görə həmişə məhz bu mühitlə təmasda olmağa çalışırdı. Həmin adamlar da onunla yaxın olmaq istəyirdilər.

Dünya şöhrətli alim M.C.Cavadzadənin Zərifə xanım Əliyeva haqqında xatirələrindən:

«Şərq aləmində geniş yayılmış məsəllərinin birində deyilir ki, əgər sən təkcə yaxşı həkimsənsə, yaxşı həkim ola bilməzsən. Həyatdan vaxtsız köçmüş görkəmli alim, həssas həkim, sədaqətli və etibarlı dost kimi tanınan Zərifə Əziz qızı Əliyeva haqqında düşünəndə hər dəfə bu müdrik kəlamı xatırlayıram. Bu və ya başqa hadisənin əsl böyüklüyü, qısa insan həyatının həqiqi əhəmiyyəti vaxt keçdikcə daha aydın üzə çıxır. Zaman hər şeyi zərgər dəqiqliyi ilə ölçür və qiymətləndirir. Əgər onun əziz xatirəsi sadə, göz yaşı kimi dupduru duyğuları zəngin olmasaydı, əgər onun elmimizə bəxş etdiyi böyük töhfələrlə öyünüb ovunmasaydıq, ağrılı-acılı bir fikir - Zərifə Əziz qızının artıq dünyada olmaması, İnstitutumuzun bütün əməkdaşlarını hər dəqiqə, hər an sarsıdar, əlimizi işdən soyudardı. Zərifə xanım bu gün öz «Oftalmologiya» kafedrasının bir çox əməkdaşlarına, geniş mənada götürdükdə bütün kollektivimizə öz təsirini itirməmişdi. Bunun dərk edilməsi gözümüzün, könlümüzün acısını bir az yumşaldır».

M.C.Cavadzadənin məqaləsindən də aydın görünür ki, Zərifə xanım Əliyeva hərtərəfli tarixi şəxsiyyət kimi hamının qəlbinə hakim kəsilib. O mənada ki, Zərifə zərifliyi, Zərifə dostluğu, Zərifə düşüncəsi kimin yaddaşında qalıbsa, o da özünü cəmiyyətin, zamanın içində qürurlu və zəngin hesab edir.

Aşağıda təqdim etdiyimiz sətirlər görkəmli tarixçi alim Püstə Əzizbəyovanın Zərifə xanım Əliyeva haqqında yazdığı xatirəsindəndir:

«Zərifə Əziz qızı Əliyeva xatirələrini qələmə alıb, duyğularımı bölüşməyə uzun zamandır ki, əlim gəlmirdi. Elə hey özümə sual verirdim, görəsən şahidi və iştirakçısı olduğum hadisələrin məğzini ifadə edən sözlər tapmaq mənə qismət olacaqmı? Görəsən, mənim buna haqqım çatırmı? Axı bizim birgə keçirdiyimiz uşaqlıq və gənclik çağlarından (baxmayaraq ki, böyüyəndən də sonra görüşürdük) yadımda qalanların çoxu məhrəm bir fərdilik daşıyırdı. Ancaq orası da var ki, insanın şəxsiyyəti məhz elə həmin uşaqlıq və gənclik illərində formalaşır. Və get-gedə mən daha çox inanmağa başlayıram ki, yeniyetməlik dövrümüzlə bağlı ilk baxışda hətta əhəmiyyətsiz görünən faktlar, hadisələr bizim gələcək xarakterimizi xüsusi bir ziya haləsinə bürüyür, işıqlandırır, sonralar atdığımız addımları aydın şəkildə dərk etməyə imkan yaradır. Zərifə xanım haqqında yazmaq daha çətindir. Özü də ona görə yox ki, itkimizin ağrısı hələ soyumayıb - bu ağrılar hələ uzun müddət onu tanıyanları incidəcək. Ona görə çətindir ki, onun öz əli ilə yaddaşımıza yazılanları dilə gətirməmək, yazıya almamaq mümkünsüzdür. Eyni zamanda adam qorxur ki, Zərifəyə - bir mələk kimi təmiz, ciddi və təvazökar olan əziz bacımıza yabançı olan sözçülüyə yol verə. Məncə bu təvazökarlığın köklərini Zərifənin valideynlərində, Əliyevlər ailəsinin sadə davranışında, xeyirxah, nəcib, diqqətli, qonaqpərvər ruhunda, burada qərarlaşan mənəvi ovqatın təmizliyində axtarmaq lazım gəlir. Qəti surətdə əminəm ki, mahir bir heykəltəraş kimi lap

beşikdən insanın qəlbini, ruhunu xeyirxahlığa və gözəlliyə can atımını yaradan, formalaşdıran kamil ev tərbiyəsini dünyanın heç bir universiteti əvəz edə bilməz. Əliyevlər ailəsindəki uşaqların hamısı məhz belə bir tərbiyə almışdır».

Hər dəfə Zərifə xanımın qızı Sevil Əliyevanın Fikrət Qocanın sözlərinə bəstələdiyi «Sənsiz» mahnısını dinləyəndə qəlbimiz kövrəlir, gözlərimiz yaşla dolur.

Sən gedəndən bu yerlərdə ətirsizdi güllər,
Sənsiz günəşsiz qaldı güllər,
Getdin, daha da əziz müqəddəs oldun.
Zərif xatirə oldun, uzaq səs oldun.
Ürəktək yaxın oldun, görünməz oldun.
Əlçatmaz, ünyetməz oldun...
Məhəbbəti günəşdən böyük təmizdir.
Başım üstə yanacaq hər an.
Səndən qalan xatirə mavi dənizdir.
Böyüklüyün səmadan dərin, təmizdir.
Səndən qalan xatirə mavi dənizdir,
Böyüklüyün səmadan dərin, təmizdir.
Səndən qalan xatirə mavi dənizdir.
Əzizim, həmişə varsan.

Həyat da çox qəribədir, insanlar da... İnsan ömrü boyu bu qəribəliyi dərk etməyə çalışır. Ancaq... Əsrlər boyu bəşər ölüm deyilən bir hissin əlində aciz qalıb. Ölüm dərk olunmur ki, olunmur. Xalq şairi Hüseyn Arifin bir şeirində deyildiyi kimi:

İnanır əbədi deyildir həyat,
İnanmır ölümə, inanmır ancaq.

Və yaxud başqa bir şeirdə:

Torpaqmı anasız qalmasın deyə,
Torpağın qoynuna köçür analar.

Elə bil bu şeir gözəl insan, Azərbaycan xalqının ləyaqətli qızı Zərifə xanım Əliyeva haqqında yazılmışdır. Çünki Zərifə xanım tanınmış elm xadimi olsa da, görkəmində analıq siması daha qabarıq görünür, onun çöhrəsində, baxışlarında hamıya tanış və əziz olan doğma bir qayğı gizlənmişdi. Bu qayğı insanlığın gələcəyə inamının ünvanı kimi görünür.

Azərbaycan qadınının parlaq nümunəsi, mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənət bilicisi olan Zərifə xanım işıq kimi bu dünyanı tərk etdi. Bu təkcə tibb aləminin itkisi deyildi. Bu itki Azərbaycan elminin, mədəniyyətinin itkisi, musiqisinin kövrək notunun susmasından xəbər verirdi. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə Zərifə xanımın vəfatı ilə əlaqədar yazdığı şeirdə deyirdi:

Qəmə şərik varsa, qəmi adla keç,
Gör necə dikilib üzünə gözlər.
Sevinci böləndə çoxalır sevinc,
Kədəri böləndə, azalar kədər.
Bu bahar günündə yağmurlu göy də
Bu gün için-için qan ağlayırdı.
Sənin matəminə Üzeyir bəy də,
«Sənsiz»in dili ilə yas saxlayırdı.

Bəli, Zərifə xanım Əliyeva son mənzilə yola salınan gün Azərbaycan xalqı böyük kədərə qərq oldu. O, həmişə qəlbimizdə qalan, xatirəsi əbədi yaşayan bir insan ömrü yaşadı. Xalq şairi Nəbi Xəzri bu böyük kədərdən təsirlənib bu həzin misraları qələmə aldı:

Çökdü çiyinlərə ağır-ağır dərd,
Vida ümmanının səhifələrində.
Neçə min insana ata olan ər,
Sanki yetim qaldı yer üzərində.

Məhəbbət üstündə ucalar cahan,
Sədaqət yollara ilk kəhkəşandır.
Qəhrəman oğulla qoşa adlayan,
Özü də ən böyük bir qəhrəmandır.

Azərbaycan təbiəti sanki içini çəkirdi. Xəzərin ləpələri qan ağlayırdı. Kür öz xiffətini içinə çəkirdi. Araz şahə qalxırdı. Muğan düzündə bənövşələrin ləçəklərinə sarılıq çökürdü. Mil düzünün çəmən xalısı saralırdı. Qoşqar başının üstündəki buludları yolub çaylara tökürdü. Zərifəsevərlərin, bütünlüklə xalqımızın ağır kədəri şair və yazıçılarımızın qəlbində şeirə, ağıya çevrildi.

Xalq şairi Nəriman Həsənzadə «Əbədiyyət» şeirində deyirdi:

Ürək istəsəydin, səndən ötəri,
Heç kəs ürəyini əsirgəməzdi.
Su gərək olsaydı Arazla, Kürdən,
Araz, Kür o səmtə axardı hökmən.
Od gərək olsaydı günəşdən əgər,
Töhfə gətirərdi günəşi ellər.

Zərifə xanım Əliyevanın vidalaşma mərasimində dünyanın tanınmış müxtəlif peşə sahibləri, böyük nüfuza malik ictimai xadimlər kövrək xatirələri söyləyir, gözyaşlarını zorla saxlayırdılar.

Sənəti ilə dünyanın konsert salonlarını titrədən Lütfiyar İmanovun səsi gözyaşları içində boğulmuşdu. O, mərhuma canlı insan kimi müraciət edərək:

- «Əziz Zərifə xanım, Azərbaycanın mədəniyyət və incəsənət xadimləri Sizin işıqlı xatirəniz önündə baş əyirlər. Azərbaycanın şərəfli qızı, Siz doğma respublikamızı çılğın bir məhəbbətlə sevdiniz, ömrünüzün sonuna qədər ona şərəf və vicdanla xidmət etdiniz. Vətən də Sizi heç zaman unutmayacaq. Siz həyatı və musiqini çox sevirdiniz».

Rusiya Tibb Elmləri Akademiyasının həqiqi üzvü, Göz Xəstəlikləri Elmi-Tədqiqat İnstitutunun direktoru, Dövlət mükafatı laureatı M.Krasnov isə Zərifə xanım haqqında xatirələrində yazır:

«Ölkələrin birində dövlət başçısı seçmək lazım gəlir. Bir çox mübahisələrdən və müzakirələrdən sonra üç namizəd qalır. El ağsaqqalı üzünü toplaşanlara tutub deyir: «Bunlardan biri ağıllı, biri qüdrətli, biri də xeyirxahdır. İndi özünüz seçin!» Hamı xeyirxaha səs verir. Bu mənada Zərifə xanım Əliyeva haqqında xatirələrimi bir cümlə ilə ifadə etməli olsaydım, deyərdim: «O, həm xeyirxah, həm ağıllı, həm də qüdrətli idi!»

«Əgər mən peşəkar ədəbiyyatçı kimi Zərifə xanım Əliyeva haqqında əsər yazası olsaydım, heç şübhəsiz ki, onu «Əvəzolunmaz insan haqqında povest» adlandırardım».

Bu fikirlərin müəllifi isə Mərkəzi Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutu oftalmologiya kafedrasının professoru, akademik Filatov adına mükafatın laureatı V.Şmelyovdur.

Dünya miqyaslı siyasətçi Heydər Əliyevin baxışlarına kədər cizgiləri çökmüşdü. O, dünyalar qədər sevdiyi ömür dostunu - Zərifəni əbədi olaraq torpağa tapşırırdı. Bütün siyasi danışıqlarda özünün möhtəşəmliyi ilə fərqlənən Heydər Əliyev indi bu matəm günündə susurdu. Sözünü dillə yox, gözyaşları ilə deyirdi.

Heydər Əliyev Zərifə xanımla həyatın çox ağrı-acılarını dadmışdı. Amma bütün çətinliklərə sinə gərərək, mənalı və şərəfli həyat yaşamışlar. Allah-Təalanın yaratdığı bütün fərqlilər həmişə böyüklüyü ilə seçilib. Zərifə xanım Əliyeva da yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi fərqli insan idi. Bu böyük insanın qismətinə ömür-gün yoldaşı kimi isə Heydər Əliyev xarakteri, Heydər Əliyev böyüklüyü, əzəməti və möhtəşəmliyi düşmüşdür. Heydər Əliyev də Allah-Təala tərəfindən seçilmiş insan idi. Bu iki seçilmiş insanın övladı, hazırda müstəqil Azərbaycana rəhbərlik edən İlham Əliyev məhz Heydər Əliyev siyasi məktəbindən dərs alaraq, Zərifə xanımın təbəssümündən səmimiyyət əxz edərək, bu gün Azərbaycanın taleyüklü problemlərini məharətlə həll edir və haqlı olaraq xalqın böyük inam və güvənc yerinə çevrilmişdir. Digər övladları Sevil xanım Əliyeva anası Zərifə xanım kimi Azərbaycan ədəbiyyatına, mədəniyyətinə, incəsənətinə qayğı və həssaslıqla yanaşır, yaradıcı insanlara əlindən gələni əsirgəmir. Onun xalq şairi Fikrət Qocanın sözlərinə bəstələdiyi və anası Zərifə xanıma həsr etdiyi «Ana» mahnısı şübhəsiz ki, elegiyadır. Ancaq elegiya insanı yaşamağa, sevməyə, duymağa çağırır. Bu elegiya Azərbaycan mənəviyyatının, ədəbiyyat və incəsənətinin bir gözəl parçası kimi daima yaşayacaqdır:

Əziz anam, şirin sözlü anam.
Qəlbin kövrək, eşqin solmaz bahar.
Gülər üzlü, qara gözlü anam,
Hara getsən gözün mənə baxar.

Ana qəlbin layla olub gəzər,
Doğma səsin ömrü, günü bəzər.
Qəlbi geniş ana,
Həyat verdin mənə.
Günəş kimi yana-yana, ana.
Mənim günəş anam.
Ana, əziz ana,
Ana qəlbi başım üstə səma.

Ana səsin aydın səhər olar,
Ana qəlbin keşik çəkər bizə.
Yolum üstə uzaq səfər olar,
İşıq olar nurdan düşən gözə.
Mənim görən gözüm sənsən, ana.
Ömrüm, günüm, sözüm sənsən, ana.
Qəlbi geniş, ana.
Həyat verdin mənə,
Günəş kimi yana-yana, ana.
Mənim günəş anam.
Ana, əziz ana.
Ana qəlbi başım üstə səma.

Zərifə xanım xoşbəxt bir insan idi. Seçilmişlərin əhatəsində olduğu, onlara dəstək verdiyi üçün... Bu missiyanı Tanrı özü yazmışdı onun taleyinə. İndi aramızda olmadığı bir vaxtda oğlu İlham Əliyevin Heydər Əliyev siyasi kursunun uğurlu davamçısı kimi prezidentlik fəaliyyəti, tale, qismət payı deyilmi? Dövlət xadiminin anası kimi onun göylərdə gəzən ruhu necə də şaddır. İki dahi şəxsiyyətin övladı kimi ölkə başçısı cənab İlham Əliyev xalqına sədaqətlə xidmət edərək, Əliyevlər sülaləsinin adını daim yüksəklərdə tutur, Azərbaycan xalqının əvəzsiz övladları Zərifə xanım və Heydər Əliyevin yarımçıq qalmış arzularını həyata keçirməklə onların ruhlarını sevindirir.

Təbii ki, dünya miqyaslı tarixi şəxsiyyət, Ulu Öndər Heydər Əliyev ailəsinin üzvü olmaq böyük şərəf, eyni zamanda böyük məsuliyyətdir. Bu baxımdan Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban xanım Əliyeva humanist fəaliyyəti, qayğıkeşliyi və həyata keçirdiyi sosial layihələri ilə böyük rəğbət qazanmış və xalqın ümid qapısına çevrilmişdir. Bu gün dünyada birinci ledi statusunda yüzlərlə qadın var, lakin heç də onların hamısı öz statuslarından ictimai mənafelər naminə istifadə etmir-

lər. Amma yüksək insani keyfiyyəti, intellektual səviyyəsi, xeyirxahlığı, qayğıkeşliyi Mehriban xanım Əliyevaya öz statusundan xalqı və milləti üçün bütün bacarığını əsirgəməməyə əsas vermişdir.

Azərbaycan ədəbi tənqidinin və nəsrinin iki nəhəng siması - Mir Cəlal Paşayevin və Nəsir İmanquliyevin ailəsində dünyaya göz açmış, tərbiyə almış Mehriban xanım SSRİ Tibb Elmləri Akademiyasının akademiki Zərifə xanım Əliyevanın və böyük şərqşünas alim Aida xanım İmanquliyevanın ən nəcib, mənəvi təmizlik və paklıq keyfiyyətlərini öz şəxsiyyətində yaşadır. Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun və Azərbaycan Mədəniyyət Fondunun prezidenti, UNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyeva bütün imkanlarını, intellekt və bacarığını xalqımızın mədəniyyətinin təbliğinə, Azərbaycanda təhsilin və səhiyyənin inkişafına, gənc nəslin daha sağlam və hərtərəfli yetişməsinə sərf etməkdədir. Mehriban xanım öz çıxışlarının birində Ümummilli Lider barədə belə deyirdi:

> *«Tərəqqisi üçün çalışdığı, mədəniyyəti, keçmişi ilə fəxr etdiyi, nəsillərinin gələcəyi üçün düşündüyü Vətən - Azərbaycan taleyi onun adi insan taleyi ilə əbədi olaraq bağlandı. Azərbaycan üçün Heydər Əliyevin varlığı taleyin Tanrı payıdır».*

Bu gün Mehriban xanımın fəaliyyət proqramına təhsil, səhiyyə, uşaq evləri və internat məktəblərinin maddi-texniki təchizatı, Azərbaycan mədəniyyətinin, xüsusən, muğam və xalq musiqisinin təbliği, ictimaiyyətin bu prosesdə iştirakının fəallaşdırılması sahəsində işlər daxildir. Eyni zamanda Mehriban xanım Əliyeva Ulu Öndərin əbədiyaşar arzularının həyata keçməsində Prezident İlham Əliyevlə yanaşı böyük işlər həyata keçirir.

Bu cəhətdən Dünya Səhiyyə Təşkilatının baş direktoru Marqaret Çan Bakıda səfərdə olarkən Prezident İlham Əliyevlə söhbətləri böyük maraq doğurur:

> *«Kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələri və müxtəlif insanlarla söhbətlərinə əsaslanaraq demək istəyirəm ki, Azərbaycan xalqı çox xoşbəxtdir ki, onun sağlamlığına bu cür böyük önəm verən prezidenti var. Səhiyyə sistemində başladığınız islahatlar, bu sahədə irəli sürdüyünüz təşəbbüslər, Neft Fondunun vəsaitlərindən səhiyyənin məqsədləri üçün istifadə olunması, icbari tibbi sığorta sisteminin tətbiqi ilə bağlı planlarınız çox təqdirə layiqdir. Sizin Azərbaycan xalqının rifahına yönəlmiş xidmətləriniz, habelə xanım Mehriban Əliyevanın bu sahədəki fəaliyyəti onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan xalqının gələcəyi etibarlı əllərdədir».*

Akademik Zərifə xanım Əliyeva bizdən ayrılsa da, onun yadigar qoyub getdiyi işıq öz aydınlığını bircə an da azaltmayıb. Bu işıq həmişə bizimlədir, kövrək xatirələrdə əbədiləşib, övladlarında, nəvələrində yaşayır.

ДОЧЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДЕЯТЕЛЯ

По народному преданию дочь, похожая на своего отца, бывает счастлива в жизни. Она была очень похожа на своего отца, как внешне, так и внутренне. Все благородные качества Азиз муаллима, такие, как любовь к Родине, стремление к процветанию своего народа, обогащению его внутреннего мира, воплотились в его дочери Зарифе ханум. Азиз Алиев был личностью, сыгравшей видную роль в истории нашего народа. На пути к процветанию нашей Родины он сталкивался с огромными препятствиями. Он был человеком, через всю свою жизнь пронесший пламя любви к своему народу, и работая на важных государственных постах, всегда опирался на вечные национальные ценности. Более 20 лет Азиз Алиев трудился за пределами Азербайджана. Во время Великой Отечественной войны - в Иране и Дагестане, затем в Москве. Народный писатель Азербайджана Имран Гасымов писал в своих воспоминаниях о нем так: *«Очень трудно найти человека, который вдали от родной земли посвятил все силы служению своим святым идеалам. Это качество присуще героям».*

Род Азиза Алиева происходил из Иревана. Как и другие дети этой земли, Азиз Алиев и его семья столкнулись с националистической политикой геноцида от рук наших неблагодарных соседей, силой отнявших эти земли у азербайджанского народа. Но несмотря на все трудности, он до конца своих дней все силы, знания и опыт вкладывал в научно-культурное развитие своего народа. Азиз Алиев пришел в этот мир в январе 1897 года в Иреване. Здесь же окончил гимназию. Свое образование Азиз Алиев впоследствии завершил в Военно-медицинской Академии в Санкт-Петербурге. Но армянские шовинисты не давали ему возможности трудиться в Иреване. Азиз Алиев, на себе испытав следы геноцида по отношению к Азербайджанским туркам был вынужден покинуть Иреван и обосноваться в селе Шахтахты в Нахчыване. Ни ужасные события тех дней, ни хитрость и изворотливость армян не смогли сломить эту выдающуюся личность. Благодаря своим знаниям и опыту, он сумел навсегда сохранить свой авторитет и чувство собственного достоинства. На всех высоких должностях выдающийся ученый медицинской науки Азиз Алиев, всегда добивался любви и уважения людей. Совершенно справедливо

академик Мустафа Топчибашев называл его «врачевателем общества». В идеале, общество тоже живой организм, и естественно, ему нужен свой врачеватель. Азиза Алиева невозможно сравнить ни с кем. А знаете почему? Потому, что Азиза Алиева нужно изучать не как отдельную личность, но как целый этап развития в истории отечественной медицины. Создается такое впечатление, что основоположник медицинской науки Гиппократ написал свою клятву для врачей, взяв за образец такие личности, как Азиз Алиев. Листая автобиографию этой выдающейся личности, государственного деятеля, этого «врачевателя общества», одно предложение особенно остро привлекает внимание читателя. В свое время Азиз Алиев сказал своей супруге Лейле ханум о глубокоуважаемом Гейдаре Алиеве такие слова: «Лейла, у Гейдара впереди блестящее будущее». С тех пор прошло очень много времени. И в течении долгого периода мы имели возможность лишний раз убедиться в правоте Азиза Алиева. Действительно, в современной мировой истории Гейдар Алиев привлекает внимание как выдающий личность, талантливый государственный деятель. Не случайно его наследие внимательно и с большим интересом изучает ряд институтов и политологи всего мира. И еще один момент привлекает внимание в книге «Воспоминания» об А.Алиеве: «Несмотря на серьезность характера, Азизу Алиеву было присуще чувство юмора». Он напевал мелодичные напевы, сочинённые его младшей дочерью, оказывал профессиональную помощь старшей дочери в изучении того или иного медицинского процесса, помогал советом и другим своим детям. Но никогда он не брал под опеку их трудовую деятельность. И все его дети совершенно самостоятельно достигли больших успехов в своей деятельности. А.Алиев верил в блестящее будущее как Зарифы ханум, так и всех своих детей, и был уверен в том, что они многое сделают для Азербайджана. Зарифа ханум ясно осознавала политическую картину своего времени. Потому, что ее отец - общественно-политический деятель, известный государственный деятель А.Алиев уже прошел политический круговорот этого общественного строя и по достоинству мог оценить и проанализировать все его явления. Его общественно-политическая деятельность не была гладкой. Естественно, что политика режима «разделяй и властвуй» не обошла его стороной. Потому, что А.Алиев был человеком, горячо любящим свой народ, достойным, талантливым, деятельным. С одной стороны отношение М.Багирова, правящего тогда Азербайджаном, с другой стороны, внимание секретных служб, которые всегда держали А.Алиева под контролем и старались при первой же возможности уничтожить его. Для того, чтобы выжить в этой коварной политике, был нужен высокий ум, глубокие знания и сильная воля.

Организованность А.Алиева, его миролюбие, огромная любовь к своему народу, сильная политика, и конечно же, Всемогущий Господь уберегли его от физической гибели. Общенациональный лидер Г.Алиев во время своего выступления, посвященного 100-летию А.Алиева особо подчеркнул, с какими несправедливостями пришлось столкнуться А.Алиеву и как ему чудом удалось спастись от репрессий 1938 года: «Я должен сказать, что и мне пришлось пострадать от этих репрессий. Я познакомился со своей покойной супругой Зарифой ханум в 1948 году. Через некоторое время я отправился на учебу. В 1950-ом году, вернувшись на родину, я естественно думал о создании семьи. Но в то время мне было запрещено общение с семьей А.Алиева. В 1951 году, после увольнения А.Алиева с работы, мы встретились с Зарифой ханум и она сказала: *«Мне кажется, что мы не сможем больше видеться, потому, что моего отца уволили с работы и выдвинули против него политическое обвинение. А ты работаешь в органах государственной безопасности. И наверное, нам не судьба быть вместе». Я естественно выразил свой протест, и наши отношения продолжились».*

Г.Алиев отметил, что в начале 1953 года все шло к тому, чтобы арестовать А.Алиева и по указу М.Багирова выслать в ссылку его семью: *«Но Бог нам помог. В марте 1953 года умер Сталин, а летом того же года М.Багирова сначала сняли с занимаемой должности, а потом арестовали... И после этого, как говорится, я вышел на свободу и в ноябре 1954 года смог создать семью».*

Г.Алиев вспоминал об А.Алиеве как о простом, всепонимающем и умном собеседнике:

> *«А.Алиев был на редкость замечательной личностью. И как человек, и как отец... В годы работы в Азербайджане и Дагестане он был в тесном контакте с деятелями науки. Он всегда старался теснее общаться в научной среде, потому, что сам был человеком высокообразованным, культурным. Он был всесторонне замечательным человеком».*

Как видно, Зарифа ханум на себе прочувствовала все горести жизни. А после создания своей семьи начался второй, полный трудностей, этап жизни. Ее жизнь была одновременно и сладостной, и горькой. Потому, что человек, с которым она связала свою судьбу, обладал необычайным талантом и был одним из тех, кто особенно отмечен Богом. Как один из руководителей бывшего СССР, Гейдар Алиев всегда находился в эпицентре событий. И бесспорно, что такая точка зрения не приветствовалась жадными до власти людьми. И в Москве, и среди наших недоброжелательных соседей многие его не любили. Бесспорно, что большая политика Гейдара Алиева, его непревзойденный ум и обширные знания помогали ему преодолевать все препятствия и работать во имя свободы народов всего мира. Те удары, которым подвергался Гейдар Алиев, в первую очередь ощущала супруга, его друг жизни Зарифа ханум. Конеч-

но же, Зарифа ханум оставила большой отпечаток во всей политической жизни Гейдара Алиева. Их судьбы, научно-общественная и политическая деятельность временами сильно влияли друг на друга, способствуя тем самым еще большему саморазвитию и самосовершенствованию, а в конечном итоге и взаимодополнению. Каждый из этих двух великих людей, черпая силы друг от друга, расширял свои физические и моральные возможности. Если Гейдар Алиев приходил домой расстроенный, Зарифа ханум встречала его дома ласковой улыбкой, и все проблемы разрешались сами собой. С другой стороны, мудрые советы Гейдара Алиева вдохновляли Зарифу ханум на многие научные открытия и исследования. И бесспорно, что Зарифа ханум остро чувствовала те безжалостные перепетии, с которыми сталкивался Гейдар Алиев в Политбюро ЦК КПСС. Несмотря на то, что все это было ей уже знакомо со времен работы ее отца, Азиза Алиева, полностью все горести и боль Зарифа ханум ощутила только тогда, когда Гейдар Алиев работал в Москве. Все это противостояние отразилось на здоровье Зарифы ханум. Зарифа ханум прекрасно понимала это, и особенно в такие моменты была моральной опорой своему мужу. Впоследствии, в своих воспоминаниях о семье, Гейдар Алиев особенно отмечал:

«Я очень люблю свою семью и детей. Моя семья и дети всегда вдохновляли меня, заставляли гордиться ими. Они были моей поддержкой, украшали мою жизнь, всегда доставляли мне только радость. Я счастлив, что моя семья никогда не доставляла мне неприятных минут, дети никогда не давали мне повода для беспокойства. Напротив, они всегда дарили мне радость и счастье».

Азиз Алиев, как поистине мудрый человек, смог привить своим детям чувство уважения и любви к людям, в самом истинном смысле этого слова. Темой главных уроков, которые давал Азиз Алиев своим детям, была доброта и внимание по отношению к людям. Путь каждого из членов этой семьи - образец моральной высоты. Чувственные, спокойные мотивы талантливого пианиста, художественного руководителя ансамбля «Дан улдузу», заслуженного деятеля культуры республики, безвременно ушедшей из жизни Гюляры Алиевой навсегда остались в памяти людей, любящих ее творчество.

Выдающийся ученый, прекрасный человек, доктор медицинских наук, профессор Тамерлан Алиев за период своей деятельности спас от смерти множество людей, подарив их семьям радость и счастье. Он был выдающимся ученым Азербайджана.

Знаменитый онколог, академик Джамиль Алиев в настоящее время является начальником Специальной Медицинской Службы при Президенте Азербайджанской Республики, а также возглавляет Национальный Онкологический Центр. Помимо того, что Джамиль Алиев является опытным специалистом в области онкологии, он еще широко известен своими научными открытиями как в Азербайджане, так и за рубежом. Помимо заслуг в медицине и здравоохранении, он еще и прекрасный организатор. Под его руководством проводятся масштабные научные исследования в области онкологии в онкологических центрах не только Азербайджана, но и СНГ. Действительный член Азербайджанской Национальной Академии Наук и Академик Российской Медицинской Академии Наук Джамиль Алиев добился огромных успехов в лечении и диагностике злокачественных опухолей.

Из воспоминаний директора Онкологического научного центра Минздрава республики академика Джамиля Алиева - брата Зарифы ханум Алиевой:

«Я не знаю другого столь общительного, отзывчивого, доброго человека, столь заботливой сестры, милосердной и ласковой матери, верной и преданной спутницы жизни, как она, столь доблестной, патриотичной, достойной и добродетельной тюркской женщины… И хотел бы видеть всех азербайджанских девушек и своих детей на высоте ее первозданной чистоты и святости…

Я даже сказал недавно корреспонденту газеты «Айдынлыг» Дервишу Джаванширу, пожелавшему написать о сестре моей: «Я бы очень хотел, чтобы моя невестка была похожа на нее. Слово «джан» не сходило с ее уст». Она была мне не сестрой, а матерью… И о каких же ее человеческих достоинствах мне рассказать? Разве перечислить ее благие, добрые дела, отмеченные благородством, великодушием? Моя сестра искренне радела и заботилась о народе, она, как легендарный целитель-логман, искала и находила спасительное средство…

Я перенес трудную операцию. После удаления аппендикса возникли осложнения. Не будь моей сестры Зарифы и Гейдара Алиева, вернувших меня к жизни, наверное, я бы сегодня не мог сидеть с вами. В те дни сестра постоянно находилась рядом со мной, подбадривала, утешала, не зная сна и покоя. Наконец благодаря ее неусыпной заботе, участию, милосердию я смог вырваться из лап смерти.

У нее было чуткое, исключительно бережное отношение к членам семьи: к Севиль, Ильхаму, внучатам (Лейле, Азеру), родне. Тяжелые дни обострения ее болезни как на киноленте проходят сейчас перед моими глазами. Всех успокаивала: «Я чувствую себя очень хорошо, не тревожьтесь. Ильхам, и ты, Севиль, и ты, Махмуд, ступайте, займитесь своими делами. Не расстраивайтесь

из-за меня...» Когда ее навещали близкие, старалась их уверить, убедить в хорошем самочувствии, вставала с постели, садилась. Я как врач в те минуты прекрасно понимал, чего ей это стоило. Никогда не изгладится из памяти... до сих пор у меня на слуху последние слова моей сестры, произнесенные ослабевшим, тихим, но не потерявшим прежней ласковости голосом...

Она как свеча таяла на глазах, изо дня в день, как безмолвная звезда, угасала сестра моя Зарифа. Она родилась весной и навеки закрыла глаза за тринадцать дней до дня своего рождения, расставшись с бесконечно любимыми родными людьми...

Мы все чувствовали, что отпущенный ей земной срок на исходе, что она доживает свои последние дни, часы. Родившаяся весной, сестра моя была в окружении любимых ею цветов... Мне кажется, она сама явилась на свет из мира, полного весеннего благоухания несметного количества цветов - алых роз, золотых нарциссов... И в роковой день весны - 15 апреля 1985 года моя сестра в объятиях родных азербайджанских цветов на московском кладбище навеки вернулась в то царство цветов...».

Зарифа ханум, сформировавшаяся в благородной интеллигентной среде, вобрала в себя все положительные качества своей семьи. На протяжении всей жизни она посвящала свои силы и способности служению родному народу, и до последних дней оставалась преданной этой идее. Может быть, это качество берет свое начало от свойственного каждой женщине материнского инстинкта, но с другой стороны, это происходило оттого, что Зарифа ханум всегда принимала чужую боль и страдания за свои собственные. Она понимала, что человек, лишенный общения и помощи, в неопределенных условиях обречен на ужасную жизнь. Может быть, причину ее столь бережного отношения к людям нужно искать именно в этом. Она всегда серьезно занималась проблемами этики, умела высоко ценить личность и самоуважение каждого человека. Зарифа ханум никогда не старалась подчеркнуть преимущества женского пола. Наоборот, она нашла в себе силы для того, чтобы предоставить тем, кого мы называем «сильным полом», возможность считать себя не только равными, но зачастую и доказать своё преимущество. Эта ее точка зрения была большой заслугой, определяющей место женщины в современном обществе, ее социально-общественный статус, и позволяла обогащать сложную психологию внутреннего мира женщины. Зарифой ханум было написано много книг о научных проблемах. Но самым ценным ее произведением было сердце женщины, душа человека, о которой она не писала книг, но создала этот образ на примере собственной жизни. И если кому-либо хоть раз в жизни посчастливилось прочесть хотя бы

одну страницу этой живой книги, он был уже не в состоянии не любить ее. Потому что, в этот момент человек забывал об одиночестве, понимал, что является надеждой для миллионов людей, воспринимал их страдания и боль как свои собственные, и до конца своей жизни оставался верен своим идеалам. И это, бесспорно происходило благодаря ее высокому духовному началу. Это строки из статьи Фатьмы ханум Абдуллазаде. Она писала об интересе Зарифы ханум в молодые годы к науке, искусству, широко раскрыла скрытые черты ее характера и ее общечеловеческие идеи. Фатьма ханум пишет:

«Еще в детские годы Зарифа ханум в равной степени проявляла склонность и к науке, и к искусству. Их отец Азиз Алиев всей своей сущностью смог привить своим детям одну простую истину: наука может открыть перед человеком только научные истины. Он часто любил повторять эти слова: «Если врач просто врач, значит он плохой врач». И поэтому Зарифа ханум, помимо профессионализма, выше всего ставила доброе человеческое отношение. В семье, где родилась и выросла Зарифа ханум, также огромным было и влияние ее матери, Лейлы ханум. Зарифа ханум, как мать, воплотила в себе национальные, духовные и культурные ценности нашего народа. Она была матерью двоих детей. Несмотря на то, что она работала на ответственных должностях, она отличалась от других тем, что была очень заботливой хозяйкой. Истинной ее красотой была ее простота».

Профессор Адиль Наджафов в своей статье о Зарифе ханум писал:

«Я хотел бы особо отметить одно из личностных качеств Зарифы ханум - ее умение быть благодарной. Это чувство без преувеличения можно назвать барометром человеческой души, её истинным богатством. Чувство юмора, природная скромность и великодушие определяли исключительность характера Зарифы ханум. Присущие ей милосердие, человечность, чуткое отношение к нравственным ценностям наглядно показывают всю огромную ценность этого человека. Она была таким профессором, который не просто учил, но был примером профессионализма и мудрости. Во время беседы со студентами, молодыми врачами Зарифа ханум очень внимательно и трепетно к ним относилась. Для них это была настоящая школа гражданской зрелости. Я много раз слушал ее выступления. Она была талантливейшим оратором, говорила с большим энтузиазмом, в ее речи всегда чувствовалась логика, но од-

новременно и доброта. Зарифа ханум была той неповторимой личностью, которая самыми простыми словами умела найти дорогу к сердцам людей, возродить в них любовь к жизни. Было очень интересно говорить с ней, слушать ее. Она поражала собеседника своим неповторимым способом мышления, умением зажечь самые простые жизненные истины огнем новизны и человечности».

Зарифа ханум смотрела на молодое, новое поколение с большой надеждой. Думающая, деятельная, жаждущая знаний молодежь составляла основу ее научно-педагогической деятельности. Это было основным фактором в обучении ее детей - Севиль и Ильхама. Род Алиевых был очень близок к литературе и искусству. Тесная дружба семьи Алиевых с выдающимися деятелями музыки и литературы развивал у молодого поколения этой семьи высокий эстетический вкус, художественное и образное мышление. Поэтому каждый представитель этого славного рода всегда относился с огромным почетом к представителям культуры Азербайджана - поэтам и писателям, художникам и скульпторам, певцам.

Гейдар Алиев особо подчеркивал:

«У нее были очень близкие, семейные отношения с такими великими деятелями азербайджанского искусства и литературы, как Узеир Гаджибеков, Муслим Магомаев, Бюльбюль, Ниязи, Самед Вургун, Сулейман Рустам, Гара Гараев и др. Все это оттого, что она была очень интеллигентным, высокообразованным и культурным человеком, всегда стремящимся общаться в этой среде. Эти люди высоко ценили такое отношение к себе и всегда стремились к ней».

Из воспоминаний всемирно известного ученого М.Дж.Джавадзаде о Зарифе ханум Алиевой:

«В одной широко известной восточной пословице говорится, что если ты только хороший врач, ты не сможешь быть хорошим врачом. Каждый раз, вспоминая о выдающемся ученом, замечательном враче, верном и надежном друге, безвозвратно ушедшей из жизни Зарифе ханум Алиевой, я вспоминаю это изречение. Только по происшествии времени можно по достоинству оценить то или иное событие, или человека (понять их ценность). Время все измеряет и оценивает с ювелирной точностью.

Если бы память о ней не вызывала чистые, как слеза, чувства, и если бы мы самонадеянно не ссылались бы на подаренные ею науке открытия, то горькая мысль о том, что Зарифы ханум больше нет в этом мире, потрясала бы сотрудников нашего института каждую минуту и охладила бы нас к работе. Зарифа ханум и сегодня не утратила своего влияния на сотрудников кафедры Офтальмологии и на наш большой коллектив, в широком смысле этого слова. Понимание этого немного смягчает нашу боль».

Из статьи М.Дж.Джавадзаде ясно видно, что Зарифа ханум завладела сердцами людей, как разносторонняя историческая личность. Потому что те, кто помнит нежную, дружелюбную Зарифу ханум, может гордо и достойно чувствовать себя в современном обществе. Ниже приведены строки из воспоминаний ученого Пюсты ханум Азизбековой о Зарифе ханум: *«У меня долгое время не поднималась рука, чтобы написать воспоминания о Зарифе ханум и поделиться своими чувствами. Я всегда задавала себе вопрос, хватит ли мне слов, чтобы описать те события, свидетелем которых мне было суждено стать. Достойна ли я этого? Ведь моменты детства и юности, что мы провели вместе с ней (несмотря на то, что мы встречались и впоследствии), были очень личными и дорогими мне. Личность человека формируется именно в детстве и юности. И я начинаю все больше верить в то, что те факты и события, которые с точки зрения юношества кажутся незначительными, озаряют наш будущий характер особенным светом, создают возможность ясно понять наши шаги впоследствии. Очень трудно писать о Зарифе ханум. И не потому, что боль потери еще не остыла в наших сердцах - эта боль еще долго будет терзать сердца людям, знающим ее. Трудно потому, что невозможно не говорить и не писать о том, что она собственной рукой вписала в нашу память. В то же время я боюсь, что говоря об этом чистом как ангел, серьезном и скромном человеке, я не смогу найти нужных слов. Мне кажется, что скромность Зарифы ханум берет свои корни от ее родителей, от простоты в обращении с людьми в их семье, их добродушия, внимания, гостеприимства. Я уверена, что ни один университет не сравнится с тем домашним воспитанием, которое как талантливый скульптор уже в младенчестве лепит в человеке стремление к доброте и красоте. Все члены семьи Алиевых получили такое воспитание».*

Воистину жизнь очень странная вещь. И люди тоже. Всю свою жизнь человек старается постичь эту непостижимую странность. Но... На протяжении веков мир был и остается бессилен перед смертью. Смерть непостижима, непостижима...

Несмотря на то что Зарифа ханум была известным ученым, научным деятелем, в ней особенно ярко чувствовался образ матери, во всём ее облике, в ласковом взгляде была видна такая знакомая и дорогая всем забота. Эта забота возвращала людям любовь к жизни. Яркий образец азербайджанской женщины, большой знаток литературы, искусства и культуры Зарифа ха-

нум Алиева, как яркая вспышка света покинула этот мир. И это не просто потеря великого ученого в мире медицины. Это также большая потеря для азербайджанской науки, культуры. Ее уход подобен резкому обрыву прекрасной мелодии. День, когда Зарифа ханум отправилась в свой последний путь, стал для Азербайджанского народа огромным, ни с чем несравнимым горем. Она прожила жизнь человека, навсегда оставшегося в наших сердцах. Память о ней будет жить вечно.

Казалось, что плакала вся природа. Кровавыми слезами рыдал Хазар. Тосковала великая, могучая Кура, выходил из берегов Араз. Поникли ромашки в долине Мугань. Поблекли яркие краски в долине Миль. Осыпались в реки облака, покоившиеся на вершине Гошгара. Огромная, всеобъемлющая скорбь людей, любящих Зарифу ханум, горе всего народа переросло в стихи, в плач в сердцах поэтов.

На церемонии прощания с Зарифой ханум Алиевой присутствовали всемирно известные представители различных профессий. Видные общественные деятели произносили скорбные речи, с трудом сдерживая слезы.

Потрясающий мировые концертные залы голос Лютфияра Иманова тонул в слезах. Он обращался к покойной, как к живому человеку: *«Дорогая Зарифа ханум! Деятели искусства и культуры Азербайджана преклоняют голову пред вашей светлой памятью. Славная дочь Азербайджана, Вы любили свою родную республику пламенной любовью, до конца жизни преданно ей служили. Родина никогда Вас не забудет. Вы горячо любили жизнь и музыку».*

Действительный член Российской академии наук, директор Научно-Исследовательского Института Глазных болезней, лауреат Государственной премии М.Краснов написал в своих воспоминаниях о Зарифе ханум так:

> *«В одной из стран нужно было выбрать правителя. После долгих споров и обсуждений осталось три кандидата. Народный мудрец обратился к народу: «Один из них умен, другой силен, а третий добр. Выбирайте сами». Все проголосовали за доброго. Если бы я мог выразить воспоминания о Зарифе ханум одним предложением, я бы сказал: «Она была и доброй, и умной, и сильной».*
>
> *- «Если бы я, как профессиональный писатель написал произведение о таком человеке, как Зарифа ханум, я назвал бы ее «Повесть о незаменимом человеке»»*

- автор этих строк профессор кафедры офтальмологии Центрального Института повышения врачебной квалификации, лауреат премии академика Филатова - В.Шмелев.

Во взгляде политика всемирного масштаба Гейдара Алиева навеки поселилась печаль... Он потерял друга жизни, которого любил больше всего на свете.

Поражающий своей грандиозностью на политических переговорах, великий Гейдар Алиев молчал в тот траурный день. Он выражал свои чувства не словами, а горькими слезами сокрушающего его горя.

На долю Гейдара Алиева и Зарифы ханум выпало множество страданий. Но несмотря на все трудности, они прожили наполненную смыслом, достойнейшую жизнь. Как и все люди, особенно отмеченные Богом, Зарифа ханум отличалась своим величием. Этой женщине с большой буквы было суждено стать супругой такого грандиозного и великого человека, как Гейдар Алиев. Личность Гейдара Алиева была особо отмечена Богом.

Сын этих двух величайших людей сейчас стоит во главе Азербайджана. Он прошел политическую школу своего отца - великого Гейдара Алиева, он учился добру у ласковой улыбки своей матери. Сейчас он смело решает серьезные проблемы и является верой и надеждой своего народа.

Дочь Зарифы ханум и Гейдара Алиевых, Севиль, также как и мать, Зарифа ханум, трепетно относится к литературе, искусству, культуре и делает все возможное для творческих людей. Написанная ею мелодия на стихи народного поэта Фикрета Годжа «Мама» посвящена Зарифе ханум. И бесспорно, это произведение - элегия. Только элегия зовет людей к жизни, к любви, к чувствам...

Зарифа ханум была счастливым человеком. Она жила рядом с избранными людьми, была для них поддержкой. Эту миссию предназначил для нее сам Бог. Разве не судьба, что сейчас президентом Азербайджана является последователь политического курса Гейдара Алиева, его сын Ильхам Алиев? И как радуется священная душа Зарифы ханум, видя это! Как сын двух великих родителей, Ильхам Алиев верно служит своему народу, все выше и выше поднимает имя рода Алиевых, радует священные души Гейдара и Зарифы ханум Алиевых тем, что претворяет в жизнь их несбывшиеся мечты.

Естественно, что быть членом семьи такой известной в мире исторической личности, как Гейдар Алиев, было одновременно и честью и в то же время, большой ответственностью. С этой точки зрения первая леди Азербайджана Мехрибан ханум Алиева завоевала большое уважение и почет своей гуманистической деятельностью, заботливостью, претворением в жизнь социальных проектов, и превратилась в надежду для народа. Сегодня в мире сотни женщин носят статус первой леди, но не все они пользуются своим положением в интересах общества. Человеческие качества Мехрибан ханум, ее интеллектуальный уровень, доброта, заботливость постоянно направлены на процветание своего народа. Родившаяся в семье двух великих представите-

лей художественной критики Азербайджана, двух выдающихся личностей - Мир Джалала Пашаева и Насира Имангулиева, Мехрибан ханум вобрала в себя все благородные качества академика Медицинских наук СССР Зарифы ханум Алиевой и большого ученого-востоковеда Аиды ханум Имангулиевой, их духовную чистоту и порядочность. Первый вице-президент Азербайджана, Президент Фонда Гейдара Алиева и Фонда друзей культуры Азербайджана, Посол Доброй воли ЮНЕСКО и ИСЕСКО Мехрибан ханум все свои возможности направляет на развитие в Азербайджане культуры, образования, здравоохранения, на то, чтобы молодое поколение было здоровым и всесторонне развитым. В одном из своих выступлений Мехрибан ханум высказалась о Великом Гейдаре Алиеве так:

«Его непростая человеческая судьба навеки связана с судьбой Азербайджана. Он делал все для прогресса, для культурного развития своего народа. Он гордился его прошлым, думал о его будущем. Гейдар Алиев - это огромный Божий дар для Азербайджана».

Сегодня деятельность Мехрибан ханум охватывает сферы образования, здравоохранения, снабжения и оборудования детских домов и школ-интернатов, пропаганду Азербайджанской культуры, в особенности мугама и народной музыки, привлечение к этим процессам общественности. В то же время Мехрибан ханум вместе с президентом Ильхамом Алиевым претворяет в жизнь великие мечты великого Гейдара Алиева.

Беседы главного директора Всемирной Организации Здравоохранения (ВОЗ) Маргарет Чан, находившейся с деловым визитом в Азербайджане, с президентом И.Алиевым вызывают большой интерес:

«Основываясь на данных средств массовой информации и на беседах с различными людьми я бы хотела сказать, что азербайджанскому народу очень повезло, что его президент уделяет такое большое внимание его здоровью. Реформы, проводящиеся в системе здравоохранения, инициативы, выдвигаемые в этой области, использование средств Нефтяного фонда на цели здравоохранения, система обязательного страхования, достойны наивысшей похвалы. Ваши усилия направлены на благоденствие Азербайджанского народа. В частности, деятельность в этой области Мехрибан ханум позволяет сказать, что будущее азербайджанского народа в надежных руках».

Несмотря на то, что Зарифа ханум Алиева покинула нас, свет памяти о ней не померкнет никогда. Этот свет всегда с нами, она будет вечно жить в печальных воспоминаниях, в своих детях и внуках.

THE DAUGHTER OF THE STATESMAN

They say that the daughter who looks like her father is happy in a life. She took after her father both outwardly and internally. All noble features of Aziz muallim, such as love to the native land, aspiration to prosperity of the people, enrichment of their private world, were embodied in his daughter Zarifa khanum. Aziz Aliyev was the person who played a very big role in the history of our nation. On a way of prosperity of our native land he met huge obstacles. He was the person who through all his life carried a flame of love to the people, and during activity on the important state posts he always leant against the constant national values. More than 20 years Aziz Aliyev worked outside of Azerbaijan. During the great civil war in Iran and Dagestan, then in Moscow. The national writer of Azerbaijan Imran Gasymov wrote in the memoirs of him «It is very difficult to find the person who far from the native land, would devote all his forces to the service to his sacred ideals. This feature is heroic.

A.Aliyev's kin occurred from Irevan. As well as the other children of this land, A.Aliyev and his family have undergone to a nationalist genocide from our ungrateful neighbours, who took away forcely the lands of our people. But despite all these obstacles, he till the end of the days put all his forces, knowledge and experience in the scientifically - cultural development of the people. A.Aliyev came to this world in January, 1897 in Irevan. Here he finished a grammar school. A.Aliyev had complicated his education afterwords in Military - medical academy in Sankt-Petersbugh. But the Armenian chauvinists did not give him possibility to work in Irevan. A.Aliyev always suffering from a genocide in the relation to the Azerbaijan Turks, was compelled to leave Irevan and to locate in village Shahtahty in Nakhchyvan. Neither awful events of those days, nor cunning and resourcefulness of Armenians could break this outstanding person. He has for ever managed to keep the authoritativeness of the knowledge and experience and self-respect. On all high posts the outstanding scientist of a medical science A.Aliyev worked, he always achieved the special love and respect from the part of

people. Absolutely fairly the academician Mustafa Topchibashev called him «society doctor». In an ideal, the society is an alive organism itself, and it is naturally it needs a doctor.

A.Aliyev can be compared with nobody. And do you know why? Because A.Aliyev needs to be studied not as the separate person, but as the whole stage of the development in the history of domestic medicine.The impression comes, that the founder of medical science Hippocrat wrote the oath for doctors, having such persons as A.Aliyev as a sample. Looking through the autobiography of this outstanding person, the statesman, the doctor of a society» a sentence had especially sharply attracted our attention. There was a time, A.Aliyev told to his spose Leyla khanum about dear H.Aliyev these words: «Leyla, Heydar's future is bright». Since then a long time passed. And during the long period of time we had a possibility to make sure once again, how much right A.Aliyev was. And it is valid, in the modern world history H.Aliyev attracts attention as the outstanding person, the talented statesman. And it is not casual, that his heritage is attentively and with the big interest studied by a number of institutes and political scientists of all world. And one more moment attracts attention in the book «Memoirs about A.Aliyev». In spite of the fact that A.Aliyev was the master of jokes, the person who could not do without humour, he was very serious person. He sang melodious tunes created by his younger daughter, rendered the professional help in studying of one or another medical process to his elder daughter, helped with his wise advise to his other children too. But he never took their labour activity under his guardianship. And all his children have reached the big successes in their activity absolutely independently. A.Aliyev trusted in the brilliant future of Zarifa khanum and of all his children, and was assured that they would do a lot for Azerbaijan.

Zarifa khanum clearly saw a political picture of that time. Because her father – social and the political figure, known statesman A.Aliyev had already passed the political circulation of this political system and on advantage could estimate and analyse all its phenomena. His socially political activity was not smooth. It is natural, that the policy «Divide and dominate» had not avoided him. Because A.Aliyev was the person hotly loving the people, worthy, talented, active.

On the one hand leading Azerbaijan that time M.Bagirov's relation, on the other hand the attention of the confidential organs which held A.Aliyev under supervision and tried to destroy him, to survive in this artful policy one needed to have a high mind, a profound knowledge and strong will. Aziz Aliyev's organisation, his peaceful disposition, the huge love to the people, the strong policy and certainly the All-powerful Lord saved him from the physical destruction. The national leader H.Aliyev during the performance devoted to the 100th – anniversary of A.Aliyev, had especially noted the obstacles A.Aliyev faced and how by miracle he managed

to be rescued from reprisals of 1938: «I should tell, as I had to suffer from these reprisals. I have got acquainted with my late spouse Zarifa khanum in 1948. After a while I went to study to Leningrad. In 1950, having returned home I naturally thought of my family creation. But for that time the communication with A.Aliyev's family was forbidden to me. In 1951, after A.Aliyev's dismissal from work, we had met with Zarifa khanum and she told: «It seems to me, that we will not be able to meet any more because my father had been discharged from work and they the political charge was brought against him. And you work in the agencies of the state security. And probably it is not our the destiny to be together.» I had naturally made the protest, and our relations proceeded. H.Aliyev noticed, that in the beginning of 1953 everything went towards arresting A.Aliyev and there was M.Bagirov's decree to send his family to the exile. «But the God helped us. In March, 1953 Stalin died, and in the summer of the same year M.Bagirov at first had been removed from a post, and then arrested...»

H.Aliyev remembered A.Aliyev as a simple, understanding and clever interlocutor: «A.Aliyev was extremely remarkable person. Both as the person, and as the father. In days of work in Azerbaijan and Dagestan he was in close contact with scientific figures. He always tried more closely to socialize in the scientific environment because he was the person highly educated, cultural. He was the remarkable person from different points of view.

Apparently Zarifa khanum has experienced on herself, has gone through the all sorrows of a life. And after the creation of the family the second life full of difficulties began. Her life was at the same time delightful and bitter. Because the person with whom she connected her life, possessed an extraordinary talent and was one of those who was especially noted by the God. As one of the heads of the former USSR, H.Aliyev always was in the epicentre of the most complicated problems, with a firm hand trying to direct event on a way of freedom, science and culture development. And it is indisputable, that such point of view was not welcomed by greedy to the power people. Both in Moscow, and among our spiteful neighbours many people did not love him. Undoubtedly, that the big policy of H.Aliyev, his unsurpassed mind and an extensive knowledge helped him to overcome all the obstacles and to work for the sake of freedom of the people of all over world. The blows which H.Aliyev had faced with, first of all exposed his wife, his friend of life Zarifa khanum. Certainly, Zarifa khanum has left the big print on all political life of H.Aliyev. Their destinies, scientifically - public and political activity by times very much influenced each other, thereby promoting still more self-development and self-improvement, and at the end to add each other. Each of these two great people deriving strength from each other, expanded their physical and moral possibilities. If H.Aliyev came home upset, Zarifa khanum met him with

a tender smile and all problems were resolved by themselves. On the other hand H.Aliyev's wise advice inspired Zarifa khanum on many discoveries and researches. And, undoubtedly, Zarifa khanum sharply felt those ruthless obstacles with which H.Aliyev in Political bureau TSKKPSS had faced. In spite of the fact that all this was already familiar to her from her father, A.Aliyev's work time, completely all sorrows and pain Zarifa khanum felt only when H.Aliyev worked in Moscow. All this opposition had reflected on the health of Zarifa khanum. Zarifa khanum perfectly understood this, and during such moments she was especial moral support to her husband. Afterwords H.Aliyev in the stories about a family especially marked: «I love my family and children very much. My family and children always inspired me, forced to be proud of them. They were my support, decorated my life, always delivered me only pleasure. I am happy, that my family never delivered to me unpleasant minutes, children never gave me an occasion to anxiety. On the contrary, they always gave me pleasure and happiness». A.Aliyev as a really wise person, could imparts to his children the feeling of respect and love to people, in the most true meaning of this word. The theme of the main lessons which were given by A.Aliyev to his children was kindness and attention in relation to people. The way of each of the members of this family is a sample of moral height. Sensual, quiet motives of the talented pianist, the art director of group «Dan ulduzu», the honoured worker of culture of the republic, untimely died Gulara Aliyeva for ever remained in memory of people loving her creativity.

The well-known oncologist, the doctor of medical sciences Jamil Aliyev is now the chief of the Special Medical service of the President of the Azerbaijan Republic and heads the Oncological centre. Besides he is the skilled expert in the field of oncology, he is still widely known for the discoveries both in Azerbaijan and abroad. Besides his merits in medicine and public health services, he is also a presented organizer. Under his management are performed wide scientific research works of huge value in the oncological centres of Azerbaijan and the CIS.

From recollections of Director of Oncological Research Centre of Ministry of Healthcare in republic, academician Jamil Aliyev – brother of Zarifa khanum Aliyeva:

> *«I am not familiar with other person who is so sociable, ready to help, kind, such careful sister, compassionate and affectionate mother, faithful and devoted spouse as she was, such glorious, patriotic, worthy and virtuous Turkic woman. And I'd like to see all Azeri girls and my children on level of her primordial innocence and sanctity».*

Recently I talked with correspondent of «Aidynlyg» newspaper, Dervish Javanshir, who wished to write about my sister. I said to him: «I'd like my daughter-in-law to be like Zarifa khanum. She always used the word «jan». She was not only sister, she was mother for me. What human virtues can I talk about? Can I call all her kind, noble and bighearted activities? My sister constantly cared of people, she like legendary healer «logman» was looking and finding calming, soothing remedies.

I had a complex operation. After my appendicitis was taken away some complications appeared. And maybe, today I wouldn't be among alive, only my sister Zarifa and Heydar Aliyev's care brought me back to life. My sister was constantly near me those days, she comforted and cheered up me. She forgot of her sleep and forgot herself. And at last thanks to her care, attention and her compassion and kindness I managed to come back to life.

She was very attentive and careful to her family members: Sevil, Ilham, grandchildren (Leyla, Azer). She was careful to her relatives as well. Now I remember the days when she was ill. Her illness is as flashback before my eyes. She comforted everybody: «I fell good, don't worry. Ilham, Sevil, Mahmud, please you should de busy only with your problems. Please don't worry». And when somebody visited her she tried to raise and to sit in her bed as if she felt good. I as a doctor understood her efforts to look better than it was indeed. Her last words are always in my memory. She said it by calm but affectionate voice. Day after day she melted as a candle, my sister Zarifa was going away. She was born in spring and passed away over thirteen days before her birthday leaving her native beloved people. We felt that it was so little time for her to live on this Earth. It was her last days, last hours. Born in spring my sister was surrounded by her favourite flowers. It seems to me that she appeared from the world of spring sweet smell, the world full of red roses and golden daffodils. And in that fatal day of spring – april 15, 1985 – my sister surrounded by native Azerbaijan flowers in the Moscow cemetery came forever back to realm of flowers.

Zarifa khanum has incorporated all merits of her family. She was betrayed to people by all her being, showed the big care and attention to them. May be this quality originates from peculiar to each woman maternity instinct, but on the other hand, it was because Zarifa khanum always accepted another's pain and sufferings as her own. She understood, that the person deprived of dialogue and the help in uncertain conditions is doomed to an awful life. May be it is necessary to search for the reason of her so careful relation to people in this direction. She always seriously dealt with ethics problems, was able to put the personality and self-esteem of each person highly. Zarifa khanum never tried to underline the advantages of a female. On the contrary she has found such force in herself to

prove the equality, and sometimes even superiority to those whom we name «stronger sex». Her this point of view was the big merit of the woman defining a place in a modern society, her socially - public status, and allowed to enrich the difficult psychology of the private world of the woman. Many books about scientific problems have been written by Zarifa khanum. But the heart of the woman, the soul of the person about which she did not write books was her most valuable work, she created this work all her life. And if someone had a luck to read at least one page of this alive book, he was in no condition not to love her. Because during this moment the person forgot about loneliness, understood, that he is a hope for millions of people, perceived their sufferings and a pain as his own, and till the end of the life remained faithful to her ideals. And it undoubtedly occurred thanking its high spiritual beginning. These lines are from the article of Fatma khanum Abdullazadeh. She wrote about the interest of Zarifa khanum in young years to a science, art, widely opened the latent lines of her character and her universal ideas. Fatma khanum writes: «In childhood Zarifa khanum equally showed propensity both to a science and to art. Their father A.Aliyev all essence could imparts to his children one simple true: the science can open before the person only scientific trues. He often liked to repeat these words». If the doctor is simply a doctor, it means he is the bad doctor. And consequently Zarifa khanum besides professionalism, put the kind human relation above all. In a family where Zarifa khanum was born and grown there was also a huge influence of her mother, Leyla khanum. Zarifa khanum as her mother had personified the national, spiritual and cultural values of our people. She was a mother of two children. In spite of the fact that she worked on responsible posts, she differed from others by being very careful mistress. Her simplicity was her true beauty.

Professor Adil Najafov in his article about Zarifa khanum wrote: «I would like to note especially one of the personal qualities of Zarifa khanum - her ability to be grateful. Without exaggeration it is possible to name this feeling a barometre of human soul, its true riches. The sense of humour, natural modesty and magnanimity defined exclusiveness of the character of Zarifa khanum. The benefactor Inherent to her, her humanity, her sensitive relation to the moral values showed the all huge value of this person. It was such professor who did not simply teach, but was a professionalism and wisdom example. During conversation with students, young doctors, Zarifa khanum concerned very attentively and quivering to them. For them it was a present school of a civil maturity. Many times I listened to her performances. She was the most talented orator, spoke with the big enthusiasm, in her speech the logic, but simultaneously kindness was always felt. Zarifa khanum was such a unique person who was able to find the most simple roads to the hearts of people, to restore the love to life in

them. It was very interesting to speak with her. To listen to her. She amazed the interlocutor with the unique way of thinking, ability to light the most simple vital trues with the novelty and humanity fire.

Zarifa khanum looked at young, new generation with the big hope. Thinking, active, eager to knowledge youth stood at the heart of her scientifically pedagogical activity. This also was the major factor in training of her children – Sevil and Ilham. The kin of the Aliyev was very close to the literature and art. Close friendship of Aliyev's family with outstanding figures of music and the literature developed at young generation of this family high aesthetic taste, art and figurative thinking. Therefore each representative of this nice kin always rendered huge respect to the representatives of the culture of Azerbaijan - to poets and writers, artists and sculptors, singers. H.Aliyev especially underlined:

> *«She had very close, family relations with such great figures of the Azerbaijan art and the literature as Uzeir Gajibekov, Muslim Magomayev, Byul-Byul, Niyazi, Samed Vurgun, Suleyman Rustam, Qara Qarayev, etc. All it is because, she was very intelligent, high educated and the cultural person, always aspiring to communicate in this environment. These people highly appreciated such relation to them and always aspired to her.»*

From world famous scientific M.J.Javadzadeh's memoirs about Zarifa khanum: «One widely known east proverb runs if you are only a doctor, you will not be able to be a good doctor». Each time recollecting the outstanding scientist, the remarkable doctor, the true and reliable friend, irrevocably died Zarifa khanum Aliyeva I remember this saying. Only after a time passes it is possible to estimate one or another event or the person (to understand their value) on advantage. Time will measure and estimate everything with jeweller accuracy.

If memory of her did not cause such pure as a tear feeling and if we would not self-confidently referre on presented by her researches to a science the bitter thought that Zarifa khanum does not present in this world would shake employees of our institute more and more every minute and would cool us to work. Zarifa khanum and today did not lose the influence on employees of sub-faculty of Ophthalmology and on our big collective in a broad sense this word. The understanding of it alleviates our pain a little

From M.J.Javadzadeh's article it is clearly seen, that Zarifa khanum has taken hold of hearts of people as the versatile historic figure. Because those who remember gentle, friendly Zarifa khanum can proudly and adequately feel themselves in a modern society. From the memoirs of the scientist Pusta khanum Azizbekova about Zarifa khanum: «For a long time my hand did not rise to write memoirs about Zarifa khanum and to share my feelings. I always asked myself a

question, whether the words will suffice me to describe those events witness of witch it was fated to me to become. am I worthy it? After all that we have spent the childhood and youth moments together with her (in spite of the fact that we met and afterwords too) were very personal and dear to me. The personality of the person is formed in the childhood and a youth. And I start to believe more and more that those facts and events which from the point of view of youth seem insignificant, shroud our future character in especial light, create possibility clearly to understand our steps subsequently. It is very difficult to write about Zarifa khanum. And not because the loss pain had not cooled down yet in our hearts - this pain will always torment the hearts to people knowing it. It is difficult not to say and to write about what she entered in our memory with her own hand. At the same time I am afraid, that speaking about this pure as an angel, the serious and modest person I will not be able to find necessary words. It seems to me, that modesty of Zarifa khanum takes the roots from her parents, from simplicity in communication with people in their family, in their good nature, attention, hospitality. I am assured that no university can be compared with that house education which as the talented sculptor moulds directly in the person the aspiration to kindness and beauty. All members of Aliyev's family received such education.

A life is really a very strange thing. And people too. All his life the person tries to comprehend this incomprehensible strangeness. But... Throughout centuries the world was and remains powerless before death. The death is incomprehensible, incomprehensible...

In spite of the fact that Zarifa khanum was the known scientist, the scientific figure, the image of mother, was especially brightly felt, in her tender sight, the care such familiar and dear was visible. This care restored to people the love to life. The bright sample of the Azerbaijan woman, the big expert on the literature, art and culture Zarifa khanum Aliyeva as bright flash of light had left this world. And it not the simply loss of the great scientist in the medicine world. It is also the great loss for the Azerbaijan science, culture. Her leaving is similar to the sharp breakage of a fine melody. The Day when Zarifa khanum has gone to her last way, became for the Azerbaijan people huge, incomparable grief. She has lived human life for ever remained in our hearts. The memory about her will live eternally.

It seemed that all nature cried. Bloody tears sobbed Khazar. The great, mighty Kur grieved, Araz overflowed its banks. Camomiles in valley Mugan have hung. Bright paints in a valley of Miles have faded. The clouds which rested on the top of Goshghar fell to rivers. Huge, all-embracing grief of people loving Zarifa khanum, the grief of all people has turned to verses, to cries in the hearts of poets.

The Voice of Lyutfiyar Imanov shaking the world concert halls sank in tears. He addressed to the dead as to the live person: «Dear Zarifa khanum! Art and culture workers of Azerbaijan bend a head before your light memory. The nice daughter of Azerbaijan, you loved the native republic with ardent love, till the end of a life faithfully served to it. The native land will never forget you. You hotly loved a life and music.»

«In one of the countries it was necessary to choose the governor. After long disputes and discussions there three candidates remain. The national wise man had addressed to the people: «One of them is clever, another is strong, and the third is kind. Choose. All had voted for the kind. If I could express memoirs about Zarifa khanum with one sentence, I would tell she was both kind, and clever, and strong».

«If I as the professional writer would write a work about such person as Zarifa khanum, I would name it the story about the irreplaceable person». - the author of these lines is the professor of sub – faculty of ophthalmology of the Central Institute of the increase of medical qualification, the winner of the award of academician Filatov - V.Shmelev.

The grief forever has lodged in a sight of the world politician of Heydar Aliyev. He has lost the friend of a life who he loved most of all. On a share of H.Aliyev and Zarifa khanum the set of sufferings had dropped out. But despite all difficulties they had lived full of sense, the most worthy life. As well as all people especially noted by the God, Zarifa khanum differed with her greatness. This woman from the capital letter was fated to become the spouse of such great person as H.Aliyev. The person of H.Aliyev was especially noted by the God.

The son of these two greatest people now is at the head of Azerbaijan. He has passed the political school of his father - H.Aliyev's, he studied kindness from a kind smile of his mother. Now he safely solves serious problems and is a belief and hope of the people.

Daughter of Zarifa khanum and H.Aliyev Sevil as well as her mother, Zarifa khanum, thinks much of the literature, art, culture and uses the best efforts for creative people. The melody written by her on verses of national poet Fikret Godzha «Mother» is devoted to Zarifa khanum. And it is indisputable, this work is an elegy. Only the elegy calls people to life, to love, to feelings.

Zarifa khanum was the happy person. She lived near to the selected people, was the support for them. This mission was intended for her by the God.

To be natural that a member of a family of such known historic figure of the world as H.Aliyev was simultaneously honour and at the same time the big responsibility. From this point of view the first lady of Azerbaijan Mehriban khanum Aliyeva, has won the big respect and honour of the humanistic activity, care, implementation of social projects, and has turned to hope for the people. Today in the world hundreds of women carry the status of the first lady, but not all of them use the position in the interests of a society. Human qualities of Mehriban

khanum, her intellectual level, kindness, care are always directed on the prosperity of the people. Born in a family of two great representatives of art criticism of Azerbaijan, two outstanding persons – Mir Jalal Pashayev and Nasir Imanguliyev Mehriban khanum has incorporated all noble qualities of the academician of Medical sciences of USSR Zarifa khanum Aliyeva and big scientific Orientalist Aida khanum Imanguliyeva, their spiritual cleanliness and decency. First Vice president of Azerbaijan Republic, the president of the fund of H.Aliyev and the Azerbaijan fund of friends of culture, the ambassador of good will of UNESCO and ISESKO Mehriban khanum, directs her all possibilities on the development of culture, education, public health services in Azerbaijan, on young generation`s being healthy and comprehensively developed. In one of performances Mehriban khanum has expressed Great H.Aliyev so: «His uneasy human destiny is connected forever with the destiny of Azerbaijan.» He did everything for progress, and cultural development of the people. He was proud of their past, thought of their future. H.Aliyev is a huge God's gift for Azerbaijan.

Today in the field of activity of Mehriban khanum are attraction to education, public health services, supply and the equipment of children's homes and boarding schools, propagation of the Azerbaijan culture in particular mugam and a folk music, entering the public into these processes. At the same time Mehriban khanum together with president Ilham Aliyev puts into practice great the dreams of the great H.Aliyev.

The Conversation of the executive director of the world Organization of Public health services Margaret Tub, visiting Azerbaijan with a business visit, with the president Aliyev cause the big interest:

> *«Being based on the representatives of mass media and on conversations with various people I would like to tell, that Azerbaijan people are lucky that their president pays such a big attention to its health. Reforms performed in the system of public health services, the initiative put forward in this area, using of means of Oil fund with a view of public health services, the system of compulsory insurance are worthy the highest praise».*

In spite of the fact that Zarifa khanum Aliyeva has left us, the light memory of her will never grow dim. This light is always with us, it will eternally live in sad memoirs, in children and grandsons.

ZƏRİFƏ XANIM VƏ ATASI ƏZİZ ƏLİYEV
ЗАРИФА ХАНУМ С ОТЦОМ, АЗИЗОМ АЛИЕВЫМ
ZARIFA KHANUM AND HER FATHER AZIZ ALIYEV

1948

1932
Əziz Əliyevin ailəsi (ikinci sırada ortada Zərifə xanım).
Семья Азиза Алиева (во втором ряду в середине Зарифа ханум).
Aziz Aliyev's family (Zarifa khanum in the centre of the second row)

1936
Əziz Əliyev ailəsi ilə
(ikinci sırada Zərifə xanım).
Азиз Алиев с семьей
(во втором ряду Зарифа ханум).
Aziz Aliyev with his family
(Zarifa khanum in the second row).

1954
Əziz Əliyev qohumlar və dostlar arasında
(ikinci sırada soldan birinci Heydər Əliyev).
Азиз Алиев в кругу родственников и друзей
(во втором ряду первый слева Гейдар Алиев).
Aziz Aliyev with his relatives and friends
(Heydar Aliyev: the second row, first to left)

1938
Əziz Əliyev, oğlu Tamerlan
və qızı Zərifə xanım.
Азиз Алиев, сын Тамерлан
и дочь Зарифа ханум.
Aziz Aliyev, his son Tamerlan
and his daughter Zarifa khanum

1954
Əziz Əliyev
oğlanları Tamerlan
və Cəmil ilə.
Азиз Алиев
с сыновьями Тамерланом
и Джамилем.
Aziz Aliyev with his sons
Tamerlan and Jamil.

1945

Əziz Əliyevin ailəsi (birinci sırada sağdan ikinci Zərifə xanım).
Семья Азиза Алиева (в первом ряду вторая справа Зарифа ханум).
Aziz Aliyev's family (Zarifa khanum: the first row, the second to right).

1947

Əziz Əliyevin ailəsi (ikinci sırada sağda Zərifə xanım).
Семья Азиза Алиева (во втором ряду справа Зарифа ханум).
Aziz Aliyev's family (Zarifa khanum the second row, to the right).

1947
Bakı - Баку - Baku

1953
Bakı - Баку - Baku

Ulu Öndər Heydər Əliyev ailəsi ilə.
Общенациональный Лидер Гейдар Алиев в кругу семьи.
National leader Heydar Aliyev with his family.

Ulu Öndər Heydər Əliyev nəvələri Leyla, Arzu və Heydər ilə.
Общенациональный Лидер Гейдар Алиев с внуками Лейлой, Арзу и Гейдаром.
National leader Heydar Aliyev with his grandchildren: Leyla, Arzu and Heydar.

1997
«Elegiya». Zərifə xanım Əliyevanın heykəl portreti.
Heykəltəraş Ömər Eldarov.
«Элегия». Скульптурный портрет Зарифы ханум Алиевой.
Скульптор Омар Эльдаров.
«Elegy». Sculptural picture of Zarifa khanum Aliyeva.
Sculptor Omar Eldarov.

Zərifə xanımın məzarını yad edərkən.
Во время посещения могилы Зарифы ханум.
At the cemetery of Zarifa khanum.

XATİRƏLƏR İŞIĞINDA

ZƏHRA QULİYEVA,

Tibb elmləri doktoru, professor

Mənim taleyimə xeyli müddət Zərifə xanımla yoldaşlıq etmək, həmkar olmaq səadəti nəsib olub. O, çox xeyirxah, təkrarolunmaz şəxsiyyət idi. Atası, Azərbaycanın görkəmli ictimai xadimi Əziz Əliyevin, anası isə gözəl insan Leyla xanımın unudulmaz çöhrələri hələ də gözümün qarşısındadır. Ailənin hər bir üzvünü tanımaq, onların insanpərvərliyini, qayğıkeşliyini, ziyalılığını, böyük təfəkkürə və elmə bağlılığını görmək mənim qismət payıma düşdü. Ailənin döyünən qəlbi Zərifə xanım idi.

Bizi bir-birimizlə səmimi dostluq telləri bağlayırdı. Bu səmimiyyət hər cür saxtakarlıqdan, riyakarlıqdan uzaq idi. İş yerlərimiz ayrı-ayrı müəssisələrdə olsa da, amma o zamanlar Tibb İnstitutunun kafedrası Elmi-Tədqiqat Oftalmologiya İnstitutunda yerləşirdi. Tez-tez həkimlik sənəti barədə diskussiyalar edər, sevincli, kədərli düşüncələrimizi bölüşərdik. Xəstələr gözlərə nur bəxş edən Zərifə xanımın vurğunu idi, onu çox istəyirdilər, çünki qayğıkeş həkim onların əsl ürək dostuna, sirdaşına çevrilmişdi. Zərifə xanım çox gözəl natiq idi. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Oftalmologiya İnstitutunun elmi sessiyasında göstərdiyi təşkilatçılıq qabiliyyəti hələ də gözümün önündən getməyib. Burada ölkənin ən görkəmli oftalmoloqları iştirak edirdi. O, gələn qonaqları səmimiyyət və böyük hərarətlə salamlayırdı. Bütün korifeylərə hörmət və izzətini bildirib, Tibb Elmləri Akademiyasının həqiqi üzvü Nadejda Aleksandrovna Puşkovskayanın və həmin akademiyanın müxbir üzvü, Kuybışev Tibb İnstitutunun Göz Xəstəlikləri kafedrasının müdiri Tixon İvanoviç Yeroşevskinin adlarını xüsusi rəğbət və məhəbbətlə vurğuladı. Onları oftalmologiyanın banisi adlandırdı. Həmin elmi sessiyadan uzun illər ötsə də, indi o tədbirin iştirakçıları onu yaxşı xatırlayırlar.

Oftalmoloqların V qurultayında Zərifə xanım Əliyeva Oftalmoloqlar Cəmiyyəti İdarə Heyətinin sədri seçilmişdi. «Oftalmologiya xəbərləri» jurnalının redaksiya heyətinin üzvü idi.

Bir xatirə də yaxşı yadımdadır. Əziz Əliyevin 80 illik yubileyi keçirilirdi. Bu münasibətlə müxtəlif təşkilat və müəssisələrdə yubiley tədbirləri qeyd olunurdu. Belə tədbirlərdən biri də N.Nərimanov adına Tibb İnstitutunda keçirilirdi.

Respublikamızda tibb elminin böyük uğurlar qazanmasında Əziz Əliyevin xidmətləri əvəzsiz olub. Elə Tibb İnstitutunun yaranması və formalaşmasında o, böyük xidmətlər göstərib. Mərasimə toplaşanlar onun xidmətlərindən danışandan sonra, söz Zərifə xanım Əliyevaya verildi. O, təvazökarlıqla danışır, sanballı və inandırıcı faktlar gətirir, hər şeyi olduğu kimi təhlil edirdi. Hələ də o çıxışın təsiri altındayam. Zərifə xanım insanların vurğunu idi. Onların xeyirxahlığına, qayğıkeşliyinə, səmimiyyətinə yüksək qiymət verirdi. Bu sevgini insan-

lara səxavətlə paylayırdı. O, həmkarlarının, iş yoldaşlarının ünsiyyət qurması üçün çox təşəbbüslər edirdi. Onlar arasında mehribanlıq yaradırdı. Həmin ənənə bu gün də yaşayır.

Taleyimdən çox razıyam ki, belə şəxsiyyətlə bir vaxtda anadan olmuş, birgə çalışmaq, addımlamaq və dostlaşmaq səadəti şəxsən mənə də nəsib olub.

NAZİM ƏFƏNDİYEV,

Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Oftalmologiya İnstitutunun direktoru, professor

Zərifə xanımla uzun illər biz ayrı-ayrı müəssisələrdə çalışdıq, ancaq həmişə institutumuza əlindən gələn qədər yardım etdi. Yadımdadır ki, 1977-ci ildə bizim institutun yubiley sessiyasını keçirməkdən ötrü o, nə qədər əziyyət çəkdi. Tədbirdə iştirak etmək üçün Bakıya görkəmli alimlər dəvət etmişdik, onları layiqincə qarşılayıb yola salmaq asan deyildi və Zərifə xanım da o günlərdə əvəzsiz bir sədaqətlə bizi diqqətindən ayırmadı, bir çox məsələlərin həllinə öz cəsarəti və inadkarlığı ilə nail oldu.

A.P.NESTEROV,

Rusiya Tibb Elmləri Akademiyasının həqiqi üzvü, əməkdar elm xadimi, dövlət mükafatı laureatı

A.F.BROVKİNA,

Professor, dövlət mükafatı laureatı

Zərifə xanım dəfələrlə bizim elmdə son illər baş qaldıran kəm-kəsirlərin onu narahat etdiyini ön plana çəkirdi. Onun fikrincə, görmə orqanında kiçik dəyişikliyin belə cərrahiyyə əməliyyatı ilə müalicə edilməsinə əbəs yerə ciddi əhəmiyyət verilir. Hazırda görmə orqanındakı bu cür dəyişikliyə heç xəstəlik də demək doğru deyil. Üstəlik bu cür «nailiyyətləri» ciddi-cəhdlə reklam etdirməyə, təbliğ etməyə aludə olurlar, yerli-yersiz bu barədə kütləvi informasiya vasitələrində təmtəraqlı yazılar, boğazdan yuxarı təriflər verilir. Digər tərəfdən, korlaşmanı və zəif görməni doğuran səbəbləri araşdıran oftalmologiya bölmələrinin gərgin işi kölgədə qalır. Kütləvi informasiya vasitələrinə isə bu barədə yazmaq cansıxıcı görünür və həmin həyat əhəmiyyətli problemlər diqqətdən kənarda qalır. Digər tərəfdən, bu, elmi-tədqiqatların aparılmasına ayrılan vəsaitin bölgüsündə özünü büruzə verir və istedadlı, lakin təcrübəsiz gənclərə pis təsir göstərir. Gənc ixtisas həkimlərinin zahirən əhəmiyyətli görünən, lakin mahiyyət etibarı ilə ucuz olan eksperimentlərə meyl salmasına gətirib çıxarır. Hələ tam sınaqdan çıxmayan yeni cərrahiyyə üsullarının xəstələrə geniş tətbiq olunması da Zərifə xanımı ciddi narahat edirdi. Yeni dərman preparatları ciddi və uzunmüddətli yoxlamadan keçdikdən sonra onların klinikada tətbiq olunmasına icazə verilir, amma yenə cərrahiyyə üsulları bəzən tez-tələsik xəstələrə tətbiq edilir. Üstəlik çox vaxt xəstənin özünün də bundan xəbəri olmur.

Zərifə xanım əhali arasında tibbi biliklərin təbliğ olunmasında kütləvi informasiya vasitələrinin gördüyü işi yüksək qiymətləndirirdi. Bununla yanaşı, jurnalistin təkbaşına mübahisəli və səhiyyənin mürəkkəb problemlərinin həllini öz üzərinə götürməsini düzgün hesab etmirdi. Jurnalist faktları şərh etməli və hər iki tərəfin fikirlərini əks etdirməli, eyni zamanda həkim kimi son qərar çıxarmağa tələsməməlidir.

LARİSA KONSTANTİNOVNA MOŞETOVA,

Uşaq oftalmologiyası kursu və oftalmologiya kafedrasının müdiri, Rusiya Tibb Elmləri Akademiyasının akademiki, Diplomdansonrakı təhsil üzrə Rusiya Tibb Akademiyasının rektoru

Mən göz xəstəlikləri kafedrasına rəhbərlik edirəm. Kafedramızın iş prinsipi Zərifə xanım Əzizovna işlədiyi kafedra ilə oxşardır. Mən dosent ikən, Z.Əliyeva ilə bir sahədə: travma və damarlı patologiya sahəsində birgə çalışırdıq. Hətta birgə nəşrlərimiz də var: Azərbaycanda çap olunmuş «Oftalmologiyanın aktual məsələləri» adlı geniş həcmli monoqrafiya, - əsərin bir neçə fəsli Zərifə xanım Əzizovna və professor N.Şulpina tərəfindən yazılıb. İkinci kitab isə «Daxili xəstəliklər oftalmologiyası» adlı monoqrafiyadır. Bu iş diplomdan sonrakı təhsil sistemi üzrə oxşar kafedraların divarlarında ərsəyə gəlmişdi. Bu kitabda həm mənim, həm də Zərifə Əzizovnanın əməyi böyükdür.

Olduqca qeyri-adi, mətin, vüqarlı qadın idi. Öz zəkalı ağlı, əxlaq və davranışı ilə özünə cəmiyyətdə hörmət qazanmışdı. Xəstələrlə, sanitar tibb işçiləri ilə səmimi rəftar edərdi. Onun işıqlı xatirəsi hər zaman bizimlə yaşayacaq.

NİNA BARİSOVNA ŞULPİNA,

Mərkəzi Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun göz kafedrasının müdiri, əməkdar elm xadimi, professor

Zərifə xanım elə bir insan idi ki, bir dəfə ünsiyyətdə olan adam onu ömrü boyu unuda bilmir. Bu cür şəxsiyyətlər yüksək vətəndaşlıq, humanizm və ürək saflığının mücəssəməsi kimi əbədi yadda qalır.

Zərifə xanım Əziz qızı haqqında ürəyimdən keçənləri ifadə etməyə söz tapmıram.

Obyektivlik naminə qeyd etmək lazımdır ki, Zərifə xanım Əziz qızı elmi tədqiqatların rəhbəri, alim, pedaqoq, həkim, ictimai xadim kimi öz missiyasını yüksək səviyyədə yerinə yetirməklə yanaşı, həm də gözəl ana və həyat yoldaşı idi. O, bütün varlığı ilə həyat yoldaşının, uşaqlarının, daha sonra isə nəvələrinin də qayğıları ilə yaşayırdı.

Z.SKRİPİNÇENKO,

Tibb elmləri doktoru, professor

İşinin çoxluğuna baxmayaraq, Zərifə xanım həm də ailə qayğıları ilə yaşayırdı. O zaman Moskvada institutda oxuyan tələbə oğlu İlhamın evdən, ailədən uzaqda yaşaması onu çox narahat edirdi. Zərifə xanım Əziz qızı tibb professoru olan atasının xatirəsini həmişə əziz tutur, onun ən yaxşı xüsusiyyətlərini övladlarına aşılamaq istəyirdi. O cümlədən, atası haqqında yazılan kitabı oğluna hədiyyə edərkən yazdığı təsirli sözlər bunu bir daha sübut edir.

A.N.DOBROMISLOV,
Sankt-Peterburq Gigiyena İnstitutunun
göz xəstəlikləri kafedrasının müdiri, professor

Zərifə xanım həmsöhbətini faktlarla, özünə məxsus incəlik və ehtiramla inandırmağa çalışırdı. Təbii ki, bu şəxsi keyfiyyətlər ona körpəlikdən aşılanmış, ailə tərbiyəsindən irəli gəlirdi. Ciddi məşğul olmasına, vaxt məhdudiyyətinə baxmayaraq, o, bəzən müzakirələrdə belə həmkarlarına diqqətlə yanaşmağa, sözü və işi ilə kömək etməyə imkan tapırdı. O, dəfələrlə mənə də diqqət və qayğı göstərmişdir.

HƏCƏR NƏSRULLAYEVA,
Tibb elmləri doktoru, professor,
əməkdar elm xadimi

Akademik Zərifə xanım Əliyeva ilə bir məktəbdə, sonra isə Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetində birgə təhsil almışıq. O, hələ tələbəlik illərindən əlaçı idi. Bölgü gələndə hər ikimiz düşünmədən göz həkimi ixtisasını seçdik. Çünki göz elə bir orqandır ki, bədəndə olan bütün xəstəliklər ona təsir edir. Göz insanın aynası olduğu üçün onunla həyatın bütün incəliklərini duymaq mümkündür. Nə az, nə çox, düz 18 il mərhum professor Umnisə Musabəyovanın rəhbərliyi altında, hazırda işlədiyim institutda çalışdıq.

Bu gözəl alimin rəhbərliyi altında xeyli elmi-tədqiqat, namizədlik işləri yerinə yetirildi. Z.Əliyeva bununla tibb elmində böyük məktəb yaratmışdı. Akademik Zərifə xanım Əliyeva dünya şöhrətli alim olmaqla yanaşı, yüksək erudisiyalı göz həkimi, istedadlı cərrah, böyük ictimai xadim idi. O, gözümüzün qarşısında adi həkimdən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvünə qədər şərəfli yol keçdi. Yorulmaz tədqiqatçı çox yüksək mədəniyyətə layiq xanım idi. Xeyirxah, insanpərvər, vətənpərvər... Ondan çox kömək umurdular, hamıya bacardığı köməkliyi edirdi. Kiməsə ev, kiməsə iş, kiminsə də maaşını artırmaq onun gündəlik qayğılarından idi. İşinin çoxluğuna baxmayaraq, ailəsini, yaxın qohum-qardaşlarını, ürək dostlarını unutmurdu. Onları çox sevirdi, boş vaxtlarını bütünlüklə ailəsinə həsr edirdi. O, gözəl həyat yoldaşı, qayğıkeş ana, nənə və ən nəhayət, diqqətcil övlad idi.

RAFİQ MƏMMƏDHƏSƏNOV,
Millət vəkili, əməkdar elm xadimi, professor,
ATU-nun elmi işlər üzrə prorektoru

Dahi insanlar dahiyanə bir ömür, ecazkar bir tale yaşayırlar. Onlar həyatda olduqları zaman tanış-bilişlər, yaxınları tərəfindən o qədər də sezilmirlər. Çünki onlar özləri ilə bir sadəlik, təvazökarlıq, insanpərvərlik yaşadırlar. Böyüklə böyük, kiçiklə kiçik olurlar, hamı ilə dil tapır, hər kəslə öz dilində danışmağı bacarırlar. İnsanlar onları özlərinə yaxın, munis sayır, dərd-sərini, həyati qayğılarını, acı-ağrılarını onlarla bölüşdürürlər.

Onların doğru qərarları, məsləhətləri insanlara həyat verir, itmiş ümidlərini, arzularını özlərinə qaytarır, həyat sevgisini coşdurur. Bizimlə bir dövrdə, bir vaxtda yaşayan o dahi

insanların yoxluğunu ancaq onlar dünyasını dəyişdikdən sonra duyur, hiss edirik. Ömrümüzdə, günümüzdə yeri görünən, hər addımında məsləhətinə ehtiyac duyduğumuz o insanların yoxluğu bizi yandırıb-yaxır.

Elə bil kainatdan bir planet, bir nəhəng ulduz uçub yox olur.

Azərbaycan səhiyyəsinin və bütünlükdə tibb elminin inkişafında unudulmaz xidmətləri olan böyük alim, istedadlı göz həkimi Zərifə Əziz qızı Əliyeva onu tanıyanların qəlbində dahi bir insan, kübar qadın, mehriban və qayğıkeş bir ana kimi əbədi yaşamaqdadır.

O, Azərbaycan EA-nın akademiki, tibb elmləri doktoru, professor, Ə.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutu Oftalmologiya kafedrasının müdiri, Azərbaycan EA Fiziologiya İnstitutunun laboratoriya rəhbəri, Azərbaycanın Əməkdar elm xadimi, Tibb EA-nın mükafatı laureatı, Sülhü Müdafiə Komitəsinin, «Bilik» Cəmiyyətinin rəyasət heyətinin üzvü idi.

Zərifə xanım Əziz qızı hələ tələbəlik illərindən parlaq istedadını büruzə vermiş, yaşıdlarından öz bilik və bacarığı ilə seçilmişdir. Bu da səbəbsiz deyildir. Əvvəla, Zərifə xanımın doğulduğu ailə həkimlər, ziyalılar ailəsi idi. Atası, bacı və qardaşları tibb elminin müxtəlif sahələri üzrə təhsil alıb ixtisaslaşmış, bacarıqlı və savadlı həkim kimi böyük xalq məhəbbəti qazanmışdılar.

Atası Əziz Məmmədkərim oğlu Əliyev Azərbaycan tibb elminin inkişafında özünəməxsus şərəfli yeri olan bir alim, respublika səhiyyəsinin istedadlı təşkilatçısı, görkəmli dövlət və ictimai xadim idi. Həkimlik sənətini Zərifə xanım böyük sevgi ilə seçmiş, bu sənətə bütün varlığı ilə bağlanmışdır. Azərbaycan Tibb İnstitutunu uğurla başa vuran Zərifə xanım göz həkimi ixtisasını seçmişdir. Onu tanıyanlar, iş yoldaşları, görkəmli alimlər - hamı etiraf edir ki, çalışdığı illərdə Zərifə xanım Hippokrat andına sadiq qalmışdır. Xəstələrə həssas yanaşmış, onların müalicəsi üçün var qüvvəsini sərf etmişdir. Xəstələrlə həkim arasında qəribə bir bağlılıq, rəğbət dolu ünsiyyət telləri qurulmuşdu. Bir sözlə, o, təkcə göz həkimi deyil, bir psixoloq kimi xəstələrlə dil tapmağı bacarmışdı.

Akademik Zərifə xanım Əliyeva dahi pedaqoq kimi uzun illər Azərbaycan Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda dərs demişdir. Onun tələbələri bu gün də xalqımızın əziz övladını məhəbbətlə, sevgi ilə xatırlayırlar.

NAZİM TAĞIZADƏ,
Tibb elmləri doktoru, professor

Hər bir insanın ömründə ona xoşbəxtlik gətirən, həyat yolunu müəyyənləşdirən, mənalı, gərəkli edən anlar olur. Mənim də taleyimin dəyişməsində, necə deyərlər, formalaşmasında son dərəcə səmimi, həssas qəlbli insan olan Zərifə xanım Əliyevanın böyük rolu olub.

Bu gözəl insan, qayğıkeş rəhbər hər birimizin şəxsi məişət problemlərimizə və qayğılarımıza xüsusi fikir verirdi. Bu gün Zərifə xanım həm ilk göz xəstəliklərini öyrədən bir müəllim, həm elmi rəhbər, həm də gözəl, ali bir insan kimi mənim xatirimdə qalır. Xalqımızın bu şərəfli qadınının keçdiyi həyat yolu həmişə bizim üçün örnək olacaqdır.

RASİM HACIYEV,
Akademik Z.Ə.Əliyeva adına Milli Oftalmologiya Mərkəzinin uşaq şöbəsinin müdiri, tibb elmləri doktoru, professor

Taleyin insana bəxş etdiyi ömür payını hərə bir cür yaşayır. Ömür var ki, haradasa, uzaqda şığıyan, bir anlıq yanıb-sönən şimşəyə bənzəyir. Ömür də var ki, dan ulduzu kimi zaman-zaman görünüb insanlara həyat eşqi verir, onları yaşayıb-yaratmağa səsləyir. Belələrindən biri də akademik, gözəl insan, qayğıkeş müəllim Zərifə xanım Əliyevadır. Onun həyat yolu, elmi təcrübəsi neçə-neçə talelərə çıraq tutub, şölə saçıb. Sadəlik, müdriklik ona Tanrıdan bəxş olunub. Onun keçdiyi şərəfli həyat yolu da bunu bir daha sübut edir. Biz tələbələri onun insanlarla rəftarında, xoş söhbətlərində bunun dəfələrlə şahidi olmuşuq. Geniş dünyagörüşü, özünəməxsus düşüncə tərzi Zərifə xanımı başqalarından fərqləndirirdi.

Moskvanın tibb jurnallarında, «Oftalmologiya xəbərləri»ndə, xarici ölkələrin tezislərində Zərifə xanım Əliyeva ilə birgə çoxsaylı elmi məqalələrimiz dərc olunmuşdur.

Hadisələri öncədən görmə qabiliyyəti akademikin çox köməyinə çatırdı. İstedadlı həkim çalışırdı ki, respublikada savadlı, öz işinin bilicisi olan alimlər yetişsin və onların normal işləməsi üçün yüksək texniki avadanlıqlar alınsın. Yorulmaz alim var gücü ilə buna çalışırdı. İş otağımıza onun tərəfindən ləzzətli tort və pirojnalar, müxtəlif növ şirələr gətirilərdi. Zərifə xanım ana kimi qayğımızı çəkirdi, dərd-sərimizi onunla bölüşürdük. O da öz növbəsində məsləhətini bizdən əsirgəməzdi. Tək biz yox, ona müraciət edən insanların hamısına öz xeyirxah əlini uzadır, heç kəsin incik düşməsini istəmirdi, bacardığı köməyi göstərirdi.

PAŞA QƏLBİNUR,
Azərbaycan Tibb Universitetinin Oftalmologiya kafedrasının müdiri, tibb elmləri doktoru, professor

Xatirəsi əziz olan akademik Zərifə xanım Əliyevadan elmin sirrlərinə yiyələnmək, onu yaxından öyrənmək səadəti mənə də nəsib olmuşdur.

Akademik Zərifə xanım Əliyeva bir oftalmoloq alim kimi ən uca zirvədə duran, Azərbaycanı sərhədlərindən çox-çox kənarda təmsil edən alimlərimizdən biridir. Zərifə xanım keçmiş SSRİ Elmlər Akademiyasının ən nüfuzlu mükafatlarından olan «Averbax» mükafatına layiq görülmüşdü. İstedadlı alim, elmi toplantılarda çox gözəl nitqi ilə çıxışlar edərdi, yubiley tədbirlərində Vətəni sevən bir insan kimi bacısından, məşhur sənətçi Gülarə Əliyevadan «Anamın anasısan, Azərbaycan» mahnısını ifa etməsini xahiş edərdi.

M.F.Axundovun belə bir müdrik kəlamı var: «Əsl yüksək əxlaqlı, xeyirxah adam yalnız o adam hesab edilə bilər ki, o, özünün bütün hərəkət və davranışlarını əsl vətənpərvərliklə uyğunlaşdırsın». Qətiyyətlə deyə bilərəm ki, Zərifə xanım da belə şəxsiyyətlərdən biri sayılırdı.

Vətən onun başlıca amalı idi. Bütün bunlar onun Vətənə bağlılığından, Ana torpağa məhəbbətindən irəli gəlirdi. Azərbaycan onun döyünən ürəyi, vuran nəbzi idi.

O vaxtlar Zərifə xanım ümumittifaq «Oftalmologiya xəbərləri» jurnalının redaksiya heyətinin üzvü idi, hər üç aydan bir orada gedən materialların müzakirəsi görkəmli alimlər tərəfindən keçirilərdi. Alimlər Zərifə xanımın fikirləri ilə hesablaşardılar. Onun qəribə natiqlik və hazırcavablıq qabiliyyəti, böyük auditoriyanı ələ ala biləcək cazibəsi var idi. Yeri gəlmişkən deyim ki, Zərifə xanım dünya miqyaslı ziyalılığı olan bir ailədə böyüyüb ərsəyə çatmışdı. Yəqin ki, onun atasını öz sanballı elmi işləri, şəxsiyyəti ilə xalqımızın nümunəvi bir insanı olmuş akademik Əziz Əliyevi oxuculara tanıtdırmağa ehtiyac yoxdur. Zərifə xanım kimi bu gözəl ailənin digər üzvləri də say-seçimli insanlar idi.

Bu da taleyin maraqlı bir faktıdır ki, Zərifə xanımın bacısı, xatirəsi mənim üçün əziz olan gözəl insan Lətifə Əliyeva ilə uzun müddət bir kafedrada işləmişik. O, hazırda işlədiyim oftalmologiya kafedrasının dosenti idi. Bu işgüzar xanım hər dəfə məzuniyyətdən gələrkən yazı masasını öpərək deyirdi: «İnanın ki, işə gəlməyimiz böyük xoşbəxtlikdir, insanın ayaq üstə olması, sağlam həyat tərzi keçirməsi böyük səadətdir. Aza qane olmaq, sevinməyi bacarmaq lazımdır».

Bir sözlə, Zərifə xanımın ömrü gözəl bir romanı xatırladır. Hər dəfə bu romanı vərəqlədikcə onun nurlu siması gözlərim önündə canlanır.

RƏFİQƏ AXUNDOVA,
Azərbaycan Tibb Universiteti Oftalmologiya kafedrasının dosenti

Azərbaycan qadınının çox qədim və şərəfli keçmişi olub. Tomris, Nüşabə, Boyu uzun Burlanı, Məhsəti Gəncəvi, Möminə Xatun, Natəvan və s. hələ gənclik illərində bu soykökü qadınlarımızla fəxr edər və həmişə düşünərdim ki, görəsən indiki zamanda belə qadınlarımıza rast gəlmək mümkündürmü?!

Doğrudanmı, ulu torpaqlarımız ulu qadınlarımızı bir daha yetirməyəcək?! Sonralar xalqımızın ən ləyaqətli qızı Zərifə xanım Əliyeva ilə tanış olub, onunla uzun illər təmasda olduqda anladım ki, həqiqətən də, xalqımızın misilsiz qadınları həmişə olub, var və min illərdən sonra da var olacaqlar!..

Bəli, Zərifə xanım Əliyeva belə şərəfli qadınlarımızdan biri idi... Mən bu gözəl insanı 1955-ci ildən tanıyırdım. O vaxtlar Azərbaycan Tibb İnstitutunun göz xəstəlikləri kafedrasının ordinaturasında təhsil alırdım. Kafedranın müdiri, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, əməkdar elm xadimi, tibb elmləri doktoru, professor Umnisə xanım Musabəyli, məni kafedranın əməkdaşları ilə tanış etdi. Məlum oldu ki, Zərifə xanım Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Oftalmologiya İnstitutunda elmi işçidir və ən aktual problem olan o vaxt Azərbaycanda geniş yayılmış traxoma xəstəliyinin müalicəsi ilə məşğul olur, elmi araşdırmalar aparır. Sonra biz tezcə dostlaşdıq. O, çox vaxt müəssisələrə, məktəblərə, Azərbaycanda traxomanın yayılmış rayonlara gedərdi. Həkimlərlə, əhali ilə söhbətlər aparır, xalqı bu amansız xəstəliyə qarşı mübarizəyə cəlb edirdi. Artıq Zərifə xanım öz işini müvəffəqiyyətlə başa vurmuş, tibb elmləri namizədi adına layiq görülmüşdü. Onun respublikamızda traxoma xəstəliyinin ləğvində böyük xidmətləri olmuşdur. Azərbaycanda yod, neft-kimya sənayesi müəssisələrində işləyənlərə zərərli peşə faktorlarının təsirinə dair araşdırmaları xüsusən qiymətlidir. Həftələrlə, aylarla müəssisələrdə olur, müayinələr aparır, məsləhətlər verir, müalicələr edirdi. Onun boya-başa çatdığı ailənin bütün övladları çox istedadlı idilər. Başa düşürdüm ki, Zərifə xanım bütün ailənin ən seçimlisi - parlaq ulduzu sayılırdı. Yalnız təbabətlə deyil, musiqi ilə çox maraqlanır, gözəl çalıb, oxuyardı. O, xanımlar xanımı, qayğıkeş ana idi. Xalqına layiq iki övlad - İlham və Sevil Əliyev-

ləri bağışlamışdır. Hələ Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutunda işləyərkən elmi cəhətdən məzmunlu, gözəl mühazirələri həkimləri heyran etmişdi. Çox gözəl danışıq qabiliyyəti vardı.

Son illər o, Moskva şəhərində öz fəaliyyətini davam etdirirdi. Hər dəfə Bakıya gələndə həmkarları ilə görüşür, hal-əhval tuturdu. Bizim dostluq məclislərində iştirak edir, şirin söhbətləri ilə məclisə sevinc gətirirdi. Sadə, qayğıkeş, dostluğa sadiq xanım idi.

Çox təəssüf ki, gənclərimiz üçün örnək ola biləcək onun həyat yolunu bu qısa yazıda təsvir etmək mümkün deyildir. Ancaq qətiyyətlə deyə bilərəm ki, o, artıq sadaladığım tarixi qadınlarımızın sırasında özünə əbədi yer tutub.

OFELYA HÜSEYNOVA,
Tibb elmləri doktoru

Hər bir insanda onun xarakterinə xas keyfiyyətlər yığımı genetik şəkildə toplanmışdır. Akademik Zərifə xanım Əliyevanın da geniş dünyagörüşünə malik olmasında bu genetik xüsusiyyətlərin böyük rolu olmuşdur.

Zərifə xanımın qardaşı, tibb elmləri doktoru, professor Cəmil Əliyevlə aspiranturada bir yerdə oxumuş, sonralar doktorluq işlərimizi də bir institutda yerinə yetirmişik. Bu səbəbdən ailənin digər üzvləri ilə də yaxşı tanış idim.

Yaxşı yadımdadır, «İnturist» mehmanxanasında Ə.Əliyev adına Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun yubiley mərasimi keçirilirdi. Mən Zərifə xanımla üzbəüz əyləşmişdim. Ona xüsusi qayğı göstərirdilər. Qabına düzülən meyvələri bizə tərəf göndərirdi. Sanki bundan böyük zövq alır, əyləşənlərə ana qayğısı ilə yanaşırdı. Onun sadəliyində böyüklük var idi.

Günlərin birində Zərifə xanımla Moskvada Tibb Elmləri Akademiyasının iclas salonunda görüşdük. O, məruzə etməli idi, həmin tədbirdə mənim də məruzəm planlaşdırılmışdı. Həssas qəlbli insan həyəcanlandığımı görüb, məni sakitləşdirdi. Qarşıya nə çətinlik çıxarsa, kömək əlini uzadacağını bildirdi. Bütün bunlar məni daha da ruhlandırdı, öz üzərimdə ana nəvazişi duydum. Böyük uğurla qarşılanan məruzəm dinləyicilərin çox xoşuna gəldi. Onu da qeyd etmək istərdim ki, akademik Zərifə xanım Əliyeva çox sadə, təvazökar və böyük qəlbə malik insan idi. O, tək mənə yox, Moskvada yaşayan bütün azərbaycanlılara köməklik göstərirdi və bundan böyük zövq alırdı.

FƏXRİYYƏ XƏLƏFOVA,
Əməkdar mədəniyyət işçisi, modelyer

Qadının öz yaradıcılıq imkanlarının gerçəkləşdirilməsi problemi məni həmişə düşündürmüşdür. Məsələn, əsl xoşbəxtliyin olması üçün qadın yaradıcı bir şəxsiyyət kimi öz varlığını ömür-gün yoldaşı və ana kimi öz üzərinə düşən vəzifələrlə ahəngdarlıqla uyğunlaşdırmağı bacarmalıdır. Lakin buna nail olmaq heç də hər bir qadının işi deyildir...

Bu nəcib və ülvi vəzifənin öhdəsindən böyük uğurla gəlmiş çox gözəl bir qadını şəxsən tanımaq səadəti həyatda mənə də qismət olmuşdur. Söhbət böyük alim, istedadlı mütəxəssis, öz fəaliyyətində fədakar, görkəmli ictimai xadim, qayğıkeş ana, sədaqətli ömür-gün yoldaşı, Heydər Əliyev kimi dünya şöhrətli siyasətçi və dahi şəxsiyyətlə əl-ələ

verib həyatda bir addımlamış, hələ sağlığında əfsanəyə çevrilmiş bir qadından - Zərifə xanım Əliyevadan gedir.

Zərifə xanımın həyat yolu müasir qadının bitkin və kamil simasının formalaşması və üzə çıxarılması işinə bir növ töhfədir. Axı Azərbaycan cəmiyyətində qadın təkcə elmin, texnikanın, maarif və təhsilin, incəsənət və mədəniyyətin bütün sahələrinin, ölkənin siyasi və ictimai həyatının bərabərhüquqlu iştirakçısı deyil, həm də Azərbaycanda əsrlər boyu olduğu kimi həyat, gözəllik, lətafət və məhəbbət - adi günlərimizin labüd və arzu edilən keyfiyyətlərinin daşıyıcısı olaraq qalmaqdadır.

Zərifə xanım Əliyeva tibb elminə və təcrübəsinə sanballı töhfə vermişdir. «İşləmək» problemi onun üçün, sadəcə olaraq, «vəzifə tutmaq» demək deyildi. Elm Zərifə xanım üçün geniş fəaliyyət meydanı idi, elə bir meydan ki, burada o, bir alim kimi nəyə qadir olduğunu, bütün yaradıcılıq imkanlarını tam dolğunluğu ilə bariz şəkildə nümayiş etdirirdi. Onun gördüyü işdə dərin fərdilik, yüksək səviyyədə ixtisas, peşəkarlıq özünü aşkar büruzə verirdi.

Bu gözəl qadının işgüzar keyfiyyətləri onun şəxsi cazibədarlığı ilə ahəngdar şəkildə vəhdət təşkil edirdi. Daxili ahəngdarlıq, mənəvi zənginlik, professional mədəniyyət zahiri təzahür formalarında - davranışda, xoş ünsiyyətdə, hüsn-rəğbətdə, paltarda öz əksini tapırdı.

Zərifə xanım həmişə incə zövqlə geyinərdi. Modaya və moda yeniliklərinə təbii maraq, modadan geri qalmamaq meyli onun üçün və yaxınları üçün sevinc və nikbinlik mənbəyi idi. Zərifə xanım gözəlliyi bizi əhatə edən həyatda, musiqidə, bədii yaradıcılıqda, poeziyada axtarırdı. Buna görə də, gözəllik onu və əzizlərini adi həyatda da müşayiət edir və öz təcəssümünü rahat və mehriban ailə mühitində, yüksək estetik zövqdə, səmimi münasibətlərdə, zəriflik və xüsusi sadəlikdə tapırdı, bu gözəlliyi o, əzizlərinin və doğmalarının həyatında da yaradırdı.

Zərifə xanım Sovet Sülhü Müdafiə Komitəsinin üzvü və Azərbaycan Sülhü Müdafiə Komitəsi sədrinin müavini idi. Onun bu istiqamətdə fəaliyyətində qadınların sülh və əmin-amanlıq, mənən zənginləşdirmək arzusu aydın nəzərə çarpırdı. Bizim bu keşməkeşli, narahat zəmanəmizdə Zərifə xanımın yeri necə də görünür!

Onun həyat yolu mürəkkəb və çətin olmuşdur. Zərifə xanımın şəxsiyyəti daim təkmilləşməyə, kamilləşməyə can atmaq həvəsi ilə xüsusi ruh yüksəkliyi ilə, istedadının çoxşaxəliyi və gücü ilə insanı valeh edirdi.

Onun nurlu obrazı qəlbimdə və yaddaşımda dərin həkk olunmuşdur. Odur ki, müqəddəs bildiyim bu obrazı mən qeyri-iradi olaraq romalı əsilzadə bir qadının obrazı ilə müqayisə edirəm. O, qadın qonaqlarının öz cəvahiratını göstərmək xahişinin cavabında öz övladlarını göstərmişdir.

TAMİLLA AXUNDOVA,
Həkim-psixiatr

Zərifə xanım haqqında hələ tanışlığımızdan xeyli əvvəl eşitmişdim. Mənim nənəm - oftalmologiya sahəsində professor Axundova-Bağırbəyova Sona xanım hələ o zaman gənc həkim olan Zərifə xanım Əliyeva ilə İnstitutda işləyirdi. Onlar yalnız peşə yoldaşları deyildilər. Aralarında xoş, etibarlı münasibətlər qurulmuşdu: vaxtaşırı zəngləşər, iş problemlərini, xəstələrin müalicəsini müzakirə edər, eləcə də başqa mövzular ətrafında söhbətləşərdilər.

Səhərlər Zərifə xanım bəzən maşınla Sona xanımın ardınca gələr, yolüstü özü ilə işə aparardı. Heydər Əliyev o zaman DTK-ya rəhbərlik edirdi.

O illər mən tibb institutunun tələbəsi idim. Biz Sona xanımla ikimiz birlikdə yaşayırdıq. Nənəmin tövsiyəsi və məsləhətləri hesabına mən həkim oldum. O, öz işi, həmkarları barədə mənə çox söhbətlər danışardı.

Zərifə xanımın istedadlı mütəxəssis olması, elmə aludəliyi, böyük gələcəyi olması haqqında nənəmin necə həvəslə danışmasını çox yaxşı xatırlayıram. Sona xanım həm də Zərifə xanımın necə qayğıkeş insan: zərif, mədəni qadın, gözəl həyat yoldaşı, ana olması haqqında danışardı. Təəccüb edirdim ki, bu böyüklükdə işləri aparmağa o, necə vaxt tapırdı. Onun işgüzarlığına heyran qaldım.

Zərifə xanım həmişə Sona xanımla maraqlanar, sağlıq durumundan xəbər tutar, salam göndərərdi.

Zərifə xanımın insani keyfiyyətləri barədə söhbət açmaq istəyirəm. Xatirələrim bu misilsiz qadının təbiət və xarakterini məhdud şəkildə əks etdirmiş zahiri görünüşünü canlandırır.

Ona məxsus hər bir şey təbii və sadə idi: ciddi geyim tərzi, qısa, nöqsansız saç düzümü, kosmetikasız və bəzəksiz. Bu, onun üçün məhdud idi: başqaları ona daha parlaq geyməyi və kosmetikadan istifadə etməyi məsləhət etməyə çalışanda Zərifə xanımın bir cavabı olardı: «Bu mənlik deyil» - deyə söyləyirdi.

O, ünsiyyət qurduğu hər kəsə şəfqət və qayğı göstərirdi (ev, təsərrüfat işlərində ona kömək edən sadə insanlar, sürücülər və başqaları onu sevər, hörmətini saxlayardılar).

Əlbəttə ki, o, ilk növbədə, ailəsinə, həyat yoldaşı Heydər Əliyevə və uşaqlarına can yandırar, onların qayğısına qalardı. Ailəsi onun həyatının əsası idi.

Sonralar, Əliyevlər ailəsinə gözəl qız - Mehriban xanım gəlin kimi gələndə, Zərifə xanımın sevincinin həddi-hüdudu yox idi. O, gəlini ilə, onun kamalı, biliyi və digər başqa keyfiyyətləri ilə qürur hissi duyurdu. Zərifə xanım gəlinini doğma qızı kimi qəbul edərək sevməyə başladı.

Daha sonra isə valehedici nəvələr dünyaya gəldi.

Sanki hər şey gözəl həyatın başlanğıcından xəbər verirdi...

...Axşam çağı, kino zalında göstəriləcək filmlərin nümayişindən öncə, bağ xiyabanları ilə gəzişərdik. Zərifə xanım qeyri-adi bir ana idi: daim uşaqlarının yanında olar, vaxtaşırı onları səsləyərdi. O, tam mənası ilə hər şeydən öncə, uşaqlarının qayğısını heç zaman başqasına həvalə etməzdi.

İşgüzar səfərlərdə olanda, Ulu Öndərin başı işə qarışıq olanda yenə də gün ərzində bir neçə dəfə evə zəng edər, bütün baş verənlər haqqında Zərifə xanımdan öyrənərdi. O, olduqca diqqətcil həyat yoldaşı və ata idi.

Zərifə xanım söyləyirdi ki, bəzən axşamlar vaxt tapan kimi Heydər Əliyev mahnı oxuyar, o isə böyük maraqla musiqi ilə onu müşayiət edərdi.

Zərifə xanım həyatı çox vaxtsız tərk etdi. O, doğmalarının və yaxınlarının qəlbində silinməz iz, onu tanıyanların hafizəsində xoş xatirə, bütün xalqın məhəbbətini, sayğı və ehtiramını qazanıb getdi.

В СВЕТЕ ВОСПОМИНАНИЙ

ЗАХРА ГУЛИЕВА,

Доктор медицинских наук, профессор

Мне выпало счастье долгое время дружить и быть коллегой с Зарифой ханум. Она была очень доброй, неповторимой личностью. Незабвенные образы ее отца, видного общественного деятеля Азиза Алиева и матери Лейлы ханум, всегда у меня перед глазами. Знать каждого члена этой семьи, увидеть и прочувствовать их человеколюбие, заботу, высокий ум, широкое мышление, приверженность науке стало счастьем для меня. Зарифа ханум была бьющимся сердцем этой семьи. Нас с ней связывали узы доброй дружбы. Эти отношения были далеки от неискренности и фальши. Мы с ней работали в разных местах, но в то время кафедра Медицинского Института находилась в НИИ Офтальмологии. Мы часто дискутировали о своей профессии, делились своими радостями и печалями.

Пациенты обожали Зарифу ханум, дарившую им свет, потому, что заботливый врач становилась для них истинным другом и советчиком.

Зарифа ханум была прекрасным оратором. Организаторский талант, который она проявила во время научной сессии в Азербайджанском Научно-Исследовательском Институте Офтальмологии у меня перед глазами.

Здесь принимали участие все ведущие офтальмологи страны. Зарифа ханум очень тепло приветствовала всех гостей. Выражая большое уважение ко всем корифеям, с особым почтением она выделяла имена Действительного Члена Академии Наук Н.А.Пушковской и Члена-корреспондента этой же Академии, Заведующего кафедрой Куйбышевского Медицинского Института Глазных Болезней Т.Н.Ерошевского. Она называла их величайшими офтальмологами. Несмотря на то, что с той сессии прошло немало лет, все ее участники до сих пор трепетно вспоминают о Зарифе ханум Алиевой. На V съезде Офтальмологов Зарифу ханум избрали председателем правления Общества офтальмологов. Она была членом редакционной коллегии журнала «Вестник офтальмологии».

Еще одно воспоминание. Проводился 80-летний юбилей Азиза Алиева. По этому поводу организовывались юбилейные мероприятия в различных организациях и на предприятиях. Одно из таких мероприятий проводилось в Азербайджанском Государственном Медицинском Институте им. Н.Нариманова. В том, что у нас в республике медицинская наука добилась больших успехов, была огромная заслуга Азиза Алиева. Ему принадлежали огромные заслуги в основании и формировании самого ин-

ститута. После выступления участников мероприятий, слово всегда предоставлялось Зарифе ханум. Она говорила скромно, приводила веские и достоверные факты, очень ясно излагала свою точку зрения. Я все еще под впечатлением тех выступлений. Зарифа ханум очень любила людей. Высоко ценила в них доброту, заботливость, человечность. Она щедро дарила эту любовь людям, всячески способствовала установлению дружественных отношений между своими коллегами. Создавала среди них обстановку доверия и теплоты. Этот обычай живет и сегодня.

Я счастлива, что родилась, работала, дружила в одно время с такой выдающейся личностью. Я благодарна за это судьбе.

НАЗИМ ЭФЕНДИЕВ,

Директор Аз.НИИ Офтальмологии, профессор

Долгие годы мы с Зарифой ханум проработали в различных медучреждениях, она всегда помогала институту чем могла. Благодаря ее неутомимой и бескорыстной поддержке нам удалось провести в 1977 году нашу юбилейную сессию. В город Баку съехались многие крупные и известные ученые, наши коллеги. Зарифа ханум в эти дни не знала покоя и ни на минуту не оставляла нас без внимания. Смело, решительно и настойчиво добивалась решения многих вопросов.

НЕСТЕРОВ А.П.

Действительный член Российской Медицинской Академии наук, заслуженный деятель науки, лауреат Государственной премии

БРОВКИНА А.Ф.

Профессор, лауреат Государственной премии

Неоднократно Зарифа ханум Азизовна говорила о том, что ее беспокоят появившиеся в последние годы перекосы в нашей науке. По её мнению, лечению малейшего изменения в органе зрения путем операционного вмешательства придается необоснованно серьезное значение. В настоящее время подобные изменения в органе зрения было бы неверно даже называть заболеванием. К тому же для пропаганды таких «достижений» мобилизуются возможности рекламы, не всегда уместно о них восторженно пишут средства массовой информации. С другой стороны, в тени остается напряженная работа разделов офтальмологии, исследующих причины слепоты и слабости зрения. Средствам массовой информации такие темы кажутся скучными и недостойными внимания. Все это сказывается на распределении средств на научные исследования, что в свою очередь, оказывает неблагоприятное влияние на способную, но неопытную молодежь. У молодых специалистов проявляется тенденция к внешне значительным, но на самом деле, дешевым эффектам. Беспокойство вызывала у Зарифы ханум Азизовны и тенденция к широкому использованию на больных недостаточно проверенных новых хирургических

методов лечения. Если новые медикаменты проходят тщательную и длительную проверку, прежде чем их разрешат применять в клинике, то авторы новых операций нередко сразу же применяют их на больных. При этом больной может и не знать, что операция, которой он будет подвергнут, еще недостаточно проверена в клинике.

Зарифа ханум Азизовна высоко оценивала работу средств массовой информации по пропаганде медицинских знаний среди населения. Однако она считала неправильным и вредным, когда журналист брал на себя смелость единолично решать спорные и нередко очень сложные проблемы медицинской науки и практики. Журналист должен объективно излагать факты и различные точки зрения, но не выступать в качестве судьи и не выносить приговор.

МОШЕТОВА Л.К.

Заведующая детского курса офтальмологии и директор кафедры офтальмологии, академик РАМН, Ректор Российской академии наук по последипломному образованию

Я возглавляю кафедру глазных болезней. Принцип работы нашей кафедры схож с принципом работы той кафедры, на которой работала Зарифа ханум Азизовна. Я, будучи доцентом, трудилась с Зарифой ханум в одной сфере: травма и сосудистая патология. У нас есть совместные труды: несколько частей напечатанной в Азербайджане монографии «Актуальные проблемы офтальмологии» были написаны Зарифой ханум и профессором Н.Шульпиной. А вторая книга - это монография под названием «Офтальмология внутренних заболеваний». Этот труд появился в стенах кафедр, схожих по принципу работы с кафедрами последипломного образования. В создании этой книги есть и большой труд Зарифы ханум, и мой труд. Она была действительно необыкновенной, достойной женщиной. Она завоевала уважение в обществе своим неординарным умом, культурой и умением обращаться с людьми. Она всегда была очень добра и к больным, и к санитарам. Светлая память о ней всегда будет жить в наших сердцах.

ШУЛЬПИНА Н.Б.

Заведующая кафедрой Центрального Института Повышения Врачебной квалификации, заслуженный деятель наук, профессор

Зарифа ханум Азизовна была из тех натур, которые оставляют след в сердце каждого человека, с которым приходится встречаться, на всю его последующую жизнь. Такие люди, как она, живут вечно, продолжают быть рядом, как образец высокой гражданственности, гуманизма и кристальной душевной чистоты. Память сердца о Зарифе ханум не выразить словами. Ради объективности следует сказать, что выполняя на самом высоком уровне свою миссию руководителя научных иссле-

дований, ученого, педагога, врача и общественного деятеля, Зарифа ханум Азизовна славилась как прекрасная хозяйка, мать и жена. Все ее существо пронизывала забота о супруге, детях, а в последние годы и о внуках.

СКРИПИНЧЕНКО З.

Доктор медицинских наук, профессор

При всей загруженности работой Зарифа ханум Азизовна проявляла необычайное внимание и заботу о семье. Тогда ее очень волновало, что сын Ильхам, будучи студентом Московского Института, живет вне дома. Зарифа ханум Азизовна глубоко чтила память своего отца, профессора медицины. Она стремилась привить детям лучшие черты его характера, о чем, в частности, свидетельствовало необычайно проникновенное ее обращение к сыну в виде дарственной надписи в книге, изданной в память об отце.

ДОБРОМЫСЛОВ А.Н.

Заведующий кафедрой Глазных болезней Санкт-Петербургского института Гигиены, профессор

Зарифа ханум всегда пыталась убедить собеседника фактами, аналогиями с присущей ей деликатностью и уважением. Эти личные качества, конечно, были заложены с детства, воспитанием в семье, существующим укладом домашней обстановки. При большой занятости на работе, порой даже на совещаниях она успевала в ущерб своему времени оказать внимание окружающим коллегам, помочь словом и делом. Это внимание было оказано неоднократно и мне.

ХАДЖАР НАСРУЛЛАЕВА,

Доктор медицинских наук, профессор, заслуженный деятель наук

С Зарифой ханум Алиевой мы учились в одной школе, а затем и в Азербайджанском Государственном Медицинском Университете. Она всегда была отличницей. Когда подошло время распределения, мы обе, не задумываясь, выбрали специальность глазного врача, потому, что глаз это орган, на который влияют все болезни организма. Оттого, что глаза являются зеркалом души, сквозь них можно прочувствовать все тонкости жизни. Не более и не менее 18 лет, мы работали под руководством покойного профессора Умнисы ханум Мусабековой в институте, где я тружусь и поныне.

Под ее руководством было защищено множество научно-исследовательских, кандидатских работ. Тем самым, Зарифа ханум создала большую школу в мире медицины. Помимо того, что Зарифа ханум была всемирно известным ученым, она была и высокоэрудированным глазным врачом, талантливым хирургом, выдающимся общественным деятелем.

На наших глазах она прошла славный путь от простого врача до действительного члена Азербайджанской Академии Наук. Неутомимый исследователь, она была человеком высокой культуры. Добрая, человеколюбивая, патриотичная. К ней многие шли за помощью и она оказывала всем посильную помощь. В список ее ежедневных забот включалось то, что кому-то нужно было помочь с квартирой, кому-то - с работой, а кому-то - с повышением зарплаты. Несмотря на большую занятость, она никогда не забывала о своей семье, родных, друзьях. Она очень сильно их любила. Все свое свободное время она полностью посвящала семье. Она была прекрасной супругой, заботливой матерью, бабушкой, и наконец, внимательной дочерью.

РАФИГ МАМЕДГАСАНОВ,

Депутат Милли Меджлиса, профессор

Великие люди живут великой жизнью, проживают чудесную судьбу. При жизни они не очень отличаются от своих близких и знакомых. Это оттого, что они являются крайне простыми, человеколюбивыми и скромными людьми. Со взрослыми они взрослые, с детьми - дети. Со всеми находят общий язык, со всеми могут говорить на понятном только им языке. Люди тянутся к ним, делятся своими бедами и проблемами.

Их мудрые решения, советы, заново дают человеку жизнь, возвращают утраченные надежды и мечты, любовь к жизни. Мы начинаем понимать и чувствовать отсутствие таких великих людей, живущих с нами в одно время, когда их уже нет рядом. Понимание, что нет рядом человека, с которым можно посоветоваться, острая нужда в его поддержке доставляют огромную боль. Как будто бы из вселенной исчезает планета, гаснет яркая звезда. Большой ученый, заслуги которого в развитии азербайджанской медицины и науки в целом незабвенны, талантливый глазной врач Зарифа Азиз гызы Алиева вечно будет жить в памяти знающих ее людей, как прекрасная женщина, ласковая и заботливая мать.

Она была академиком Азербайджанской Академии Наук, доктором наук, профессором, заведующей кафедрой офтальмологии в Азербайджанском Государственном Институте Повышения Врачебной Квалификации, заведующей лабораторией в Азербайджанском Институте Физиологии, заслуженным деятелем науки Азербайджана, лауреатом Медицинской премии Академии наук, заместителем председателя Азербайджанского Комитета защиты мира и членом коллегии общества «Знание».

Зарифа ханум еще во время студенчества прявила свой незаурядный талант, отличные знания и умения. И это было небеспричинно. Семья, в которой родилась и выросла Зарифа ханум, была семьей врачей, ученых. Ее отец, сестра и братья получили образование в различных сферах медицинской науки, их любили люди, как умелых и грамотных врачей. Ее отец Азиз Мамедкерим оглы Алиев, зани-

мал видное место в азербайджанской медицине, был видным государственным и общественным деятелем, талантливым организатором. Зарифа ханум выбрала для себя профессию врача по зову сердца. После окончания Медицинского института Зарифа ханум выбрала специальность офтальмолога. Все, кто знал ее, утверждают, что все годы работы Зарифа ханум оставалась верна клятве Гиппократа. Она бережно относилась к больным, все свои силы направляла на их выздоровление. Между ней и больными возникала удивительная близость, отношения, полные доверия и симпатии. Будучи врачом, она была также прекрасным психологом и всегда умела найти общий язык с больными.

Академик Зарифа ханум Алиева как педагог долгие годы преподавала в Азербайджанском Институте Повышения Врачебной Квалификации. Ее ученики и сегодня вспоминают славную дочь нашего народа с большой любовью и уважением.

НАЗИМ ТАГИЗАДЕ,

Заведующий кафедры глазных болезней Института Усовершенствования Врачей имени Азиза Алиева, проректор, доктор медицинских наук, профессор

В жизни каждого человека есть мать, которая делает его жизнь счастливой, определяет жизненный путь, становится смыслом его жизни. И в том, что моя жизнь изменилась, так сказать, сформировалась, большую роль сыграла Зарифа ханум.

Этот прекрасный человек, заботливый руководитель уделял свое внимание внутренним и общественным проблемам каждого из нас. Сегодня я вспоминаю Зарифу ханум и как первого в моей жизни учителя по глазным болезням и научного руководителя, и как прекрасного, достойнейшего человека. Славный путь, который прошла эта благородная женщина навсегда останется примером для нас.

РАСИМ ГАДЖИЕВ,

Заведующий детским отделением Национального Офтальмологического Центра имени академика Зарифы Алиевой, доктор медицинских наук, профессор

Каждый человек поразному проживает отмерянный ему отрезок жизни. Есть жизнь, похожая на сверкнувшую вдали и погасшую молнию. А есть жизнь, катарая как утренняя звезда появляется изредка и дарит людям любовь к жизни, вдохновляет их на жизнь и творчество. Одной из таких людей была академик, прекрасный человек, заботливый учитель Зарифа ханум Алиева. Ее жизненный путь, научный опыт, осветил множество судеб, пролил на них незабываемый свет. Простота, мудрость были дарованы ей Богом. Ее достойно прожитая жизнь - тому пример. Мы, студенты, часто были свидетелями ее благородного отношения к людям, доброжелательных бесед с ними. Широкий кругозор, неповторимый образ мышления отличали Зарифу ханум от других.

В московских медицинских журналах, в «Вестнике офтальмологии», в тезисах зарубежных государств были опубликованы наши совместные с Зарифой ханум многочисленные научные статьи.

Способность заранее предвидеть события очень помогала академику. Талантливый врач стремилась воспитать в республике грамотных, знающих свою работу учеными и предоставить для их нормальной работы высокотехническое оборудование. Неутомимый ученый изо всех сил старалась для этого. Она часто приносила к нам в комнату прекрасные торты и пирожные, различные соки. Зарифа ханум заботилась о нас как мать, мы делились с ней всеми нашими проблемами и она, в свою очередь никогда не оставляла нас без совета. Не только нам, но всем людям, обращающимся к ней, она протягивала свою руку доброты. Никогда никого не хотела обидеть, оказывала посильную помощь.

ПАША ГЯЛБИНУР,

Заведующий кафедрой офтальмологии Азербайджанского Медицинского Университета, доктор медицинских наук, профессор

И мне выпало счастье постигать тайну науки у Зарифы ханум, близко с ней общаться. Академик Зарифа ханум Алиева была на высочайшей вершине, как ученый-офтальмолог, известный не только в Азербайджане, но и далеко за его пределами. Зарифа ханум была удостоена самой высокой медицинской премии бывшего СССР - премии академика Авербаха. Талантливый ученый, выступая на научных собраниях, делала потрясающие доклады, а на юбилеях, как истинно любящий свою родину человек, просила свою сестру, знаменитого композитора Гюляру Алиеву исполнить песню «Ты родина моя, Азербайджан».

У М.Ф.Ахундова есть такие мудрые слова: «Человек только тогда может считаться истинно добрым и высококультурным, когда он все свои дела и поступки направляет на служение своей родине». Я с уверенностью могу сказать, что Зарифа ханум была одной из таких личностей. Родина была для нее важнее всего. Все это происходило от ее огромной привязанности к своей родине, любви к родной земле. Азербайджан был ее бьющимся пульсом, ее сердцем. В то время Зарифа ханум была членом редколлегии всесоюзного журнала «Вестник офтальмологии», каждые 3 месяца идущие в печать материалы широко обсуждались выдающимися учеными. Ученые-офтальмологи всегда считались с мнением Зарифы ханум. Ее удивительный дар оратора, ее находчивость могли легко завоевать любую аудиторию. Здесь будет уместно сказать, что Зарифа ханум родилась и выросла в семье ученых с мировым именем. Наверное нет нужды представлять читателям ее отца, академика Азиза Алиева, который своими благородными делами и великой личностью стал

примером для нашего народа. Помимо Зарифы ханум, и другие члены этой семьи были выдающимися людьми. И вот еще один интереснейший факт судьбы - с сестрой Зарифы ханум, дорогим моему сердцу прекрасным человеком Лятифой Алиевой мы долгое время проработали на одной кафедре. Она была доцентом кафедры офтальмологии, где я работаю в настоящее время. Эта трудолюбивая женщина, каждый раз возвращаясь из отпуска, целовала свой письменный стол и говорила «Поверьте, это большое счастье, что мы приходим на работу. Большое счастье, когда человек на ногах, и ведет здоровый образ жизни. Нужно уметь довольствоваться малым, нужно уметь радоваться».

Одним словом, жизнь Зарифы ханум напоминает прекрасный роман. И каждый раз, когда мы перелистываем страницы этого романа, ее светлый образ оживает перед нашим взором.

РАФИГА АХУНДОВА,
Доцент кафедры офтальмологии Азербайджанского Медицинского Университета

У Азербайджанской женщины очень древнее и славное прошлое. Томрис, Нушаба, Бурла хатун, Мехсети Гянджеви, Момина хатун, Натаван и другие. Еще в молодые годы я гордилась этими великими женщинами и думала, а возможно ли встретить таких женщин в наше время?

Действительно, а взрастит ли вновь древняя великая земля таких женщин? После знакомства с Зарифой ханум, по прошествии долгих лет общения с ней я поняла, что у нашего народа всегда были такие неповторимые женщины, и всегда будут, даже через тысячи лет.

Да, Зарифа ханум была одной из таких великих женщин. Мы познакомились с ней в 1955 году. В то время я получала образование в ординатуре на кафедре глазных болезней Азербайджанского Медицинского Института. Заведующая кафедрой, действительный член-корреспондент Азербайджанской академии наук, доктор медицинских наук, профессор Умниса ханум Мусабейли познакомила меня с сотрудниками кафедры. Стало известно, что Зарифа ханум является научным сотрудником Азербайджанского Научно-Исследовательского Института Глазных Болезней и занимается изучением и лечением такой актуальной в то время и широко распространенной в Азербайджане болезни, как трахома. Мы очень скоро подружились. Она часто выезжала на предприятия, в школы, в районы, где трахома была очень широко распространена. Зарифа ханум проводила беседы с врачами, с населением, изо всех сил старалась побудить народ на борьбу с этим жестоким заболеванием. Зарифа ханум успешно закончила свою работу и удостоилась звания кандидата медицинских наук. Она имела много заслуг в искоренении трахомы в нашей республике. Очень важны исследования воздействия вредных факторов на орган зрения трудящихся на йодовом и нефте-химических предприятиях. Она неделями, месяцами выезжала на предприятия, обследовала, советовала, лечила. Все дети в семье, где родилась и выросла Зарифа ханум были

талантливыми. Я поняла, что Зарифа ханум была любимицей семьи, ее яркой звездой. Она интересовалась не только медициной, но и прекрасно играла и пела. Она была настоящей женщиной, заботливой матерью. Она подарила нашему народу двоих детей - Ильхама и Севиль.

Еще в период работы в Азербайджанском Научно-Исследовательском Институте ее интереснейшие лекции поражали врачей своей содержательностью. Она была воистину прекрасным оратором. В последние годы она трудилась в Москве. Каждый раз, приезжая в Баку, она встречалась с коллегами, интересовалась их жизнью. Она присутствовала на наших дружеских встречах, радовала нас своими прекрасными речами. Простая, заботливая, верная дружбе женщина. Очень жаль, что в этой статье невозможно описать ее жизнь, достойного примера для молодого поколения, короткой. Но одно я могу сказать точно, - она навсегда заняла место среди величайших женщин в истории.

ОФЕЛИЯ ГУСЕЙНОВА,
Доктор медицинских наук

Каждому человеку связка качеств характера передается генетически. Зарифа ханум обладала широким кругозором, эти генетически заложенные особенности играли важную роль.

С братом Зарифы ханум, доктором наук, академиком Джамилем Алиевым мы вместе учились в аспирантуре, а затем в одном институте работали над своими докторскими работами. Поэтому я была хорошо знакома и с другими членами семьи.

Я хорошо помню мероприятие, проводившееся в гостинице Интурист, в честь юбилея Института повышения врачебной квалификации им. А.Алиева. Я сидела напротив Зарифы ханум. Ей оказывались особые почести. Фрукты, лежавшие в ее тарелке, она передавала нам. Она проявляла материнскую заботу о присутствующих, сама ею наслаждалась. Зарифа ханум была очень простым человеком. Однажды мы встретились с Зарифой ханум в одном конференц-зале в Московской Академии Наук. Она должна была делать доклад, планировалось, что и я должна была выступить со своим докладом. Всепонимающий человек, она видела, как я волнуюсь и старалась всячески меня успокоить. Она сказала, что с какими бы трудностями я ни столкнулась, она всегда протянет мне руку помощи. Все это очень вдохновило меня. Слушателям очень понравилась моя лекция, они тепло ее приняли. Я хочу отметить, что Зарифа ханум была очень простым и скромным человеком, женщиной большой души. Она помогала не только мне, но и всем азербайджанцам, живущим в Москве, и получа от этого большое удовольствие.

ФАХРИЯ ХАЛАФОВА,
Заслуженный деятель культуры, модельер

Меня всегда заставляла задуматься проблема верности женщины своему творчеству, своей работе. Например, для истинного счастья, женщина, как творческая личность, должна гармонично сочетать в себе обязанности жены, матери, и работу. Но не всякой женщине это удается.

Мне выпало счастье быть знакомой с женщиной, которой в совершенстве удалось совместить в себе эти две возможности. Речь идет о женщине, прошедшей свой славный путь рука об руку с такой выдающейся личностью, как Гейдар Алиев, о большом ученом, талантливом профессионале, преданной своему делу женщине, о заботливой жене и матери, о живой легенде - Зарифе ханум Алиевой. Жизненный путь Зарифы ханум является законченным и совершенным примером для формирования личности современной женщины. Ведь в Азербайджане женщина не является равноправным участником в научной, технической, просвещенческой и образовательной жизни, она, как было заведено в Азербайджане издревле, была носительницей и хранительницей таких понятий, как жизнь, красота, любовь и нежность. Зарифа ханум внесла значительный вклад в развитие медицинской науки. Слово «работа» не значило для нее одно и то же, что и слово «занимать должность». Наука была для Зарифы ханум обширным полем деятельности, здесь она в полной мере правила все свои творческие способности. Доказала, насколько великим ученым она являлась. В работе, которую она делала, всегда чувствовалось глубокое проникновение, высокая специализация и огромный профессионализм. В этой прекрасной женщине гармонично сочетались деловые качества и личная привлекательность. Внутренняя гармония, богатый духовный мир, профессиональная культура находили свое отражение в ее умении держаться, в обращении с людьми, внешнем виде и стиле одежды. Зарифа ханум всегда одевалась очень скромно. Она проявляла естественный интерес к моде, желание не отставать от моды было для нее и ее близких источником радости и оптимизма. Зарифа ханум искала красоту в окружающей нас жизни, в музыке, искусстве, поэзии. Поэтому красота всегда окружала ее и дорогих ей людей в повседневной жизни, проявлялась в спокойной и уютной семейной среде, в высоком эстетическом вкусе, в ее доброжелательном поведении, в нежности и простоте. Она сама создавала красоту в жизни своих близких.

Зарифа ханум была членом Комитета по защите мира и председателем Комитета защиты мира в Азербайджане. Ее деятельность на этом поприще была направлена на мир и безопасность женщины, на обогащение ее внутреннего мира.

Как не хватает нам Зарифы ханум в это непростое и неспокойное время. Ее жизненный путь был очень сложным. Зарифа ханум покоряла людей постоянным стремлением к самосовершенствованию, к повышению своей профессиональной квалификации, силой своего духа и талантом. Ее светлый образ глубоко запечатлен в моей памяти. Поэтому, я невольно сравниваю ее образ с образом одной Римской аристократки. Эта женщина, на просьбы гостей показать свои богатства, показала им своих детей.

ТАМИЛЛА АХУНДОВА,
Врач-психиатр

Я слышала о Зарифе ханум задолго до нашего знакомства. Моя бабушка - профессор - офтальмолог Сона ханум Ахундова-Багирбекова работала в Институте с молодым в то время врачом Зарифой ханум Алиевой. Но они были не только коллегами. Между ними установились очень теплые и доверительные отношения, они созванивались, обсуждали проблемы на работе, лечение больных и другие темы.

Иногда Зарифа ханум по утрам, по дороге на работу, заезжала на машине за Соной ханум. Гейдар Алиев тогда возглавлял КГБ.

В те годы я была студенткой Медицинского Института. Мы жили вместе с Соной ханум. Я стала врачом по совету моей бабушки. Она много рассказывала мне о своей работе и коллегах.

Я хорошо помню, как моя бабушка говорила о Зарифе ханум, как о талантливом специалисте, возлагала на нее большие надежды. Еще Сона ханум говорила, что Зарифа ханум была заботливой матерью, прекрасной женой, нежным и высококультурным человеком. Я всегда удивлялась, как у нее получается делать так много дел. Я восхищалась ее трудолюбием.

Зарифа ханум всегда спрашивала о Соне ханум, о ее здоровье, передавала приветы.

Я хотела бы поговорить о ее человеческих качествах. Ее внешняя привлекательность лишь немного отражала всю красоту ее внутреннего мира. Все, что принадлежало ей, было естественным и простым: строгий стиль в одежде, короткая скромная стрижка, минимум косметики и украшений. Это было естественным для нее. Когда кто-то советовал ей более ярко одеваться или использовать больше косметики, Зарифа ханум всегда отвечала: «Это не для меня». Она была ласковой и заботливой со всеми людьми, с которыми общалась: (дома, с людьми, помогающими ей, с шоферами). Все очень любили и уважали ее.

Конечно же, в первую очередь Зарифа ханум заботилась и переживала за своего мужа Гейдара Алиева и за детей. Семья была смыслом ее жизни.

Когда в их семью пришла невестка, красавица Мехрибан, радости Зарифы ханум не было предела. Она очень гордилась своей невесткой, ее умом и другими качествами. Зарифа ханум приняла и полюбила свою невестку как родную дочь. Вскоре появились на свет замечательные внуки. Все предвещало начало новой жизни.

Вечерами перед походом в кино, мы частенько гуляли по саду. Зарифа ханум была необыкновенная мать, - она постоянно была рядом с детьми, часто разговаривала с ними. Она в полном смысле этого слова не доверяла заботу о своих детях никому другому. Когда Гейдар Алиев бывал в деловых поездках, то несмотря на большую занятость, он несколько раз в день звонил домой и спрашивал у Зарифы ханум обо всех делах и происшествиях. Он был прекрасным и внимательным мужем и отцом.

Зарифа ханум очень рано покинула эту жизнь. Она оставила неповторимый след в душе своих родных, и ушла, завоевав огромную любовь и почет своего народа. Светлая память о ней будет жить вечно.

IN THE LIGHT OF MEMOIRS

ZEHRA GULIYEVA,

The doctor of medical sciences, professor

I had the happiness to be friends and colleagues with Zarifa khanum for a long time. She was very kind, unique person.

Unforgettable images of her father, notable public figure Aziz Aliyev and her mother Leyla khanum, are always at before my eyes. To see and feel the nobility of each member of this family, their philanthrophy, care, high mind, wide thinking, adherence to a science became happiness for me. Zarifa khanum was the fighting heart of this family. We were connected by the tears of kind friendship. These relations were far from insincerity and falseness. We with her worked in the different places, but at that time the chair of Medical Institute was in the Ophthalmology scientific research institute. We often had discussions about the trade, shared the pleasures and grieves.

Patients adored Zarifa khanum giving the light to them because the careful doctor has turned to the friend and the adviser for them.

Zarifa khanum was the beautiful orator. Her organising talent she showed during the scientific session in the Azerbaijan Scientific research institute of Ophthalmology is always before my eyes.

Here all leading ophthalmologists of the country took part. Zarifa khanum welcomed all visitors very warmly. Expressing the big respect for all coryphaeuses, with especial respect she allocated names of the Full member of Academy of sciences N.A.Pushkovsky and the member of the correspondent of the same academy Managing chair of Kuibyshev Medical Institute of Eye Illnesses of T.N.Eroshevskiy. She named them the greatest ophthalmologists. In spite of the fact that from that session many years passed, all its participants quiveringly remember about Zarifa khanum Aliyeva. On the V th congress of Ophthalmologists Zarifa khanum was selected the chairman of board of a society of ophthalmologists. She was a member of edition of journal «Ophthalmology Bulletin».

Still I remember one memoirs very well. The 80 th anniversary of Aziz Aliyev was held. In this occasion anniversary actions in the various organisations and at the enterprises were organised. One of such actions was spent at Medical Institute of N.Narimanov. In achieving the big successes by the Medical science in our republic there was Aziz Aliyev's huge merit. He posessed huge merits in the basis and formation of Medical Institute. After performance of participants of actions, the word was always given to Zarifa khanum. She spoke modestly, resulted weighty and established facts, stated the point of view very clearly. I am still under the impression of that performance. Zarifa khanum loved people very much. Highly appreciated kindness, care, humanity in them. She generously gave this love to people. She in every possible way promoted an establishment of friendship between the colleagues. Created conditions of trust and warmth among them. This custom lives even today.

I am happy, that I was born, worked, was in friendly relations during one time with such outstanding person. I am grateful for it to the destiny.

EFENDIYEV N.I.

The head of Azerbaijan Institute of eye diseases, professor

Long years we with Zarifa khanum worked in different establishments, but she always did her best for the institute. I remember, how tirelessly and disinterestedly she helped us to spend our anniversary session in 1977. In a city of Baku many big and known scientists, our colleagues were invited. Zarifa khanum did not know rest and for a minute did not disregard us these days. Dared, resolutely and persistently achieved the decision of many questions.

NESTEROV A.P.

The full member of the Russian Medical Academy of sciences, the deserved scientific figure, the winner of the State Award

ALEFTINA FYODOROVNA BROVKINA

professor, the winner of the State Award

Repeatedly Zarifa khanum Azizovna said that she was disturbed by the warps which appeared in our science last years. Huge value is given to unique, but an only surgeries or to the surgeral treatment of the little eye problems which couldn`t even be called a lack, let alone the disease. For propagation of such achievements every possible advertising media is mobilised, about them the means of mass media write enthusiastically. At the same time, the largest sections of ophthalmology which serve as a principal cause of blindness and eye weak sight are quite often developed insufficiently. To Mass Media such themes seem boring and unworthy attention. All it affects the distribution of means for scientific researches and has a bad influense on capable, but not skilled youth. There appears a tendency in young experts to outwardly considerable, but actually cheap effects. The anxiety was caused at Zarifa khanum Azizovna and by the tendency of the wide use with the patients not enough checked up new surgical methods of treatment. If new medicines pass careful and long check before they are allowed to be applied in clinic, the authors of new operations use them quite often on patients at once.

Thus the patient may not even know, that the operation he will be subjected, is still checked insufficiently in clinic.

Zarifa khanum Azizovna highly appreciated the work of Mass Media on propagation of medical knowledge among the population. However she considered wrong and harmful when the journalist made bold to solve individually disputable and complicated problems of medical science and practice. The journalist should objectively show the facts and the various points of view, but not represent himself as the judge and not pronounce a sentence.

MOSHETOVA L.K.

The manager of a children's course of ophthalmology and the director of the chair of ophthalmology, academician of the Russian Academy of Medical Sciences. The rector of the Russian Academy of Sciences on aftergraduate education

I head the chair of eye illnesses. The principle of work of our chair is similar to a principle of work of that chair Zarifa khanum Azizovna worked. I, during my being the senior lecturer worked with Zarifa khanum in the same branch: trauma and the vascular pathology. We have joint works: some parts of the monograph printed in Azerbaijan «Actual problems of ophthalmology» were written by Zarifa khanum and professor N.Shulpina. And the second book, is the monograph under the name «Ophthalmology of internal diseases». This work has appeared within the walls of chairs similar by a principle of work with chairs of aftergraduate education.

In creation of this book there is also a big work of Zarifa khanum, and my work. She was really, the unusual, worthy woman. She had won respect in a society by her not ordinary mind, culture and ability to relate with people. She was always very kind both with patients, and with hospital attendants. Light memory of her will always live in our hearts.

SHULPINA N.B.

Managing chair of the Central Institute of Increase of Medical qualification, the honoured worker of sciences, professor

Zarifa khanum Azizovna was from those natures which leave a trace in the heart of each person which she had to meet, for all his subsequent life. Such people as her, live eternally, continue to be sample of high civility, humanism and crystal sincere cleanliness. The Memory of heart about Zarifa khanum can not be put into words. For the sake of objectiveness it is necessary to tell, that carrying out at the highest level the mission of the head of scientific researches, the scientist, the teacher, the doctor and the public figure, Zarifa khanum Azizovna was famous as the beautifull mistress, the mother and the wife. All her being was penetrated by the care of her spouse, children, and last years and about grandsons.

SKRIPINCHENKO Z.

The doctor of medical sciences, professor

At all congestion dy work Zarifa khanum Azizovna showed extraordinary attention and care of a family. That time she was very much excited, that her son Ilham, being the student of the Moscow Institute, lives out of the house. Zarifa khanum Azizovna deeply honoured the memory of her father, the professor of medicine. She aspired to impart to children the best lines of his character, to what her extraordinary pathetic reference to the son in the form of a donative inscription in the book published on the memory of her father, in particular, testified.

DOBROMYSLOV A.N.

Managing chair of Eye illnesses Sankt-Petersburgh institute of Hygiene, professor

Zarifa khanum always tried to convince the interlocutor by the facts, analogies with the delicacy inherent tp her and the respect to the interlocutor. These personal qualities have been, of course, formed since her childhood, bringing up in a family, existing way of house conditions. At the big employment at work, at times even at meetings she had time to pay attention to surrounding colleagues, to help with a word and business. This attention had been rendered repeatedly to me.

HAJAR NASRULLAYEVA,

The doctor of medical sciences, professor, the honoured worker of sciences

With Zarifa khanum Aliyeva we studied at one school, and then in Azerbaijan State Medical University. She always was the honour pupil. When distribution time has approached, both of us without hesitation have chosen a speciality of the oculist because the eye is such body which all illnesses of an organism influence. Because, that eyes are a soul mirror, through them it is possible to experience all subtleties of a life. No more and not less than 18 years, we worked under the guidance of the deceased professor Umnisa khanum Musabekova at institute where I work and until now.

Under management the set scientifically - research, candidate work has been defended. Zarifa khanum has created the big school in the medicine world. Besides Zarifa khanum was the world famous scientist, and high erudite eye doctor, the talented surgeon, the outstanding public figure.

Before our eyes she has passed a nice way from the simple doctor to the full member of the Azerbaijan Academy of Sciences. The tireless researcher, was the person of high culture. Kind, philanthropic, patriotic. To her many followed the help and she rendered all

the feasible help. The list of her daily cares joined that someone needed to be helped with apartment, to someone with work, and to someone with salary increase. Despite the big employment she never forgot about the family, about native, about friends. She very strongly loved them. She completely devoted all free time to a family. She was the fine spouse, careful mother, the grandmother, and at last, the attentive daughter.

RAFIG MAMMADHASANOV,
Deputy of Milli Mejlis, professor

Great people live a great life, live wonderful destiny. During lifetime they don`t so differ from the relatives and acquaintances. It is because, they are the extremely simple, philanthropic and modest people. With adults they are adults, with children they are children. With everybody they find common language, with everybody can speak on clear only to them language. People reach for them, share their troubles and problems.

Their wise decisions, councils, give to the person a life anew, return the lost hopes and dreams, love to a life. We start to understand and feel the absence of such great people living at the same time with us when they have already gone. The understanding that the person with whom it is possible to consult, the sharp need in his support deliver a huge pain. It is as if from the Universe the planet disappears, the bright star dies away. The big scientist, merits of whom in the development of the Azerbaijan medicine and a science as a whole are unforgottable, the talented oculist Zarifa Aziz gizi Aliyeva will eternally live in the memory of people knowing her as the beautiful woman, tender and careful mother.

She was the academician of the Azerbaijan academy of Sciences, the doctor of sciences, professor, managing chair of ophthalmology at the Azerbaijan State Institute of Increase of the Medical Qualification, managing the laboratory at the Azerbaijan Institute of Physiology, the honoured worker of Azerbaijan, the winner of the medical award of Academy of Sciences, the vice-president of the Azerbaijan Committee of protection of the world and a member of board of a society «Knowledge».

Zarifa khanum during her student years showed the uncommon talent, excellent knowledge and abilities. And it was not causeless. The family in which Zarifa khanum was born and grown was a family of doctors, scientific. Her father, sister and brothers have got education in various spheres of a medical science, they were loved by people as skilful and competent doctors. Her father Aziz Mammadkerim oglu Aliyev, took a notable place in the Azerbaijan medicine, was visible state and the public figure, the talented organizer. Zarifa khanum has chosen for her a speciality of the doctor by the call of her heart, by all her soul. After the termination of Medical institute Zarifa khanum has chosen a speciality of the ophthalmologist. All who knew her say, that during all years of working Zarifa khanum remained faithful to a Hippocratic Oath. She related warmly with the patients, gave all her forces to the recover of the patient. Between her and the patients the surprising affinity, relations full of confidences and sympathy were created. In a word, it was not simply an eye doctor, she was the psychologist and was always skilful to find common language with patients.

Academician Zarifa khanum Aliyeva as the teacher long years taught at the Azerbaijan Institute of Increase of medical qualification. Her pupils remember the nice daughter of our people with the big love and respect till today.

NAZIM TAGIZADEH,
The doctor of medical sciences, professor

In a life of each person there is mother who makes his life happy, defines a course of life, introduces sense during his life. And that my life has changed, so to say, it was generated, the big role has played Zarifa khanum.

This beautiful person, the careful head, paid the attention to internal and public problems of each of us. Today I remember Zarifa khanum as a first in my life teacher of eye illnesses and the supervisor of studies, and as a fine, most worthy person. A nice way which passed this noble woman for ever remains an example for us.

RASIM GADJIYEV,
The doctor of medical sciences, professor

Each person on a miscellaneous lives measured to him a life piece. There is a life that is similar to the sparkled in the distance and gone out lightning which has sparkled in the distance. And there is a life, that as the morning star appears sometimes and gives to people love to a life, inspires them for a life and creativity. One of such people, was the academician, the bright person, careful teacher Zarifa khanum Aliyeva. Her course of life, scientific experience, has consecrated the set of destinies, has shed on them the unforgettable light. Simplicity, wisdom have been granted to her by the God. Her adequately lived life once again proves it. We, students, often were witnesses of her noble reference with people, her benevolent conversations with them. The wide outlook, a unique mentality distinguished Zarifa khanum from others.

In Moscow medical journals, in «Ophthalmology Bulletin», in foreign abstracts our joint numerous scientific articles with Zarifa khanum were published.

The ability to expect events in advance helped the academician very much. The talented doctor aspired to bring up in republic the competent scientists knowing the work and to give them high tecnique equipment for normal work. The tireless scientist tried for this purpose very much. She often brought to us fine pies and cakes, various juices. Zarifa khanum cared of us as mother, we shared with it all our problems with her and she in her turn never left us without council. Not only to us, to all people addressing to her she stretched the hand of the help. Never wished to offend anybody, rendered the feasible help.

PASHA GYALBINUR,
Managing chair of ophthalmology of the Azerbaijan Medical University, the doctor of medical sciences, professor

I was happy to comprehend the secret of a science at Zarifa khanum, to communicate with her closely.

Academician Zarifa khanum Aliyeva was on the high top as the scientific ophthalmologist known not only in Azerbaijan, but also far behind its limits. Zarifa khanum has been awarded by the highest medical award of the former USSR – award of «Averbakh». The talented scientist, acting at scientific meetings did tremendous reports, and a few anniversaries ago as person truly loving the native land, asked her sister, well-known composer Gulara Aliyeva to sing a song «You are my native land Azerbaijan».

M.F.Akhundov has such wise words: «The person only then can be considered truly kind and highly cultural when he directs all affairs and actions to the service to the native land». I with confidence can tell that Zarifa khanum was one of such persons. The native land for her was the most important. All it occurred from her huge attachment to the native land, love to the native earth. Azerbaijan was her fighting pulse, her heart. At that time Zarifa khanum was the associate editor of All-Union magazine «Ophthalmology Bulletin», each 3 months materials going to the press were widely discussed by the outstanding scientists. Scientists - ophthalmologists respected the opinion of Zarifa khanum very much, her surprising gift of the orator, her resource could win any audience easily. Here it will be pertinent to tell, that Zarifa khanum was born and grown in a family of scientists with a world name. Probably there is no need to represent to readers her father, academician Aziz Aliyev the noble affairs and the great person of whom became an example for our people. Besides Zarifa khanum, the other members of this family were outstanding people. And here one more most interesting fact of destiny, that with the sister of Zarifa khanum, my dear Lyazifa Aliyeva we have worked for a long time in one chair. She was the senior lecturer of ophthalmologic chair where I work now. This hardworking woman, each time coming back from holiday kissed the desk and spoke «Believe, this is the big happiness that we come to work. The big happiness when the person standing, also conducts a healthy way of life. It is necessary to be able to be contented by a small thing, it is necessary to be able to rejoice»

In a word the life of Zarifa khanum reminds the beautiful novel. And each time when we look through the pages of this novel, her light image revives before our look.

RAFIGA AKHUNDOVA,
The senior lecturer of Ophthalmologic chair of the Azerbaijan Medical Institute

The Azerbaijan woman has very ancient and nice past. Tomris, Nushaba, Burla Khatun, Mehseti Ganjavi, Momina Khatun, Natavan and others. In young years I was proud of these great women and thought, whether it is probably to meet such women presently?

Really, and whether again the ancient great earth of such women will grow such women? Then, after acquaintance with Zarifa khanum, after long years of dialogue with her I have understood, that our people have always had such matchless women, and they will always be even through thousand years.

Yes, Zarifa khanum was one of such great women. We have got acquainted with her in 1955. At that time I got education in the internship on chair of eye illnesses of the Azerbaijan Medical Institute. Managing chair, the full member the correspondent of the Azerbaijan academy of science, the doctor of medical sciences, professor Umnisa khanum Musabeili, has acquainted me with employees of the chair. It became known, that Zarifa khanum was the scientific employee of Azerbaijan Scientifically - Research Institute of Eye illnesses and was engaged in studying and treatment of such actual at that time and widespread illness in Azerbaijan as a trachoma. We have very soon made friends. She often left for the enterprises, schools, areas where the trachoma was very widespread. Zarifa khanum gave talks with doctors, with the population, very much tried to clear the people against this severe disease. Zarifa khanum has already successfully finished the work and has received a rank of the candidate of medical sciences. She had many merits in trachoma eradication in our republic. Researches of influence of harmful factors on body of sight of workers on iodine and the oil - chemical enterprises are very important. She weekly, monthly left for the enterprises, surveyed, advised, treated. All children in a family where Zarifa khanum was born and grown were talented. I have understood, that Zarifa khanum was the favourite of a family, its bright star. She was interested not only in medicine, perfectly played and sang. She was a real woman, careful mother. She has presented to our people two children Ilham and Sevil. In an working time in Azerbaijan Scientifically - Research Institute her most interesting lectures amazed doctors with the pithiness. It was truly the fine orator. Last years she worked in Moscow. Each time coming to Baku she met colleagues, was interested in their life. She was present at our friendly meetings, pleased us with the fine speeches. Simple, careful, true to friendship the woman. It is very a pity that it is impossible to describe her life, a worthy example for young generation, in this short article. But one I can tell precisely, she has for ever taken a place among the greatest women in history.

OPHELIA HUSEYNOVA,
The doctor of medical sciences

The set of the qualities of the character is transferred to each person genetically. In that, Zarifa khanum possessed a wide outlook, these genetic features played the important role.

With brother of Zarifa khanum, the doctor of sciences, professor Jamil Aliyev we together studied in postgraduate study, and then worked over the doctor's works at one institute. Therefore, I was well familiar and with other members of a family.

I well remember the action spent in hotel Intourist, in honour of an anniversary of Institute of Increase of Medical Qualification of A.Aliyeva. I sat opposite Zarifa khanum. She was especially respected. The fruits which were on her plate she gave us. She showed parent care about present, she enjoyed. Zarifa khanum was very simple person. Once we have met with Zarifa khanum in one conference hall in the Moscow Academy of sciences. She was to make a report, and it was planned that I would do my report. Understanding person saw as I worry and tried to calm me in every possible way. She has told, that whatever difficulties I have faced, she will always stretch me a help hand. All it has very much inspired me. Listeners very much liked my lecture, they warmly have accepted it. I wish to notice, that Zarifa khanum was very simple and modest person, the woman with the big soul. She helped not only me, but also to all Azerbaijan living in Moscow and got from it great pleasure.

FAKHRIYA KHALAFOVA,
Honoured figure of art, Fashion designer

To me the problem of fidelity of the woman to the creativity, the work, for example for true happiness the woman always set thinking as the creative person should combine harmoniously duties of the wife and mother, and work. But it is not possible to any woman.

To me the happiness has dropped out to be familiar with the woman who in perfection managed to combine in herself these two possibilities. It is a question of the woman passed the nice way a hand about a hand with such outstanding person, Heydar Aliyev, about the big scientist, the talented professional, the woman betrayed to the business, about the careful wife and mother, about a live legend - Zarifa khanum Aliyeva. Course of life Zarifa khanum is the finished and perfect example for formation of the person of the modern woman. After all in Azerbaijan the woman is not the participant equal in rights in scientific, technical, enlightening and an educational life, she as it has been got in Azerbaijan since olden days, was bearer and the keeper of such concepts as a life, beauty, love and tenderness. Zarifa khanum has brought the considerable contribution to development of a medical science. The word «work» did not mean for her same with words «to hold a post». The science was for Zarifa khanum an extensive sphere of action,

here she has shown to the full all creative abilities. She has proved how much great scientists were. In work which she did always deep penetration, high specialisation and huge professionalism was felt. In this fine woman business qualities and personal appeal were harmoniously combined. The internal harmony, a rich inner world, professional culture found the reflexion in her ability to keep, in circulation with people, appearance and a fashion. Zarifa khanum always put on very modestly. She showed natural interest to a fashion, the desire not to lag behind a fashion was for her and for her relatives a pleasure and optimism source. Zarifa khanum searched for beauty in a life surrounding us, in music, art, poetry. Therefore the beauty always surrounded her and people expensive to her in a daily life, it was shown in the quiet and cosy family environment, in highly aesthetic taste, in her benevolent behaviour, in tenderness and simplicity. She created beauty in a life of the relatives.

Zarifa khanum was a member of committee on protection of the world and the chairman of Committee of protection of the world in Azerbaijan. Her activity in this field has been directed on the world and safety of the woman, on enrichment of her private world.

We need Zarifa khanum very much in this uneasy and restless time. Her way of life was very difficult. Zarifa khanum submitted people constant aspiration to self-improvement, to increase of the professional qualification, force of the spirit and talent. Her light image was deeply printed in my memory. Therefore, I involuntarily compare it to image of one Roman aristocrat. This woman, on requests of visitors to show them her richness has shown them her children.

TAMILLA AKHUNDOVA,
The doctor-psychiatrist

I heard about her even long before our acquaintance. My grandmother - professor ophthalmologist Sona khanum Akhundova-Bagirbekova worked at Institute with young at that time doctor Zarifa khanum Aliyeva. But they were not only colleagues. At them very warm and confidential relations were established, they called up, discussed problems on work, treatment of patients and other themes. Sometimes Zarifa khanum in the mornings on road for work called in by the car for Sona khanum. Heydar Aliyev then headed KGB. Those years I was the student of Medical Institute. We lived together with Sona khanum. I became doctor according to the advice of my grandmother. She told to me about the work and colleagues much. I well remember as my grandmother spoke about Zarifa khanum as about the talented expert, rested upon it the big hopes. Besides Sona khanum said, that Zarifa khanum was careful mother, the fine wife, the gentle and highly cultured person. I always was surprised, how she managed to do a lot of works. I admired with her diligence. Zarifa khanum always asked about the Sona khanum, about her health, gave her regards.

And now I would like to talk about her human qualities. Her appearance reflected all beauty of her private world only a little. All that belonged to her was natural and simple: strict style in clothes, a short modest hairstyle, a minimum of cosmetics and ornaments.

It was natural to her. When somebody advised her more brightly to put on or use more cosmetics Zarifa khanum always answered: «It is not for me». She was tender and careful with all people with whom communicated: (at home, with people helping her, drivers). All very much loved and respected her.

Certainly first of all Zarifa khanum cared and worried about her husband Heydar Aliyev and her children. The family was sense of her life.

When the daughter-in-law, beauty Mehriban has come to their family, pleasure Zarifa khanum was not a limit. She very much was proud of the daughter-in-law, its mind and other qualities. Zarifa khanum has accepted and has grown fond of the daughter-in-law as the native daughter. Remarkable grandsons soon were born. All foretold the beginning of a new life.

In the evenings before going to cinema, we quite often walked on a garden. Zarifa khanum there was unusual mother: She constantly was near to children, often talked to them. She in full sense of this word did not trust care of children to anybody. When Heydar Aliyev happened on business trips despite the big employment, he some times in day called home and asked Zarifa khanum about all affairs and incidents. He was fine and attentive husband and the father.

Zarifa khanum very early has left this life. She has left a unique trace in souls of native and has left, having won huge love and honour of the people. Light memory of her will live eternally.

Ulu Öndər Heydər Əliyev öz ailəsi ilə Zərifə Əliyevanın məzarını ziyarət edərkən.
Общенациональный Лидер Гейдар Алиев с членами семьи во время посещения могилы Зарифы Алиевой.
National leader Heydar Aliyev with his family visiting cemetery of Zarifa Aliyeva.

Ulu Öndər Heydər Əliyev Zərifə xanımın məzarını ziyarət edərkən.
Общенациональный Лидер Гейдар Алиев во время посещения могилы Зарифы ханум.
National leader Heydar Aliyev at cemetery of Zarifa khanum.

ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVANIN XATİRƏ GECƏSİ
ВЕЧЕР ПАМЯТИ ЗАРИФЫ ХАНУМ АЛИЕВОЙ
THE PARTY TO MEMORY OF ZARIFA KHANUM ALIYEVA

1995

Akademik Arkadiy Pavloviç Nesterov, professor Aleftina Fyodorovna Brovkina, professor Nina Borisovna Şulpina, akademik Larisa Konstantinovna Moşetova.
Академик Аркадий Павлович Нестеров, профессор Алевтина Федоровна Бровкина, профессор Нина Борисовна Шульпина, академик Лариса Константиновна Мошетова.
Academician Arkadiy Pavlovich Nesterov, Professor Alevtina Fyodorovna Brovkina, Professor Nina Borisovna Shulpina, Academician Larisa Konstantinovna Moshetova.

2001
Bakı - Баку - Baku

2005
Türk oftalmoloqu, professor Erol Turaclı xanımı ilə Zərifə xanımın məzarını ziyarət edərkən.
Турецкий офтальмолог, профессор Эрол Тураджлы с супругой во время посещения могилы Зарифы ханум.
Turkish ophthalmologist, Professor Erol Turajli with his spouse visiting cemetery of Zarifa khanum.

Ulu Öndər Heydər Əliyev, İlham Əliyev, Mehriban xanım və nəvə Heydər gəzinti zamanı.
Общенациональный Лидер Гейдар Алиев, Ильхам Алиев, Мехрибан ханум и внук Гейдар во время прогулки.
National leader Heydar Aliyev, Ilham Aliyev, Mehriban khanum and grandson Heydar during walk.

2000
Akademik Zərifə xanım Əliyevanın xatirə günü.
Вечер памяти академика Зарифы ханум Алиевой.
Party to memory of academician Zarifa khanum Aliyeva.

Büst 2003-cü ildə akademik
Zərifə xanım Əliyevanın 80 illiyində
Z. Ə. Əliyeva adına Elmi-Tədqiqat
Göz Xəstəlikləri İnstitutunun
kollektivinin sifarişi ilə hazırlanmışdır.
*В 2003-м году по заказу НИИ глазных
болезней им. З. А. Алиевой по случаю
80-летия был изготовлен бюст
академика Зарифы ханум Алиевой.*
*In 2003 Research Institute of Eyes Diseases
named after Z.A.Aliyeva ordered to make
bust of academician Zarifa khanum Aliyeva
devoted to 80th anniversary of Z.A.Aliyeva.*

1997
«Elegiya».
«Элегия».
«Elegy»
Heykəltəraş Ömər Eldarov.
Скульптор Омар Эльдаров.
Sculptor Omar Eldarov.

2008
Bakı - Баку - Baku
Международная конференция на тему «Актуальные проблемы офтальмологии», посвященная 85-летию академика Зарифы ханум Алиевой.
*International Conference "Today's problems of ophthalmology" devoted
to 85th anniversary of academician Zarifa khanum Aliyeva.*

*Ulu Öndər Heydər Əliyevin və akademik Zərifə xanım Əliyevanın
yaşadıqları binadakı barelyeflər.*
*Барельефы Общенационального Лидера Гейдара Алиева
и академика Зарифы ханум Алиевой на фасаде дома, в котором они жили.*
*Bas-reliefs of national leader Heydar Aliyev and academician
Zarifa khanum Aliyeva on front of building where they lived.*

Fəxri Xiyaban.
*Ulu Öndər Heydər Əliyevin və
akademik Zərifə xanım Əliyevanın məzarları.*
Аллея Почетного Захоронения.
*Могилы Общенационального Лидера Гейдара Алиева
и академика Зарифы ханум Алиевой.*
Alley of Honourable Cemetery.
*Cemeteries of National leader Heydar Aliyev and
academician Zarifa khanum Aliyeva.*

ANALAR TARİX YAŞADIR

Zərifə xanım Əliyeva. Bu adı dünyanın hər yerində yaxşı tanıyırlar. Ən azı ona görə ki, Zərifə xanım öz elmi nailiyyətləri ilə yanaşı Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında da mühüm rol oynamışdır. O, eyni zamanda dövlət xadimi Əziz Əliyevin qızı, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin həyat yoldaşı, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin anasıdır. Siyasətçilər, politoloqlar Heydər Əliyev irsini araşdırarkən Ümummilli Liderlə bir yerdə ikinci böyük bir şəxsiyyətin adına diqqəti cəlb etməyə bilməzlər. Bu, Zərifə xanım Əliyevanın adıdır. O, hazırda Azərbaycana rəhbərlik edən, dünya siyasətində öz dəst-xətti olan və atasının yaratdığı böyük siyasi məktəbin layiqli və uğurlu davamçısına çevrilən İlham Əliyevin anasıdır. Heç şübhəsiz ki, İlham Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi zaman kəsiyində əldə etdiyi nailiyyətlərdə, xalqı arasında və eləcə də beynəlxalq arenada özünə layiqli yer tutmasında təbii ki, Ümummilli Liderlə yanaşı anası Zərifə xanım Əliyeva şəxsiyyətinin də böyük rolu olmuşdur. Bu fikri vaxtilə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin özü də etiraf edirdi. Bu, Zərifə xanımın ailədə roluna verilən böyük bir insani qiymət idi. Heydər Əliyev bu fikri ilə ömür-gün yoldaşının bütün çətin məqamlarda onunla birgə olduğunu və Vətənə layiqli övladlar bəxş etməkdə onun əvəzsiz xidmətlərini insanlara çatdırmaq istəyirdi. Bəlkə də o, bu sözləri ilə çoxlarına sonralar məlum olacaq bir həqiqəti bəyan etmək istəyirdi. Bəli, zaman keçdi, İlham Əliyev xalqın böyük əksəriyyətinin səsini qazanaraq Azərbaycanın Prezidenti seçildi, nəinki valideynlərinin etimadını doğrultdu, həmçinin xalqının və regionun mütləq liderinə çevrildi.

Zərifə xanım Əliyeva ən yüksək mənəvi hazırlığa malik bir xanım və ana idi. Çünki o, böyük Əziz Əliyevin övladı idi. Əziz Əliyev isə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında öz sözünü demiş və böyük nüfuza malik siyasətçi, ictimai-siyasi xadim kimi tanınır. Nəinki mənsub olduğu xalq tərəfindən, hətta Dağıstanda, keçmiş post-sovet məkanının müxtəlif yerlərində tanınır və sevilirdi. Əziz Əliyev böyük ziyalı idi. Onun ailəsində Zərifə xanım Əliyeva kimi bir şəxsiyyətin böyüməsini və formalaşmasını təbii qəbul etmək lazımdır.

Analar yaşayır. Və yəqin ki, nəsillər dəyişdikcə, nəsil ağacı böyüdükcə, məlum adlar əfsanələrə qovuşaraq, rəvayətlərə dönərək yenə yaşamağında davam edəcək. Ancaq bir vaxt gəlir ki, bu adlar, bu ünvanlar mənəvi abidəyə çevrilir. Doğrudur, həqiqətən Zərifə xanım Əliyeva xalqımızın mənəvi dünyasında özünə yer tutduğu üçün abidələşmiş zəka sahiblərindən, böyük ziyalılardan və ən başlıcası, xalqın yaddaşında uzun müddət yaşayacaq alimlərdən biri kimi çoxdan abidələşmişdir.

Zərifə xanım Əliyevanın adına parklar, meydanlar, küçələr, elmi-tədqiqat institutu var. Hər gün yüzlərlə insan abidələşmiş adın ünvanı olan yerlərdən keçir və onu xoş duyğularla yad edirlər. Ən başlıcası, bu mənəvi yaddaş abidəsi əslində, özünün yaşam formasını dəyişmişdir. Öv-

ladlarının, nəvələrinin genetik yaddaşına köçmüşdür. Damarlarda dövr edən qan kimi, mənəviyyatda yaşayan vicdan kimi, haqq və ədalətin daşı və tərəzisi kimi yeni nəsillərin canında, ruhunda yaşayır.

Zərifə xanımın ecazkar bir dünyası olub. İstedadlı göz həkimi, oftalmologiya sahəsində böyük zəka sahibi kimi tanınan Zərifə xanım Əliyeva nə qədər insanı vaxtsız dünya işığından məhrum olmaqdan qoruyub. Nə qədər insana ilahi nur bəxş edib. Zərifə xanımın ürəklərdə yaşayan abidəsinin zərrələrini təkcə onun şəxsi ailəsi baxımından doğmalarında axtarmaq düzgün deyil. Biz insanların böyük əksəriyyətinin mənəvi yaddaşında Zərifə xanımı axtarıb, tapa bilərik.

Onsuz da hər bir ana övladı üçün abidədir. Tanrının yaratdığı abidə. Dünyasını dəyişmək insanın qismətidir. Analar da dünyasını dəyişir. Amma anaların bir əbədiyyət məkanındakı dünyası var, bir də övladlarının ürəyində, qəlbində, mənəvi dünyasında yaşamaq məkanı var. Bu, çox böyük ucalıq, müqəddəslik mərtəbəsidir. Anasını, atasını, ulularını dünyasında yaşadan övladlar varsa, demək anaların da, ataların da zəhmətləri hədər getməyib.

Əliyevlər ailəsi böyük ailə məktəbi kimi, zaman-zaman öyrəniləcək, tədqiqat məktəbi olacaq. Bu ailənin qüdrətli ata adı, böyük ana adı daşıyan nümayəndələri mənəvi abidə olaraq həm övladlarının, həm də xalqımızın qəlbində əbədi yaşayacaqlar. Böyük analar xalqın anasıdır, millətin anasıdır. Zərifə xanım Əliyevanın timsalında da belə böyük ana görə bilirik.

Beləliklə, övlad böyüdən, övlad əziyyəti çəkən - ailəsinin, övladlarının hər cür əziyyətinə qatlaşan, ailəsinin sağlam, mənəvi dünyasını, həm də elə cismani dünyasını özünün yuxusuzluğunda, əzab-əziyyətlərində tapan qadın elə sağlığında ikən əbədiləşməyə başlayır.

Bir ana qüdrəti, bir ana ucalığı beləcə abidə olur.

БУДУЩЕЕ НАЦИИ В РУКАХ МАТЕРЕЙ

Зарифа ханум Алиева. Это имя хорошо известно, как человека, прославившего науку и сделавшей ее достижения достоянием мировой общественности, тем самым сыграв большую роль в общественно-политической жизни Азербайджана. По воле судьбы ей было предначертано стать дочерью видного общественного и государственного деятеля Азиза Алиева, супругой Общенационального Лидера Гейдара Алиева и матерью нынешнего президента Азербайджана Ильхама Алиева.

Изучая наследие Общенационального Лидера Гейдара Алиева, внимание политиков и политологов не могла не привлечь вторая великая личность. Эта личность - Зарифа ханум Алиева. Она-мать возглавляющего ныне Азербайджан Президента Ильхама Алиева, который занимает видное место в мировой политике и является последователем политического курса своего отца, великого Гейдара Алиева.

Бесспорно одной из заслуг нынешнего президента Ильхама Алиева является внутренняя и внешняя политика, проводимая им, которая определила достойное место Азербайджана на международной арене. И будет справедливо отметить, что в его формировании как личности огромную роль сыграли его родители.

Недаром большую человеческую оценку роли Зарифы ханум в семье дал Общенациональный Лидер Гейдар Алиев. Этим он хотел донести до народа бесценные заслуги Зарифы ханум как супруги, друга жизни, которая была рядом с ним в самые тяжелые моменты жизни и подарила родине таких достойных детей, как Ильхам и Севиль Алиевы. Может быть, этими словами он хотел донести ставшую впоследствии ясной для всех истину. Да, прошло время, и Ильхам Алиев, завоевав большинство голосов, стал Президентом Азербайджана, он не просто оправдал доверие своих родителей, но и превратился в лидера народа и региона.

Зарифа ханум Алиева была женщиной и матерью в самом высоком понимании этого слова. Потому что была дочерью великого А.Алиева. Азиз Алиев был талантливым политическим деятелем, сказавшим свое слово в общественно-политической жизни Азербайджана, он был широко известен как крупнейший общественно-политический деятель. Его знал и любил не только родной народ, но также и народ Дагестана и многих районов постсоветского пространства. А.Алиев был большим ученым, и нужно естественно воспринимать тот факт, что в его семье выросла и сформировалась такая замечательная личность, как Зарифа ханум.

Матери живут вечно. И наверное, по мере того, как поколения сменяют друг друга и разрастается генеалогическое древо, некоторые имена превращаются в леген-

ду, и продолжают жить вечно. Проходит время, и эти имена превращаются в духовные памятники. Зарифа ханум уже давно увековечена в памяти больших мыслителей и ученых как выдающаяся личность, крупный ученый.

Именем Зарифы ханум названы школы, парки, площади, улицы, Научно-Исследовательский Институт. Ежедневно тысячи людей проходят по тем местам, что названы в ее честь и с благодарностью вспоминают ее. Эта великая женщина, этот памятник духовной красоты просто сменил форму своего существования. Он перешел в генетическую память своих детей и внуков. Как кровь, идущая по венам, как совесть, живущая в сердце, как показатель правды и справедливости, она живет в душах новых поколений.

Зарифа ханум обладала замечательным внутренним миром. Талантливый врач-офтальмолог, большой ученый Зарифа ханум спасла огромное количество людей от потери зрения. Скольким людям она подарила Божественный свет! Не стоит искать память о ней только в ее семье и родных, эту память мы сможем найти в сердцах большинства людей, знающих ее.

Мать является символом жизни, святости, вечности, тепла и любви. Мать это памятник созданный Богом. Уход из этой жизни - удел каждого из нас. И матери тоже уходят, но они продолжают жить в сердцах своих детей. Память о матери не умирает. Это является показателем ее величия. И если дети свято чтят память матерей, отцов, предков, значит их труды не пропали даром.

Семья Алиевых является подлинной школой жизни, которая будет изучаться исследователями. И великий отец, и достойная мать этой семьи будут вечно жить в сердцах своих детей и своего благодарного народа. Великие матери - это матери нации, народа. И на примере Зарифы ханум Алиевой мы можем ясно лицезреть образ такой матери.

Женщина, которая растит детей, заботится о своей семье, всячески старается сделать все, чтобы ее семья была здорова, не спит ночами, претерпевает всяческие трудности, начинает увековечиваться еще при жизни.

Материнское величие становится духовным памятником, навеки увековеченным в наших душах и наших сердцах.

THE HISTORY IS WRITTEN BY THE HANDS OF MOTHERS

Zarifa khanum Aliyeva. This name is well-known all over the world, at least because of her scientific achievements which played the big role in the socially - political life of Azerbaijan. She was at the same time the daughter of statesman Aziz Aliyev, the spouse of the national Leader Heydar Aliyev, and the mother of the president of Azerbaijan Ilham Aliyev.

Studying a heritage of the national Leader Heydar Aliyev, the politicians and political scientists were not able not to pay attention to the second great person. This person is Zarifa khanum Aliyeva. She was a mother of leading Azerbaijan president Ilham Aliyev who takes a significant place in world politics and today is the follower of the political school of his father, the great Heydar Aliyev.

There are not the slightest doubts, that for the short part of time that Ilham Aliyev heads Azerbaijan, for his achievements, for that worthy place that he has occupied on the international scene and among the people undoubtedly besides the person of the national Leader Heydar Aliyev has played the big role the person of Zarifa khanum Aliyeva too.

The national Leader Heydar Aliyev has also confirmed this thougt. It was the big human estimation of the role of Zarifa khanum in a family. Heydar Aliyev wished to inform the people about those invaluable merits of Zarifa khanum, his wife, his friend of life who was with him during the worst moments of a life and presented the Native land such worthy children as Ilham and Sevil Aliyeva. May be by these words he wished to open people the truth which, all the same, would be opened subsequently. Yes, the time passed and Ilham Aliyev having won the majority of voices became the president of Azerbaijan. He has not simply justified the trust of his parents, but also he has turned to the leader of the people and the region.

Zarifa khanum Aliyeva was the woman and the mother in the highest meaning of this word. Because she was the great A.Aliyev's daughter. Aziz Aliyev was the talented politician, who told his own word in the socially - political life of Azerbaijan, he was widely known as the largest socially - politician figure. he was known and loved not only by the native people, but also by the people of Dagestan and many areas of the post-Soviet territory. A.Aliyev was the big scientist, and it is necessary to perceive naturally the fact, that in his family such remarkable person as Zarifa khanum was grown.

Mothers live eternally. And probably as the generations replace each other and the geneological tree expands, some names turn to a legend and continue to live eternally. The time comes and these names turn to the spiritual monuments. Zarifa khanum is already

immortalised in the memory of the big thinkers and scientists as the outstanding, great scientist.

Many parks, areas, streets, Scientifically research Institute are named by Zarifa khanum Aliyeva. Every day thousand people pass those places that are named in her honour and remember her with gratitude. This great woman, this monument of a spiritual life has simply changed the form of her existence. She has passed to the genetic memory of her children and grandsons. As the blood going on veins, as the conscience living in the heart, as the scales of the truth and justice she lives in the souls of new generations.

Zarifa khanum had a beautiful and remarkable private world. The talented oculist, the big scientist in the field of ophthalmology, Zarifa khanum has rescued a large quantity of people from the loss of sight. To how many people she has presented the Divine light! It is not necessary to look for the memory of her only in her family and natives, we can find this memory in hearts of the majority of people knowing her.

Every mother is a monument for her child. A monument created by the God. Leaving this life is a destiny of each of us. Mothers also leave, but always continue to live in the hearts of the children. The memory of them does not die. And it is an indicator of the big height, sanctity. And if the children respect mothers, fathers, ancestors it means their work has not passed in vain.

The family of the Aliyev's will be studied as the big school of a family. Both the great father, and worthy mother of this family will eternally live in the hearts of their children and the people. The great mothers are the mothers of the nation, the people. And on the example of Zarifa khanum Aliyeva we can clearly contemplate an image of such mother.

The woman who brings up her children, takes care of the family, in every possible way tries to make everything for her family's being healthy, does not sleep at nights, undergoes all difficulties - starts to be immortalised still during her lifetime.

Parent selflessness, parent greatness become the spiritual monument forever immortalised in our souls and our hearts.

ƏSƏRLƏRİNİN BİBLİOQRAFİYASI
БИБЛИОГРАФИЯ ТРУДОВ

KİTABLAR
КНИГИ

1970

1.Профилактика профзаболеваний в йодной промышленности. - Баку, Азернешр, 1970.

1976

2.Профилактика повреждений глаз у рабочих резиновой промышленности. - Баку, 1976.

3.Профилактика профзаболеваний в йодной промышленности. - Баку, Азернешр, 1976.

1978

4.Герпетические заболевания глаз. - Баку, 1978.

5.Острые вирусные конъюнктивы. - Баку, 1978.

6.Профилактика профессиональных заболеваний в йодной промышленности. - Баку, Азернешр, 1978. - 44 с. - Совместно с И.И.Алеклеровым, А.И.Замчаловым.

1979

7.Герпетическая болезнь глаз: учеб. пособие для врачей офтальмологов. - Баку, Азернешр, 1979. - 17 с.

8.Острые вирусные конъюнктивиты: учеб. пособие для врачей офтальмологов. - Баку, Азернешр, 1979. - 18 с.

1980

9.Анатомо-физиологическая характеристика гидродинамической системы глаза. - Баку, Азернешр, 1980. - 38 с. - Совместно с Н.Б.Шульпиной.

10.Возрастные изменения глаза и зрительнонервного пути: морфогистохимические исследования.- Баку, Азернешр, 1980.- 124 с.- Совместно с П.С.Мелик-Аслановой.

11.Профессиональная патология глаз в шинном производстве.-Баку, Азернешр, 1980.-128 с. Добромыслов А.Н. Рец. на кн. З.А.Алиевой. Профессиональная паталогия глаз в шинном производстве. Баку, 1980. 128 с.//Офтальмол.журн.-1981, №6. С.384.

1981

12.О моральном облике врача. - Баку, Билик, 1981. - 16 с.

13.Офтальмология при хронической йодовой интоксикации. - Баку, Азернешр, 1981. - 132 с.

1982

14.Əgər sizdə kəskin konyunktivitdirsə: yaddaş. - Bakı, 1982. - 2 s.

15.Sovet həkiminin mənəvi siması haqqında: "Sov.İKP XXVI qurultayı və tibb biliklərinin təbliğinin təkmilləşdirilməsi" mövzusunda Respublika elmi-praktiki konfransında oxunmuş məruzə. - Bakı, "Bilik", 1982. - 16 s.

16.Высокое призвание: о врачебной этике, чистоте души и помыслов советского врача/Общ-во. «Знание» АзССР. - Баку, 1982. - 57 с.

17.Заболевание глаз при сахарном диабете/Под. ред. Т.А.Алиева. - Ташкент: Медицина, 1982. - 36 с.- Совместно с Н.Б.Шульпиной, М.Г.Марголис, Л.Н.Нудьга, И.В.Писарской.

18.Об электронно-морфологических и гистохимических методах лечения злокачественных внутриглазных опухолей: метод. рекомендации. - Баку, 1982. - 8 с. - Совместно с П.С.Мелик-Аслановой, С.А.Бадаловым, С.М.Магомедовой.

19.Основы иридодиагностики / Под. ред. Е.С.Вельховер, Н.Б.Шульпиной.-Баку, Азернешр, 1982.-189 с.-Совместно с Е.С.Вельховер, Н.Б.Шульпиной, Ф.Н.Ромашовым.

1983

20.Актуальные проблемы офтальмологии/Прд общ.ред.проф. Н.Б.Шульпиной. - Баку, Азернешр, 1983. - 341 с.- Совместно с Н.Б.Шульпиной, Л.К.Мошетовой.

21.Конъюнктивиты и современные методы лечения. - Баку, Азернешр, 1983. - 31 с.

22.Современные методы хирургического лечения слезотечения: Методические рекомендации. - Баку, Азернешр, 1983. - 53 с. - Совместно с М.Ю.Султановым.

23.Физиология слезоотведения. - Баку, Азернешр, 1983. - 60 с. - Совместно с М.Ю.Султановым.

1984

24.Современные аспекты туберкулеза органа зрения. - Баку, 1984. - Совместно с Н.Б.Шульпиной, Н.С.Гонтуар.

1985

25.Терапевтическая офтальмология/Под. ред. М.Л.Краснова, Н.Б.Шульпиной. - М.: Медицина, 1985. - 560 с. - Совместно с Н.Б.Шульпиной, В.И.Боришполец, В.М.Гасилиной, Н.С.Гонтуар, Г.В.Грачевой, О.В.Груша, Л.М.Дроздовской, А.П.Мизгиревой, Л.М.Мирошниковой, Л.К.Машетовой, Л.И.Нудьга, Л.Г.Смидовичем, Г.Л.Старковым, С.Ф.Шершевской.

1986

26.Профилактика и лечение повреждений глаз при хроническом воздействии на организм паров стирола и тетрахлорэтилена: Метод. рекомендации/ Мин-во здравоохр. АзССР; АН АзССР. - Баку, 1986. - 15 с. - Совместно с М.Ю.Султановым, С.А.Талышской, Т.А.Мирзоевым, Н.С.Тагизаде.

1987

27.Щадящая хирургия слезоотводящих путей. - Баку, Азернешр, 1987. - 61 с. - Совместно с М.Ю.Султановым.

1988

28.Иридодиагностика. - М.: Медицина, 1988. - 288 с. - Совместно с Н.Б.Шульпиной.

29.Профессиональная патология органа зрения. - М.: Медицина, 1988. - 287 с. - Совместно с А.П.Нестеровым, З.М.Скрипниченко.

1997

30.Интенсификация ртутью и её неорганическими соеденениями: Метод. разр. к практич. занию по проф. болезням для студентов V курса леч.фак-тов. - Баку, 1997. - 26 с.

1998

31.İridodiaqnostika. - Bakı, Azərbaycan Universiteti, 1998. - 172 s. - R.F.Təhməzova ilə birlikdə.

32.Сборник научных трудов академика З.А.Алиевой/Отв. ред. Кулиева З.Т. - Баку, Азербайджан, 1998. - 455 с.; табл.- На обл. загл.: Академик Зарифа ханум Алиева.- Библиография в огл.

2001

33.Туберкулез органа зрения. - Баку, Азербайджан, 2001. - 168 с. с илл.- Совместно с Н.Б.Шульпиной.

2003

34.Yüksək əqidə: həkimlik etikası, həkimin ürəyinin və fikirlərinin paklığı. - Bakı, Azərbaycan. - 2003. - 102 s.

ELMİ MƏQALƏLƏRİ
НАУЧНЫЕ СТАТЬИ

1957

35.Влияние синтомицина на наслоенные на трахому инфекций//Научная конференция глазных врачей Азербайджанской, ..., Грузинской ССР, Дагестанской и Северо-Осетинской АССР, посвящ. 40-летию Великой Октябрьской социалистической революции: Тезисы докладов/АзНИИ офтальмологии. - Баку, 1957. - С.38.

1958

36.Влияние синтомицина на содержание телец Провачека//Сб. науч. тр. АзНИИ офтальмологии. - 1958. Т. 2, ч. 1. - С.38-41.

37.Терапия трахомы синтомицином в комбинации с другими методами лечения// Сб. науч. тр./АзНИИ офтальмологии. -1958. - Т. 2, ч. 1. - С.42-44.

1959

38.Состояние флоры конъюнктивального мешка до и после лечения чистым синтомицином и в комбинации с другими медикаментами//Микроэлементы и их значение для организма.Трахома и борьба с нею. Ревматизм и его лечение: Тез. докл. - Баку, 1959. - С.70-74.

1960

39.Влияние синтомицина на флору конъюнктивального мешка при трахоме//Сб. тр. /АзНИИ офтальмологии. - 1960. - Т. 3. - С.28 -30. - Рез.: азерб.

40.Опыт применения под конъюнктивальных иньекций стекловидного тела при рубцовых изменениях конъюнктивы и различных поражениях роговицы, вызванных трахомой//Сб. тр./АзНИИ офтальмологии. - 1960. - Т. 3. - С.31-34. - Рез.: азерб.

41.Сравнительная оценка применения при трахоме синтомицина в чистом виде и в комбинации его с общей терапией//Матер. 4-ой выезд. науч. конф. Азерб. науч.-исслед. ин-та офтальмологии в Маштагах. - Баку, 1960. - С.12-15.

1962

42.Общее и местное лечение при туберкулезном поражении переднего отрезка глаза//Тез.науч.докл. 3-го Респ. совещ. по борьбе с туберкулезом.-Баку, 1962.-С. 32-33.

1964

43.Состояние некоторых функций глаза при диабете//Тр. АзНИИ офтальмологии. - 1964. - Т. 4. - С.78-81.

1965

44.К медикаментозному лечению глаукомы//Матер. науч. конф., посвящ. 90-летию со дня рожд. В.П.Филатова: 8-10 июня 1965 года: сб.тр./АзНИИ офтальмологии. - Киев, 1965. - Т. 5. - С.83-91. - Совместно с К.А.Адыгезаловой-Полчаевой.

1970

45.Изучение распределения туберкулезных поражений глаз в различных возрастных группах и по отдельным климатическим зонам Азербайджана//Сб. тр. АзНИИ офтальмологии.-1970.-Т.5.-С.135-137.-Совместно с Г.М.Несруллаевой, А.Д. Алекперовой, Т.Х.Сафаровой.

46.К медикаментозному лечению глаукомы//Сб. тр. АзНИИ офтальмологии. - 1970. - Т. 5. - С.83-91. - Совместно с К.А.Адыгезаловой-Полчаевой.

1971

47.Дифференциальная диагностика острого синдрома живота при тупой травме// Матер. докл. 13-й Всесоюз. конф. науч. студ. кружков при кафедре детской хирургии. - Донецк, 1971. - С.24-24. Совместно с А.Алиевой и А.Рзаевой.

1972

48.О состоянии переднего отдела глаз у работников йодового завода г. Баку// Азерб. мед. журн. - 1972. - №4. - С.43-47. - Рез.: азерб. - Библиогр.: 5 назв.

1973

49.Волосковая чувствительность роговицы у работников шинного завода//Азерб. мед. журн. - 1973. - №6. - С.12-17. - Рез.: азерб. - Библиогр.: 29 назв.

50.Гистохимические исследования нуклеиновых кислот в ткани глазного яблока нормальных кроликов и кроликов, находящихся в цехах йодового завода г. Баку//Сб. тр. АзНИИ офтальмологии. - Баку. - 1973. - Т. 7. - С.11-15.

51.Заболевания переднего отрезка глаза у рабочих йодового завода// Вопр.гигиены труда пром. токсикол. и проф. патол. в отд. отраслях пром-ти Азербайджана. - Баку, 1973. - Вып. 8. - С.46-49.

52.Изменения аргирофильного межуточного вещества глаз животных, находившихся в цехах йодового завода//Вопросы гигиены труда пром. токсикол. и проф. патол. в отд. отраслях пром-ти Азербайджана.-Баку, 1973.-Вып. 8.-С.38-45.-Библиогр.: 6 назв.

53.Клинико-гистоморфологические исследования глаз кроликов, находившихся в цехах йодового завода гор. Баку//Азерб. мед. журн. - 1973.- №4. - С.13-22. - Рез. азерб.- Библиогр.: 13 назв. - Совместно с В.М.Абдуллаевым.

54.Состояние остроты зрения у работников шинного завода гор. Баку//Матер. выезд. науч. сессии Азерб. ин-та усовершенствования врачей.-Махачкала, 1973.-Ч. 2.- С.31-32.

1974

55.Гистохимические исследования тканей глаза у экспериментальных животных, находившихся в различных цехах шинного завода//Матер. 3-й науч. конф. офтальмологов Грузии. - Тбилиси, 1974. - С.377-380.

56.К вопросу о биохимических изменениях переднего отрезка глаз у работников шинного завода//Вопр. гигиены труда пром. токсикологии и проф. патол. в отд. отраслях пром-ти Азербайджана/Тр. АзНИИ гигиены труда и проф. заболеваний.- 1974. - Вып. 9. - С.106-109.

57.Применение диадинамических токов при различных глазных заболеваниях// Матер. 3-й науч. конф. офтальм. Грузии. - Тбилиси, 1974. - С.166-169. - Совместно с У.Н.Самедовой, Х.А.Раджабли, Р.Х.Мовлазаде.

58.Состояние поля зрения у работников шинного завода//Вопросы гигиены труда, пром. токсикологии и проф. патологии в отд. отраслях пром-ти Азербайджана/ Тр.АзНИИ гигиены труда и проф. заболеваний. - 1974. - Вып. 9. - С.102-105.

59.Характеристика некоторых гистохимических показателей в тканях глаз подопытных животных, находившихся в различных условиях цехов шинного завода г. Баку //Азерб. мед. журн. - 1974. - №4. - С.28-32. - Рез.: азерб.

1975

60.Изменения глаз у кроликов при воздействии ряда химических производственных вредностей//Вест. офтальмологии. - 1975. - №3. - С.78-81.

61.Иммунобиологическая активность организма при хроническом действии малых концентраций бензола//Матер. 3-го съезда гигиенич. и санит. врачей Азерб. - Баку, 1975 - С.204.

1976

62.Состояние органа зрения у работников некоторых предприятий химической промышленности Азербайджана: автореф. дисс... д-ра мед. наук. 14.00.08. - М., 1976. - 30 с.

63.Влияние факторов шинного производства на глаз и его некоторые функции// Азерб. мед. жур. - 1976. - №9 - С.47-52. - Рез. азерб. - Библиогр.: 5 назв.

64.Иммунологическая реактивность организма при хроническом действии повышающихся малых концентраций бензола//Учен. зап. АМИ им. Н.Нариманова. - 1976. -Т.39. - С.88-90.

65.Морфологические исследования некоторых органов экспериментальных животных (кроликов), находившихся в условиях химических вредностей шинного производства//Матер. науч. сессии, посвящ. 40-летию Азерб. ин-та усовер. врачей им. А.Алиева. - Баку, 1976. - С.55-56.

66.Привычный вывих глазного яблока//Азерб. мед. журнал. - 1976. - №6. - С.58-60.

67.Эффективность инъекции рибофлавина на зрительные функции глаза при глаукоме//Съезд офтальмологов республик Закавказья: сб. науч. тр.1976. - С.13-15. - Совместно с У.Н.Самедовым, Х.А.Раджабли, С.Джавадовой.

68.Эффективность криоэкстракции при различных видах катаракт//Матер. науч. сессии, посвящ. 40-летию Ин-та усовер. врачей им. А.Алиева. - Баку, 1976. - С.54-56. - Совместно с У.Н.Самедовым, Х.А.Раджабли, М.Ф.Ниязовой и др.

69.Эффективность подкоъюнктивальных инъекций рибофлавина мононуклеотида на зрительные функции глаза при глаукоме//Глаукома: сб.науч. тр. 1-го съезда офтальмологов Закавказья. - Тбилиси, 1976. - С.13-16.

1977

70.Гидродинамические и гемодинамические показатели при контузиях глазного яблока//Актуальные проблемы офтальмологии: Тез.докл.науч.конф. АзНИИ офтальмологии, посвящ. 60-летию Великой Октябрьской социалистической революции (октябрь 1977, г.Баку). - Баку, 1977. - Ч.1. - С.77-79. - Совместно с Ш.И.Исмаилзаде.

71.Гидродинамические исследования при проникающих ранениях области цилиарного тела//Актуальные проблемы офтальмологии: Тез.докл.науч.конф. АзНИИ офтальмологии, посвящ. 60-летию Великой Октябрьской социалистической революции (октябрь 1977). - Баку, 1977. - Ч. 1.- С.15-17.

72.Гистохимические особенности гликогена и мукополисахаридов в злокачественных меланомах сосудистого тракта//Азерб.мед.жур. - 1977. - №10. - С.15-19. - Рез.азерб. - Библиогр.: 8 назв.- Совместно с П.С.Мелик-Аслановой.

73.Деятельность клиники глазных болезней ГИУВ им. А.Алиева и глазного отделения Республиканской клинической больницы им. акад. Мир-Касимова за 10 лет// Актуальные проблемы офтальмологии: Тез.докл.науч.конф. АзНИИ офтальмологии, посвящ. 60-летию Великой Октябрьской социалистической революции (октябрь 1977). - Баку, 1977. - Ч. 1. - С.190-192. - Совместно с У.Н.Самедовой и др.

74.Использование показаний функционального состояния организма для изучения влияния факторов окружающей среды на здоровье населения//Всесоюз.совещ.по гигиене окруж. среды и гигиены труда.-М., 1977.-Ч. 1.-С.129 -135.-Совместно с А.И. Бокиной.

75.Йод как промышленный яд//Гигиена и санитария. -1977. - №12. - С.90-92. - Совместно с А.В. Рощиным и А.В.Бегищевым.

76.К вопросу изучения некоторых ферментов в злокачественных меланомах сосудистой оболочки//Актуальные проблемы офтальмологии:Тез.докл.науч.конф. АзНИИ офтальмологии, посвящ. 60-летию Великой Октябрьской социалистической революции (октябрь 1977).-Баку, 1977. - Ч. 1. - С.145-148. - Совместно с П.С.Мелик-Аслановой, Т.М.Мамедовой, С.А Бадаловым, С.И.Ибрагимовой.

77.Морфологические изменения внутренних органов экспериментальных животных, находившихся в условиях шинного завода//Актуальные проблемы офтальмологии:Тез.докл.науч.конф. АзНИИ офтальмологии, посвящ. 60-летию Великой Октябрьской социалистической революции (октябрь 1977, г.Баку).-Баку, 1977.-Ч. 1.- С.12-15.

78.Морфологические исследования некоторых органов экспериментальных животных (кроликов), находившихся в условиях повышенной концентрации йода//Докл.АН Азерб.ССР. - 1977. - Т. 33. - №1. - С.52-58. - Рез.: азерб., англ. - Библиогр.: 14 назв. - Совместно с П.С.Мелик-Аслановой.

79.Некоторые показатели адаптационных сдвигов организма при повторных острых интоксикациях бензолом//Азерб.мед.журн. - 1977. - №4. - С.46-50. - Рез.: азерб. - Совместно с Н.Б.Шульпиной и Б.А.Шехтманым.

80.Офтальмологическая помощь населению Республиканской клинической больницей им. акад. Мир-Касимова за 10 лет//Актуальные проблемы офтальмологии:Тез. докл.науч.конф. АзНИИ офтальмологии, посвящ. 60-летию Великой Октябрьской социалистической революции (октябрь 1977, г.Баку). - Баку, 1977. - Совместно с У.Н.Самедовой и др.

81.Причины энуклиации по материалам Республиканской клинической больницы им акад. Мир-Касимова//Матер. науч.-практ. конф., посвящ. 15-летию Республиканской клинической больницы. - Баку,1977. - Совместно с У.Н.Самедовой, Х.А.Раджабли и др.

82.Профессиональные заболевания в условиях химического производства и мера их профилактики//Материалы VII пленума Всесоюзного научного общества офтальмологов. - Баку, 1977. - С.35-40.

83.Распространение глаукомы в различных климатогеографических зонах Азербайджанской ССР//Матер. выезд. науч- практ. сессии в Геокчае, посвящ.60-летию Великой Октябрьской социалистической революции (октябрь 1977 г. Баку).- Баку, 1977. - С.49-51. - Совместно с У.Н.Самедовой, Р.Х.Салимовой, Р.З.Мовлазаде.

84.Реографические исследования при проникающих ранениях области цилиарного тела//Актуальные проблемы офтальмологии:Тез.докл.науч.конф. АзНИИ офтальмологии, посвящ. 60-летию Великой Октябрьской социалистической революции (октябрь, 1977) - Баку, 1977. - Ч. 1.- С.18-20.

85.Современные методы лечения вирусных заболеваний глаз//Матер. науч.-практ. конф., посвящ. 15-летию Республиканской клинической больницы. - Баку,1977. - С. 26-29. Совместно с У.Н.Самедовой и др.

86. Сравнительная оценка хирургических методов обработки проникающих ран области цилиарного тела//Актуальные проблемы офтальмологии:Тез.докл.науч.конф. АзНИИ офтальмологии, посвящ. 60-летию Великой Октябрьской социалистической революции (октябрь 1977, г. Баку). - Баку, 1977. - Ч. 2. - С. 258-260.

87.Фагоцитарная активность лейкоцитов при хроническом действии бензола//Учен. зап. Азерб. мед. ин-та. - Баку, 1977. - Т. 41. - С. 73-78.

88.Эозинофилобазофильная диссоциация-показатель опасных для организма сдвигов при хроническом действии производственных факторов//Учен.зап. Азерб. мед.ин-та. - Баку, 1977. - Т. 41. - С. 45-49. - Совместно с Б.А.Шехтманом.

1978

89.Гистохимическая характеристика активности некоторых ферментов в злокачественных меланомах сосудистой оболочки//Респ. сб. науч. тр.: Актуальные вопросы офтальмологии.- М., 1978.- С.19-21. - Совместно с П.С.Мелик-Аслановой.

90.Глаукома и ее признаки//Бакинский рабочий. - 1978. - 23 декабря.

91.Дифференциальная диагностика вирусных конъюнктивита и конъюнктивитов профессиональной этилогии//Тез. докл. 5-го Всесоюз. съезда офтальмологов. - М., 1979. - Т. 4. - С. 91-93.

92.Изменения некоторых гуморальных факторов естественного иммунитета при действии бензола//Матер. конф. АМИ им. Н.Нариманова по итогам науч.-исслед. работ, вып. в центр. науч. исслед. лаб. - Баку, 1978. - С. 203-208.

93.Криоэкстракция при различных видах катаракт//Азерб. мед. журн.-1978.-№ 4.-С.15-17.-Рез.азерб.-Совместно с У.Н.Самедовой, Р.А.Раджабли, М.Ф.Ниязовой и др.

94.Организация профилактики офтальмопатологии на йодовом заводе//Тез.докл. 1-го съезда офтальмологов Средней Азии и Казахстана.-Ашхабад, 1978. - Т. 1. - С. 29-32.

95.Основные организационные формы профилактики патологии органа зрения в шинном производстве//Тез.докл. 6-го съезда офтальмологов УССР.-Одесса, 1978.- С.30.

96.Офтальмопатология в химическом производстве//Вестн. офтальмологии. - 1978. - №1.-С.43-46. - Рез.: англ.- Библиогр.: 10 назв.

97.Профессиональные заболевания органа зрения, вызываемые йодом и их профилактика//Гигиена труда и проф. заболевания. - 1978. - №4. - С. 16-20.

98.Фагоцитарная активность лейкоцитов при хроническом действии колеблющихся концентрации бензола//Матер.конф. Азерб.мед.ин-та по итогам науч.-исслед.работ, выпол. в Центр.науч.-исслед.лабор. - Баку, 1978. - С. 203-208.

99.Глаукома и ее признаки//Бакинский рабочий. 1978, 23 декабря.

1979

100.Гистохимическая характеристика активности некоторых ферментов в злокачественных меланомах сосудистой оболочки//Офтальмол. журн. - 1979. - №2. - С. 107-109. - Совместно с П.С.Мелик-Аслановой, С.А.Бадаловым.

101.Деонтология в практической офтальмологии//Матер. науч.-прак. конф. АзИУВ, посвящ. актуальным вопр. мед. этики и деонтологии.- Баку, 1979. - С.35-37. - Совместно с У.Н.Самедовым, М.М.Мамедовым, Х.А.Раджабли.

102.Деятельность глазных болезней ГИУВ им А.Алиева и глазного отделения республиканской клинической больницы им. акад. Мир-Касимова за 10 лет//Актуальные проблемы офтальмологии.-Баку, 1977.-Т.1.-С.190-192.-Совместно с У.Н.Самедовой.

103.Дифференциальная диагностика вирусных конъюнктивитов и конъюнктивитов профессиональной этиологии//V Всесоюзный съезд офтальмологов:Тез.докл. (25-29 сентябрь 1979, г.Ташкент). Т.4. Иммунологические и аллергические реакции в патологии органа зрения вирусных заболеваний глаз: работы зарубежных гостей съезда. - М., 1979. - С.91-93.

104.Некоторые вопросы нравственного воспитания врача//V Всесоюзный съезд офтальмологов:Тез.докл. (Ташкент, 25-29 сент. 1979 г.) - Т.1. Организация офтальмологической помощи населению Миопия. - М., 1979. - С.19-23.

105.Привычный вывих глазного яблока//Азерб. мед. журн. - 1979. - №6. - С.58-60. - Рез. азерб. - Совместно с Р.Раджабли.

106.Ультраструктурное строение сетчатой оболочки глаза человека//Азерб. мед. журн. - 1979. - №3. - С.3-9. - Совместно с П.С.Мелик-Аслановой, С.А.Бадаловым.

107.Фарингоконъюнктивальная лихорадка у ребенка//Матер. науч. практ. конф. по актуальным вопр. детской уронефрологии, посвящ. междунар. году ребенка. - Баку, 1979. - С.8-12.

108.Электронно-микроскопические исследования сетчатой оболочки глаза человека//Азерб. мед. журн.- 1979. - Совместно с П.С.Мелик-Аслановой, С.А.Бадаловым.

1980

109.Антимикробные действия новых химических веществ, синтезированных в АПИ им. Ленина//Материалы 5-го съезда эпидемиологии, микробиологии и паразитологии Азербайджана. - Баку, 1980. - С.155-156. - Совместно с Р.А.Байрамовой.

110.Герпетические кератиты в нашей практике // Матер. выезд. сессии в г. Кировабаде, посвящ. 100-летию со дня рожд. В.И.Ленина и 60-летию установления советской власти в Азербайджане. - Баку, 1980. - С.140-143. - Совместно с Х.А.Раджабли.

111.Йод и его влияние на темновую адаптацию глаз//Матер. Всесоюз. симпоз. «Адаптивные функции головного мозга» (20-22 октября 1980 г.). - Баку, 1980. - С.13-14.

112.Конъюнктивы токсической этиологии//Матер. выезд. сессии в г. Кировабаде, посвящ. 100-летию со дня рожд. В.И.Ленина и 60-летию установления советской власти в Азербайджане. - Баку, 1980. - С.52- 53.

113.Криоэкстракция миопических катаракт//Матер. выезд. сессии в г. Кировабаде, посвящ. 100-летию со дня рожд. В.И.Ленина и 60-летию установления советской власти в Азербайджане. - Баку, 1980. - С.155-157. - Совместно с У.Н.Самедовой, Х.А.Раджабли, Н.М.Гаджиевой.

114.Лейкоцитарная реакция как достаточно информативный жест при действии малой интенсивности производственных вредностей независимо от характера//Науч. тр. АМИ им. Н.Нариманова. Сер.мед.-миол. проблем. - 1980. - Т.1. - С.81-85. - Совместно с Б.А.Шехтманым.

115.О моральном облике врача//Вестник офтальмологии. - 1980. - №5. - С.3-7.

116.О состоянии функции слезоотведения у работников Бакинского завода бытовых кондиционеров//Матер. выезд. сессии в г. Кировабаде, посвящ. 100-летию со дня рожд. В.И.Ленина и 60-летию установления советской власти в Азербайджане. - Баку, 1980. - С.150-152. - Совместно с М.Ю.Султановым, С.А.Талышской, М.С.Тагизаде.

117.Состояние здоровья рабочих в цехах группы 1 Сумгаитского «Синтезкаучук» по данным периодического медосмотра//Диагностика и лечение заболеваний внутренних органов:Тез.докл. 1-го съезда терапевтов Азербайджана.-Баку, 1980.-Т. 2.-С. 5-6.

118.Тонометр для тонометрии по Маклакову при проведении массовых исследований//Матер. выезд. сессии в г. Кировабаде, посвящ. 100-летию со дня рожд. В.И.Ленина и 60-летию установления советской власти в Азербайджане. - Баку, 1980. - С.146-147. - Совместно с С.А.Талышской, М.Ю.Султановым, М.С.Тагизаде.

119.Фаринго-конъюнктивальная лихорадка у ребенка//Матер. науч. прак. конф. актив. вопр. детской уронефрологии, посвящ. междунар. году ребенка. г.Баку.-Баку, 1980.

1981

120.Gözünüzü qoruyun: Kəskin konyunktivitlər//Kommunist.-1981.-18 yanvar.

121.К оценке функции слезоотведения//Азерб. мед. журн.- 1981.- №2. - С.17-20. - Рез.; азерб., англ. - Библиогр.: 5 назв. - Совместно с Н.С.Тагизаде.

122.Консервативные и комбинированные способы лечения дакриоциститов и непроходимости слезоносового протока//Азерб.мед.журн. - 1981. - №1. - С.79-85. - Библиогр.: 75 назв. - Совместно с М.Ю.Султановым, Н.С.Тагизаде.

123.Криоэкстракция диабетических катаракт//Азерб.мед.журн.-1981.-№5. - С. 44-47.-Рез.: азерб., англ.- Библиогр.: 2 назв.-Совместно с Х.А.Раджабли, Н.М.Гаджиевой.

124.Методика применения ручного трепана при щадящей технике дакриоцисториностомии//Азерб. мед. журн. - 1981. - №3. - С.67-70.- Библиогр.: 15 назв.- Совместно с М.Ю.Султановым, С.А.Талышской.

125.О месте зондирования в диагностике и лечении заболеваний слезоотводящих путей у взрослых//Азерб. мед. журн. - 1981. - №3. - С.7-10. - Рез.: азерб., англ.- Библиогр.: 23 назв. - Совместно с М.Ю.Султановым, Н.С.Тагизаде.

126.О моральном облике советского врача//Матер. науч.-прак. конф. «XXVI съезда КПСС и соверш. пропаганды мед. знаний». - Баку, 1981. - С.3.

127.О целесообразности использования полиметилметакрилата для площадки тонометра Маклакова//Азерб. мед. журн. - 1981. -№1. - С.40-43. - Рез.: азерб., англ.- Библиогр.: 7 назв.- Совместно с М.Ю.Султановым, С.А.Талышской.

128.Об адаптационной кайме зрачка//Изв. АН Аз.ССР. Сер. биол. наук. - 1981.- №4. - С.119-120. - Рез.: азерб. - Совместно с Ч.С.Вельховер.

129.Острые конъюнктивиты//Бакинский рабочий. - 1981. - 13 января.

130.Полиметилметакрилатовый аппланационный тонометр для проведения массовых исследований//Новое в диагностике глазных болезней: сб. тр. АзНИИ глазных болезней.-Баку, 1981.-Т. 10.-С.57-61.-Совместно с С.А.Талышской, М.Ю.Султановым.

131.Слезоотведение у человека//Изв. АН Аз.ССР. Сер. биол. наук. - 1981. - №6. - С. 74-79. - Рез.: азерб. - Библиогр.: 2 назв. - Совместно с М.Ю.Султановым.

132.Острые конъюнктивиты//Бакинский рабочий.-1981.-13 назв.

1982

133.Академическая премия Азербайджанскому ученому: (диплом лауреата премии имени академика М.И.Авербаха вручен профессору Зарифе Азиз гызы Алиевой за научные исследования профилактики патологии органов зрения в химических производствах)//Баку. - 1982. - 15 апреля. - Совместно с А.Нестеровым.

134.Беду можно предотвратить!: О некоторых наследственных заболеваниях глаз// Бакинский рабочий. - 1982.- 13 июня.

135.Влияние фонофореза ряда сосудорасширяющих средств на кровенаполнение сосудов увеального тракта при хориоретинальной дистрофии//Азерб.мед.журн. - 1982. - №4. - С.7-10. - Рез.: азерб., англ. - Библиогр.: 19 назв.- Совместно с Г.М.Несруллаевой, Э.А.Абдуллаевой.

136. К вопросу дифференциальной диагностики мезодермальных дистрофий радужной оболочки//Изв. АН Азерб.ССР. Сер. биол. наук.- 1982. - №6. - С.117-121. - Рез.: азерб. - Совместно с Н.Б.Шульпиной, Г.В.Грачевой.

137.Набор зондов для диагностики и лечения заболевании слезоотводящих путей //Азерб.мед.журн.-1982. №6.-С.72-74.-Совместно с М Ю.Султановым, Н.С.Тагизаде.

138.О частоте лечения и профилактике глаз у работников Бакинского завода бытовых кондиционеров//Тез.докл.науч.-прак.конф., посвящ.мед. обслуживанию и охране труда рабочих пром. предпр. Наримановского р-на г. Баку. - Баку, 1982. - Совместно с С.А.Талышской.

139.Об эффективности операции активации нижнего слезного канальца//Азерб. мед. журн. - 1982. - №6. - С.20-22. - Библиогр.: 17 назв. - Рез.: азерб., англ.яз. - Совместно с Н.С.Тагизаде.

140.Профессиональные конъюнктивиты, вызванные парами стирола//Вестник офтальмологии.- 1982. - №6. - С.71-73. - Рез.: англ.- Библиогр.: 7 назв. - Совместно с М.Ю.Султановым.

141.Роль состояния стекловидного тела при миомии для задержки развития диабетической ретинопатии//Азерб. мед. журн. - 1982. - №8. - С.7-9. - Рез. азерб., англ.- Совместно с Р.В.Гаджиевым.

142.Состояние слезоотводящих путей при хроническом воздействии на организм паров стирола//Офтальмологический журнал.-1982. - №2. - С.92-93. - Совместно с М.Ю.Султановым, С.А.Талышской, Н.С.Тагизаде.

143.Сравнительная оценка пригодности некоторых синтетических материалов для площадки тонометра Маклакова//Офтальмологический журнал. - 1982. - №5. - С. 295-297. - Совместно с М.Ю.Султановым, С.А.Талышской, Н.С.Тагизаде.

144.Ультраструктурная характеристика и активность некоторых ферментов группы фосфогидролаз в клетках злокачественной меломоны сосудистого трактата//Докл. АН АзССР. - 1982. - №4. - С.58-65. - Рез.: азерб., англ.- Библиогр.: 6 назв. - Совместно с П.С.Мелик-Аслановой, С.П.Бадаловым, С.М.Магомедовой.

145.Эхоофтальмоскопия при внутриполостных глазных операциях//Матер. выезд. науч.-практ. конф. (январь 1982 г.).- Баку, 1982. - С.12-13. - Совместно с Х.Раджабли, Р.Гаджиевым.

146.Электронно-морфологические и гистохимические методы в диагностике злокачественных внутриглазных опухолей: Методические рекомендации.-Баку, 1982.-8 с. - Совместно с П.С.Мелик-Аслановой, С.А.Бадаловым, С.М.Магомедовой.

1983

147.Дислокация слезной точки: патология или варианты нормы?// Матер. IV конф. молодых физиологов Закавказья (21- 25 октября 1983 г.). - Телави, 1983. - С.81- 83.- Совместно с М.Ю.Султановым, Н.С.Тагизаде.

148.Клинико-физиологическая характеристика состояния органа зрения у лиц, работающих в условиях воздействия различных химических факторов//Матер. XIV съезда Всесоюзн. физиол. об-ва им. И.П.Павлова. (Баку, 1983).- Л., 1983. - Т. 1. - С.33.

149.Лечение профессионального конъюнктивита//Азерб. мед. журн.-1983.-№1. - С.3-6.-Рез: азерб., англ.-Библиогр.: 18 назв.-Совместно с М.Ю.Султановым, С.А.Талышской.

150.О зависимости показателей цветной слезноносовой пробы от пола, возраста и профессиональных вредностей//Вестник офтальмологии. - 1983. - №3. - С.62-64. - Совместно с М.Ю.Султановым, Н.С.Тагизаде.

151.О содержании компонентов антиоксидантной системы в тканях глаза//Азерб. мед. журн. - 1983. - №6. - С.62-64. - Рез.: азерб. - Библиогр.: 5 назв. - Совместно с Р.В.Гаджиевым, Б.Ф.Керимовым.

152.О структуре заболеваний глаз у работников Бакинского завода бытовых кондиционеров по данным обращаемости за 1979-1981 гг.//Азерб. мед. журн. - 1983. - №2. - С.3-5. - Рез. азерб. англ.,- Библиогр.: 5 назв.- Совместно с С.А.Талышской, Т.А.Мирзоевым, М.Ю.Султановым.

153.Повреждения глаз у работников Бакинского завода бытовых кондиционеров// Азерб. мед. журн.- 1983. - №12. - С.52- 53. - Рез.: азерб. - Библиогр.: 11 назв.- Совместно с М.Ю.Султановым, С.А.Талышской.

154.Случай врожденной наружной фистулы слезного мешка//Вестник офтальмологии. - 1983. - №6. - С.72. - Совместно с М.Ю.Султановым, Н.С.Тагизаде.

155.Содержание компонентов антиоксидантной системы в тканях глаза// Азерб.мед.журн. - 1983. - №6. - С.62-64. - Библиогр.: 4 назв. - Рез.: азерб.,англ.яз. - Совместно с Р.В.Гаджиевым, Б.Ф.Керимовым.

156.Состояние органа зрения механизаторов сельского хозяйства, контактирующих с пестицидами//Вестник офтальмологии.-1983.-№6.-С.62-64.-Библиогр.: 6 назв.

157.Язвы и эрозии желудка у больных с сердечной патологией//Азерб.мед.журн. - 1983. - №8. - С.28-31. - Совместно с М.Б.Султановой и др.

1984

158.Polimetilmetakrilat elastotonometr//Azərbaycan tibb jurnalı. - 1984. - №4. - С.56-59. - Xülasə rus. - Ədəbiyyat: 6 adda. - M.Y.Sultanov, S.A.Talışskaya ilə birlikdə.

159.Анатомия слезной точки и вертикальной части слезного канальца//Архив анатомии гистологии и эмбриологии.-1984.-№9.-С.74-79. - Рез.англ. - Библиогр.: 12 назв.- Совместно с М.Ю.Султановым, Н.С.Тагизаде.

160.Глазные проявления при хроническом воздействии на организм малых концентраций паров стирола//Азерб. мед. журн. - 1984. - №11. - С.27-32. - Рез.: азерб., англ. - Библиогр.: 5 назв. - Совместно с М.Ю.Султановым.

161.К технике операции активации нижнего слезного канальца по М.Ю.Султанову// Вестник офтальмологии.- 1984. - №1.- С.42-44. - Совместно с Н.С.Тагизаде.

162.Клинические особенности и лечение хронической иридоцилиарной дистрофии //Докл. - АН АзССР. - 1984. - №3. - С.74-80. - Рез.: азерб., англ. - Совместно с Н.Б.Шульпиной, Г.В.Грачевой.

163.Об эффективности операции активизации нижнего слезного канальца по М.Ю.Султанову//Вестник офтальмологии.-1984.-№4.-С.42-48.-Совместно с Н.С.Тагизаде.

164.Обучение и воспитание кадров офтальмологов//Вестник офтальмологии. - 1984. - №5. - С.3-7. - Совместно с Н.Б.Шульпиной, В.В.Шмелевой.

165.Особенности профосмотра глаз и медицинской реабилитации рабочих химического производства//Тез. докл. 7-го съезда офтальмологов Укр.ССР. - Одесса, 1984. - С.216-218. - Совместно с З.М.Скрипниченко.

166.Понижение чувствительности роговицы, вызванное парами стирола и тетрахлорэтилена//Вестник офтальмологии. - 1984. - №2. - С.37-40. - Рез.: англ. - Библиогр.: 39 назв.- Совместно с М.Ю.Султановым, С.А.Талышской.

167.Случай упорного дакриоканаликулита с инородным телом в просвете канальца //Офтальмологический журнал.- 1984.- №7. - С.445. - Совместно с М.Ю.Султановым, Н.С.Тагизаде.

168.Современные представления о табачной амблиопии//Вестник офтальмологии.- 1984. - №1. - С.48-50. - Совместно с А.П.Нестеровым.

169.Состояние слезоотводящих путей при хроническом воздействии на организм паров тетрахлорэтилена//Азерб.мед.журн.-1984.-№12.-С.11-13. - Рез.: азерб. англ.- Библиогр.: 12 назв. - Совместно с Н.С.Тагизаде, М.Ю.Султановым.

170.Ученый производству//Здоровье. - 1984. - №3. - С.10-11.

171.Эластометр из полиметилметакрилата//Азерб.мед.журн.-1984.-№4.-С.59.- Совместно с М.Ю.Султановым, С.А.Талышской.

1985

172.Вирусные болезни органа зрения//Терапевт. офтальмология. - 1985. - С. 96-127. - Совместно с Н.Б.Шульпиной.

173.Влияние паров тетрахлорэтилена на возникновение профессионального конъюнктива//Азерб. мед. журн. - №4. - С.3-6.

174.Гиперсекреция внутриглазной жидкости, вызванная парами стирола//Вестник офтальмологии. - 1985. - №2. - С.60-62. - Рез.: англ. - Библиогр.: 8 назв. - Совместно с М.Ю.Султановым, С.А.Талышской.

175.Глазной душ для промывания конъюнктивальной полости при химических ожогах//Офтальмол. журн.-1985.-№1.-С.56-57.-Совместно с М.Ю.Султановым, Т.А.Мирзоевым.

176.Глазные проявления при хроническом воздействии на организм малых концентраций паров стирола//Азерб. мед. журн. - 1985. - №11. - С.27-32. - Библиогр.: 5 назв., рез.: азерб., англ.яз.- Совместно с М.Ю.Султановым.

177.Диагностическое значение неоваскуляризации роговицы при сахарном диабете//Тез. докл. 6-го Всесоюзн. съезда офтальмологов. - М., 1985. - Т. 6. - С.38-40.-Совместно с Г.М.Несруллаевой, Т.С.Агаевой.

178.Заболевание органа зрения при эндокринной потологии//Терапевт. офтальмология. - М., 1985. - С.510-546. - Совместно с Н.Б.Шульпиной, Л.И.Нудьга.

179.Клинико-лабораторные критерии диагностики токсоплазмоза глаз на современном этапе//Эффективные методы диагностики и лечения при тяжелой патологии органа зрения.-Одесса, 1985.-С.300-332.-Совместно с Н.Б.Шульпиной, В.И.Боришполец.

180.Клинические формы диагностики и лечение иридоцилиарных дистрофий//Терапевт. офтальмология. - 1985. - С.304-322. - Совместно с Н.С.Гонтуар, Г.В.Грачевой.

181.Методика проведения и оценка результатов слезовысасывающей пробы// Воен. мед. журн.-1985.-№12. - С.45-46. - Совместно с М.Ю.Султановым, Н.С.Тагизаде.

182.Методика проведения и показатели цветной слезовысасывающей пробы в норме и при различных формах патологии слезоотводящих путей//Офтальмол. журн. - 1985. - №6. - С.370-372. - Совместно с М.Ю.Султановым, Н.С.Тагизаде.

183.Нарушения цветоощущения, вызванные пестицидами//Изв. АН АзССР. Сер. биол. наук. - 1985. - №2. - С.3-5. - Библиогр.: 10 назв. - Совместно с М.Ю.Султановым, Т.А.Мирзоевым.

184.О возможной роли антиоксидантной системы стекловидного тела в задержке развития диабетической ретинопатии//Офтальмол. журн. - 1985. - №3. - С.142-145. - Рез.: англ. - Библиогр.: 17 назв. - Совместно с Р.В.Гаджиевым, М.Ю.Султановым.

185.О состоянии слезоотводящих путей у лиц, контактирующих с пестицидами// Изв. АН Азерб.ССР. Сер. биол. наук. -1985. - №2. - С.65-69. - Совместно с М.Ю.Султановым, Н.С.Тагизаде.

186.Об эффективности некоторых методик активного выявления лиц, подозрительных на глаукому//Вестник офтальмологии. - 1985. - №2. - С.70-73. - Рез.: англ. - Библиогр.: 19 назв. - Совместно с С.А.Талышской, М.К.Султановым.

187.Понижение остроты цветоощущения, вызванное парами стирола и тетрахлорэтилена/Гигиена труда и проф. заболевания. - 1985. - №2. - С.11-13. - Рез.: англ. - Библиогр.: 9 назв. - Совместно с М.Ю.Султановым, Т.А.Мирзоевым.

188.Профессиональные повреждения органа зрения//Тез. докл. 6-го Всесоюз. съезда офтальмологов. - М., 1985. - Т.4. - С.11-13.

189.Слезовысасывающая проба, методика ее проведения и показатели в норме// Воен. мед. журн.-1985. - №12.-С.45-46. - Совместно с М.Ю.Султановым, Н.С.Тагизаде.

190.Содержание селена и активность глутатионпероксидазных ферментов в тканях глаза человека при диабете//Вестник офтальмологии. - 1985. - №3. - С.35-38. - Рез.: англ. - Библиогр.: 17 назв. - Совместно с М.Ю.Султановым, Р.В.Гаджиевым, Т. М.Гусейновым, Э.Ю.Юсифовым.

191.Состояние гидродинамики глаза при хроническом воздействии на организм малых концентраций паров стирола//Тез. докл. 6-го Всесоюз. съезда офтальмологов. - М., 1985. - Т. 5. - С.64-65. - Совместно с С.А.Талышской.

192.Состояние некоторых функций органа зрения при хроническом воздействии на организм паров стирола и тетрахлорэтилена//Тез. докл. 6-го Всесоюз. съезда офтальмологов. - М., 1985. - Т. 5. - С.62-64. - Совместно с Т.А.Мирзоевым.

193.Состояние поля зрения при хроническом воздействии на организм паров стирола и тетрахлорэтилена//Азерб. мед. журн. - 1985. - №3. - С.6. - Рез.: азерб., англ.- Библиогр.: 14 назв. - Совместно с М.Ю.Султановым, С.А.Талышской, Т.А.Мирзоевым.

1986

194.Orqanizmə tetraxloretilen buxarının xroniki təsiri zamanı gözdə hidrodinamikanın vəziyyəti //Azərbaycan tibb jurnalı. -1986. - №6. - S.45-46. - Xülasə: rus, ing. - Ədəbiyyat: 10 adda. - S.A.Talışskaya ilə birlikdə.

195.К клиническому действию карватона//Азерб. мед. журн. - 1986. - №5. - С.68-71.

196.О бактерицидном действии эфирного масла корицы//Азерб. мед. журн. - 1986. - №1. - С.53-56.

197.Профессиональный конъюнктивит, вызванный парами тетрахлорэтилена// Азерб. мед. журн.-1986.-№6.-С.26-28. - Совместно с С.А.Талышской, Т.А.Мирзоевым.

198.Расширение ретинальных сосудов, вызванное парами стирола и тетрахлорэтилена//Вестник офтальмологии.- 1986. - №6. - С.40-42. - Библиогр.: 17 назв., Рез.:англ.яз. - Совместно с М.Ю.Султановым, С.А.Талышской и Н.С.Тагизаде.

199.Слезная точка: анатомо-физиологические параллели//Офтальмол. журн.-1986.-№5.-С.304-306.-Библиогр.: 5 назв. - Рез.: англ.яз.-Совместно с М.Ю.Султановым, Н.С.Тагизаде.

200.Состояние адаптации к темноте у работников различных подразделений Бакинского завода бытовых кондиционеров (БЗБК)//Азерб.мед.журн.-1986.-№3.-С. 11-14. -Рез.:азерб.,англ.-Библиогр.:10 назв.-Совместно с М.Ю.Султановым, Т.А.Мирзоевым.

201.Состояние гидродинамики в глазу при хроническом воздействии тетрахлорэтилена//Азерб.мед.журн.-1986.-№6.-С.45-48.-Совместно с М.Ю.Султановым, С.А.Талышской.

202.Способ формирования слезной точки при ее атрезии//Вестник офтальмологии. - 1986. - №1. - С.49-51. - Совместно с М.Ю.Султановым и Н.С.Тагизаде.

1987

203.Stirol və tetraxloretilen buxarlarının təsirindən gözdə hemodinamikanın güclənməsi //Azərbaycan tibb jurnalı. - 1987. - №4. - S.31-33. - Xülasə: rus, ingil. - Ədəbiyyat: 12 adda. - M.Y.Sultanov, S.A.Talışskaya, T.Ə.Mirzəyev ilə birlikdə.

204.Офтальмодинамометрические показатели у лиц хронически контактирующих с парами стирола и тетрахлорэтилена//Азерб. мед. журн. - 1987. - №8. - С.12-15. - Совместно с М.Ю.Султановым, С.А.Талышской.

205.Случай упорного дакриоканаликулита с инородным телом в просвете канала// Офтальм. журнал. - 1987. - №7. - С.445. Совместно с М.Ю.Султановым, Н.С.Тагизаде.

206.Усиление гидродинамики в глазу, вызванное парами стирола и тетрахлорэтилена//Азерб.мед.журн. - 1987. - №4. - Совместно с М.Ю.Султановым, С.А.Талышской, Т.А.Мирзоевым.

1998

207.Stirol və tetraxloretilen buxarları ilə xroniki təmasda olan şəxslərin oftalmodinametrik göstəriciləri//Сборник научных трудов академика З.А.Алиевой (с сокращениями). - Баку, Изд-во «Азербайджан», 1998. - С.443-446.

DİSSERTANTLARA ELMİ RƏHBƏRLİK
НАУЧНОЕ РУКОВОДСТВО ДИССЕРТАНТ

1986

208.Тагизаде Н.С. Патология и хирургическое лечение слезных точек и канальцев: 14.00.08. - М., 1986. - 21 с.

1988

209.Талышская С.А. Состояние органа зрения при хроническом воздействии на организм малых концентраций паров стирола и тетрахлорэтилена.: 14.00.08. - М., 1988. - 26 с.

HƏYATI, ELMİ-PEDAQOJİ VƏ İCTİMAİ FƏALİYYƏTİ HAQQINDA ƏDƏBİYYAT
ЛИТЕРАТУРА О ЖИЗНИ, НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ И ОБЩЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

1977

210.Алиева З.К., Моллазаде и др. Клинические особенности переходящих нарушений мозгового кровообращения//Матер.выезен.научн.практ. сессии в Геокчае.посв. 60-лет. Вел. Октября. - Баку, 1977. - С.17-19.

211.Алиева З.М. Гидродинамические исследования при проникающих ранениях области цилиарного тела//Актуальные проблемы офтальмологии. - Баку, 1977. - №1. - С.15-17.

212.Алиева З.М., Исмаилзаде Ш.И. и др. Гидродинамические и гемодинамические показатели при контузиях глазного яблока//Актуальные проблемы офтальмологии. - Баку, 1977. - №1. - С.77-79.

213.Алиева З.М. Морфологические исследования после микрохирургической обработки ран, сопровождающихся выпадением цилиарного тела//Тез. докл. 5-го Всесоюз.съезда офтальмологов. - М., 1978. - Т.5. - С.26-28.

214.Алиева З.М. Исходы проникающих ранений в зоне проекции цилиарного тела //Актуальные проблемы офтальмологии. - Баку, 1978. - Т.8. - С.49-52.

215.Алиева З.К., Муталимова А.Б. Особенности белковых фракций сыворотки крови у больных с инфарктами мозга в среднем и пожилом возрасте и вопросы психоневрологии. - Баку, 1977. - вып 7. - С.315-318.

1980

216.Əliyeva Zərifə Əziz qızı//ASE. - Bakı, 1980. - C.IV. - S.179-180.

217.Добромыслов А.Н. Рец. на кн.: "Алиева З. Профессиональная патология глаз в шинном производстве".-Баку: Азернешр, 1980.-128 с.//Офтальмол. журн.-1981.-№6.- С.384.

1981

218.Nəcəfova S. Həyat böyük yoldur//Azərbaycan qadını. - 1981. - №10. - S.5-7.

1982

219.Azərbaycan aliminə mükafat: prof. Z.Ə.Əliyeva akademik Averbax adına mükafat almışdır//Bakı, - 1982. - 27 yanvar.

220.Nesterov A. Tibb Elmləri Akademiyasının mükafatı Azərbaycan alimine verilmişdir: Prof. Z.Ə.Əliyevaya akademik Averbax adına mükafat verilməsi haqqında//Elm və həyat. - 1982. - №5. - S.8-9.

221.Всесоюзная премия - бакинскому ученому: проф. З.А.Алиева удостоена премии им. академика М.И.Авербаха за лучшую работу по глазным болезням//Баку. - 1982. -27 янв. - Бакинский рабочий. - 1982. - 15 янв.

222.Нестеров А. Академическая премия азербайджанскому ученому: вручается диплом лауреата премии им. академика М.И.Авербаха проф. З.А.Алиевой//Бакинский рабочий. - 1982. - 15 апрель.

1983

223.Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasına seçkilər//Bakı - 1983. -2 iyul; Баку. -1983. - 2 июля; Вышка. -1983. - 2 июля. Akademiyaya seçilənlər arasında Z.Ə.Əliyevanın adı var.

1984

224.Nəcəfova S. Həyat böyük yoldur//Azərbaycan qadını. - 1984. - №10. - S.5-7.

1985

225.Полувековой путь Азербайджанского государственного института усовершествования врачей им. А.Алиева//Азерб. гос. институт усоверш. врачей им. А.Алиева (1935-1985 гг.). - Баку. - 1985. - С.28-32.

226.Алиева Зарифа Азизовна: некролог (1923 -1985)//Азерб. мед. журн. - 1985. - № 4. - С.79-80; Мед. газета. - 1985. - 17 апреля; Коммунист. - 1985. - 16 апреля.

1993

227.Həsənəliyev N. Xatirələrdən silinməyən ömür: Prof. Zərifə Əliyeva haqqında//İncəsənət. - 1993.- 8 iyun.

228.Cavadzadə M.M., Sultanov M. İnsan gözlərinin keşiyində: O, bütün həyatını bu nəcib işə həsr etmişdir//Xalq qəzeti. - 1993. - 9 iyun.

229.Джавадзаде М.М., Султанов М. Уходя, не погасила свет: к 70-летию со дня рождения профессора-офтальмолога Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 1993. - 15 июня.

1994

230.Quliyeva Z. Nəcib insan, istedadlı alim: Zərifə xanım Əliyevanı xatırlayarkən//Xalq qəzeti. - 1994. - 28 aprel.

231.Nəcəfova S. Kövrək bir xatirə: Zərifə Əliyeva haqqında//Azərbaycan. - 1994. - 27 aprel; Азербайджан. - 1994. - 30 апреля.

232.Джавадзаде М.М. Она всегда с нами: памяти акад. Зарифы Алиевой /Джавадзаде М.М. Султанов М., Джаруллазаде Ч.//Бакинский рабочий. - 1994. - 29 апреля.

1995

233.Nesterov A. Qonaqların ürək sözləri: akademik Zərifə Əliyeva haqqında xatirələr/ Brovkina A.V., Moşetova L., Şulpina N.//Azərbaycan. - 1995. - 29 aprel; Азербайджан. - 1995. - 29 апреля.

234.Həsilova X. Zərifə xanımı xatırlayarkən//Azərbaycan qadını. - 1995. - №1. - S.8-10.

235.Туси Ф. Зарифа ханум Алиева//Азербайджан. - 1995. - 29 апреля. - С.3.

1996

236.Görkəmli alimin xatirəsinə həsr edilmiş elmi sessiya: akademik Zərifə Əliyevanın xatirəsinə həsr olunmuş elmi sessiya haqqında//Azərbaycan. - 1996. - 29 aprel.

237.Gülcahan Mirməmməd. Nur paylayan həkim, şərəfli "kölgə", yaxşı rəfiqə, cəmiyyət xanımı//Panorama. - 1996. - 27 aprel.
238.Onu daha çox özünə görə tanıyırlar...//İki sahil. - 1996. - 4 may.
239.Pənah Əli. Yaşayırsan, Zərifə//Panorama. - 1996. - 27 aprel.
240.Академик Зарифа ханум Алиева/Под общ. ред. акад. М.Джавадзаде. - Баку, Азербайджан, 1996. - 336 с.
241.Абдуллазаде Ф.Г. Зарифа ханум Алиева//Академик Зарифа ханум Алиева. - Баку, 1996. - С.9-17.
242.Азизбекова П.А. Талант любить людей//Академик Зарифа ханум Алиева. - Баку, 1996. - С.38- 53.
243.Бровкина А.Ф. Пример благородства и душевной чистоты//Академик Зарифа ханум Алиева. - Баку, 1996. - С.19.
244.Джавадзаде М.М. Ее жизнь наполнена любовью к людям: Памяти акад. Зарифа Алиевой//Бакинский рабочий. - 1996. - 30 апреля.
245.Джавадзаде М.Д. Жизнь и деятельность академика Зарифы ханум Алиевой// Академик Зарифа ханум Алиева. - Баку, 1996. - С.59-67.
247.Кулиева З.Т. Немеркнущая звезда науки//Академик Зарифа ханум Алиева. - Баку, 1996. - С.33- 38.
248.Мелик-Асланова П.С. Нас связывала тридцатилетняя дружба//Академик Зарифа ханум Алиева. - Баку, 1996. - С.26-33.
249.Мошетова Л.К. Совершенно неординарная женщина//Академик Зарифа ханум Алиева. - Баку, 1996. - С.19-20.
250.Несруллаева Г.М. Преданный, незабываемый друг//Академик Зарифа ханум Алиева. - Баку, 1996. - С.21-26.
251.Нестеров А.П. Зарифа Азизовна образец поведения для своих коллег// Академик Зарифа ханум Алиева. - Баку, 1996. - С.17-19.
252.Салаев Э.Ю. Вступительное слово//Академик Зарифа ханум Алиева.-Баку, 1996. - С.57-58.
253.Султанов М.Ю. Основные результаты научно-исследовательской работы кафедры офтальмологии Института усовершенствования врачей по профессиональной патологии органа зрения//Академик Зарифа ханум Алиева. - Баку, 1996. - С.67-75.
254.Шульпина Н.Б. Ее богатство - это счастье ее народа//Академик Зарифа ханум Алиева.-Баку, 1996. - С.20.
255.Шульпина Н.Б. Научное наследие академика З.А.Алиевой, диагностические корреляционные связи в иридологии//Академик Зарифа ханум Алиева. - Баку, 1996. - С.75-80.

1997

256.Mərmərdə əbədiləşmiş gözəl insan obrazı: Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı//Azərbaycan. - 1997. - 22 aprel.
257.Насруллаева Г. След любви: памяти академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 1997. - 15 апреля.
258.Оруджева И. Свет судьбы: памяти академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 1997. - 26 апреля.

1998

259.Abdullazadə F. Heydər Əliyev. Siyasi portret//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.34-41.
260.Abdullazadə F. Heykəl olub daşda qayıtdı//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S. 265-285.
261.Abdullazadə F. Sənsiz güneşsiz qaldı günlər//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.16-36.
262.Adıgözəlova-Polçayeva Q.Ə. Yaxşılıq, yaxşılıq, yalnız yaxşılıq//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.214-217.
263.Akademik Zərifə Əziz qızı Əliyevanın anadan olmasının 75 illiyinə həsr olunmuş elmi-praktik konfransın materialları. - Bakı, Elm, 1998. - 203 s.
264.Ana: mahnı/sözləri F.Qocanın, musiqisi S.Əliyevanındır//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.243.
265.Azərbaycan Respublikası prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.257-263. Heydər Əliyevin Zərifə Əliyevanın heykəlinin açılışında çıxışı.

266.Dilbazi M. Unudulmaz Zərifə xanımın əziz xatirəsinə//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.14.
267.Dobromıslov A.N. Azərbaycanın gözəl qızı//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S. 81-83.
268.Dobromıslov O.R. Akademik Əliyeva və İnsan və Qadın taleyi haqqında//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.90-95.
269.Eldarov Ö. Elegiya: Zərifə Əliyevanın büstü haqqında//Yeni Azərbaycan. - 1998. - 4 oktyabr.
270. Elegiya: Zərifə Əliyevanın abidəsinin açılışı // Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.244-257.
271.Əmiraslanov Ə. Təbabətin qayğıkeşi//Heydər Əliyevə səs verirəm. - Bakı, 1998. - S. 192. Azərbaycan tibb elminin inkişafında Zərifə Əliyevanın xidmətlərindən bəhs olunur.
272.Əliyeva Sevil, Fikrət Qoca. Sənsiz//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.5-7.
273.Əsədova A. O, bu xalqın gözünün nurunu qoruyurdu: Zərifə Əliyeva-75//Səs. - 1998. - 6 may.
274.Əzizbəyova P.Ə. Al, bu işığı sənə verirəm!//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S. 108-139.
275.Hamımız bir günəşin zərrəsiyik//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.8-9.
276.Hara baxıram yerin görünür. Son mənzilə: Zərifə Əziz qızı Əliyevanın dəfn mərasimi //Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.227-241.
277.Həsənzadə N. Əbədiyyət/ Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.15.
278.Hüseynzadə T.Q. Onda hər şey gözəl idi//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S. 194-195.
279.Xəzri N. Zərif ürəkli məğrur qadın//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.13.
280.İmaməliyev A.S. Cazibə//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.148-151.
282.Quliyeva Z.T. Akademik Zərifə xanım Əliyevanın həyat və fəaliyyəti. - Bakı: Təbib, 1998. - S.8-12.
283.Quliyeva Z.T. 40 ilin dostluğu... və bir günün yoxluğu//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.154-157.
284.Maqsudov F. Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.211-214.
285.Mirqasımov A.M. Zəriflik və böyük qüdrət//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S. 223.
286.Mirzəzadə R. Azərbaycanı dünyaya saydıran insan//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.311-320. Zərifə Əliyevanın həyatı, elmi fəaliyyətindən bəhs olunur.
287.Nesterov A.R, Brovkina A.F. Anılan dost//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.60-64.
288.Nəcəfov A.Y. Vicdan həkimi//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.208-211.
289.Nəsrullayeva Q.M. Ömrün gözəl illəri//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S. 198-201.
290.Nurdan yaranıb nura qovuşan insan//Şəfqət. - 1998. - 25 aprel.
291.Oftalmologiyanın aktual problemləri: akademik Zərifə Əliyevanın anadan olmasının 75 illiyinə həsr edilmiş konfransın materialları. - Bakı, 1998. - 340 s.
292.Puskovskaya N.A. Aramızdan vaxtsız getdi//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S. 86-87.
293.Rəcəbli X.A. O həmişə bizimlədir//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.188-191.
294.Sadıqoğlu A. Ömürlərə nur bəxş edən insan: Zərifə Əliyeva-75//İki sahil.-1998.-3 aprel.
295.Skripniçenko Z.M. Alim ömrü//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.52-57.
296.Sultanov M.Y. Ölməz qəlbin sadəliyi//Zərifə xanım Əliyeva.-Bakı, 1998.-S.204 -205.
297.Şulpina N.V. Amalı, niyyəti saf olan insan//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S. 98-101.
298.Təhməzov R.F. İridodiaqnostika. - Bakı, 1998. - S.4, 12, 13, 14.
299.Trutneva K.V. Alim, pedaqoq, insan // Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.48-49.
300.Ürəklərdə yaşayan insan//Xalq qəzeti. - 1998. - 29 aprel; Azərbaycan. - 1998.- 29 aprel.
301.Vahabzadə B. Mərsiyə - rekviyem//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.11-12.
302.Vaynşteyn B.İ. Yanaşı yollar və yaxud portret cizgiləri//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.220 -222.
303.75 yaşın mübarək: Xatirə lövhəsi//İlham. - 1998. - 15 may.
304. Zərifə xanım Əliyeva / layihənin müəllifi və rəhbəri: Fatma Abdullazadə. - Ankara: "XXI əsr" Yeni Nəşrlər Evi, 1998. - 265 s.
305.Zərifə xanım Əliyeva: ömür yolu//Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, 1998. - S.37-39.
307.Агаев Т. Блестящий ученый, исследователь, организатор/З.Алиева-75//Элм. - 1998. - №11-12. - апрель.
308.Джавадзаде М.Д. Научный вклад в медицину академика Зарифы Алиевой// Материалы научно-практической конференции, посвященной 75-летию со дня рождения академика Зарифы Азиз гызы Алиевой. - Баку, 1998. - С. 3-6.
309.Зарифа ханум Алиева: книга-альбом. - Анкара: Изд-во «XXI век», 1998. - 288 с.

310.Кулиева З.Т. Академик Зарифа Азизовна Алиева и развитие офтальмологии в Азербайджане//Элм. - 1998. - №11-12. - апрель.
311.Кулиева З.Т., Несруллаева Г.М. Воспоминания о преданном друге//Академик Зарифа ханум Алиева: сб. науч. тр. - Баку, 1998. - С.5-9.
312.Либман Е.С. Современные позиции социальной офтальмологии//Азерб. мед. журн. - 1998. - №2. - С.10-11.
313.Либман Е.С. Слово памяти о Зарифе Азизовне Алиевой//Элм.-1998.-№11-12. - апрель.
314.Нестеров А.П. Зарифа Азизовна - образец поведения для своих коллег// Академик Зарифа ханум Алиева: сб. науч. тр. - Баку, 1998. - С.3-4.
315.Сборник научных трудов академика З.А.Алиевой (с сокращениями). - Баку, Азербайджан, 1998. - 456 с.
316.Человек, живущий в сердцах: о церемонии, посвященной открытию баральефа видного ученого офтальмолога Зарифы ханум Алиевой//Бакинский рабочий. - 1998. - 30 апреля.

1999

318.Akademik Zərifə xanım Əliyevanın xatirəsinə ehtiram//Xalq qəzeti. - 1999. - 30 aprel; Respublika. - 1999. - 29 aprel; Azərbaycan. - 1999. - 30 aprel.
319.Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı//Azərbaycan. - 1999. - 16 aprel. "Zərifə xanım Əliyeva" kitab-albomunun təqdimat mərasimində çıxış.
320.Cavadzadə M. Əbədi nura qərq olmuş: Zərifə Əliyeva//Xalq qəzeti. - 1999. - 28 aprel.
321.Naxçıvanda Zərifə Əliyevanın xatirə günü. Görkəmli akademikin xatirə günü//Yeni Azərbaycan. - 1999. - 1 may.
322.Выступление Президента Азербайджана Гейдара Алиева на презентация книги-альбома «Зарифа ханум Алиева»//Бакинский рабочий. - 1999. - 16 апреля.
323.Джавадзаде М. Озаренная светом вечности: Зарифа Алиева//Бакинский рабочий. - 1999. - 28 апреля.

2000

324.Akademik Zərifə Əliyeva adına istirahət parkının açılışı//Respublika. - 2000. - 29 aprel; Xalq qəzeti. - 2000. - 29 aprel.
325.Kərimov K. Akademik Zərifə Əliyeva//Respublika. - 2000. - 28 aprel.
326.Qurbanov Ş. Əziz insan, unudulmaz ana, gözəl həkim//Azərbaycan -2000.-28 aprel.
327.Mirzəyev R. "Əsrin müqaviləsi"ndən başlanan yol. - Bakı, 2000. - 200 s. - şəkilli.
328.O, bu xalqın gözünün nurunu qoruyurdu//Elm. - 2000. - 4 may.
329.Paşayeva N. Dünya deyilən sənmişsən//Aida İmanquliyeva - İstanbul, 2000. - S. 12. Kitab-albomda akademik Zərifə Əliyeva haqqında da bəhs olunur.
330.Открытие Парка отдыха имени академика Зарифы Алиевой/В церемонии участвовал Президент Азербайджана Гейдар Алиев//Бакинский рабочий.-2000.-29 апреля.

2001

331.Həsənova M. Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlətçiliyində qadın məsələsi. - Bakı, Elm, 2001. - 80 s. Kitabda Zərifə Əliyeva haqqında da danışılır.
332.Akademik Zərifə Əliyevanın xatirəsinə dərin ehtiramla//Xalq qəzeti.-2001.-29 aprel.
333.Amalı saf olan insan//Azərbaycan. - 2001. - 28 aprel.
334.Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı: Zərifə Əliyevanın xatirə gecəsi//Xalq qəzeti. - 2001. - 29 aprel.
335.Əliyev E. Qoşa zirvə. - Bakı, 2001. - S.130 - 131; 173-175.
336.Əliyeva Zərifə Əziz qızı//XX əsr Azərbaycan qadınları: ensiklopedik toplu. - Bakı, 2001. - S.77.
337.Qurbanov Ş. Əziz insan, unudulmaz ana, gözəl həkim//İstedadlar ocağı. - Bakı, 2001. - S.135-146.
338.Qutnu E. Əsl məhəbbət meydanı//Xalq qəzeti. - 2001. - 17 iyun.
339.Nurlu şəxsiyyətin xatirəsi: görkəmli alim, akademik Zərifə Əliyevanın xatirəsinə həsr olunmuş ədəbi-bədii gecə//Azərbaycan. - 2001. - 29 aprel.
340.Мирзоев С. Гейдар Алиев: Я был влюблен в одну женщину и эта была моя жена//Бакинский рабочий. - 2001. - 28 апреля.
341.Память о светлой личности: дань памяти академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2001. - 1 мая.

2002

342.Azərbaycan oftalmologiyasının inkişafında Zərifə Əliyevanın əvəzsiz xidmətləri olub //İki sahil. - 2002. - 18 may.
343.Əliyeva Zərifə Əziz qızı//Naxçıvan Ensiklopediyası. - Bakı, 2002. - S.149.
344.Kəbutər. Əbədi məhəbbət nağılı: Zərifə Əliyeva haqqında//Yeni Azərbaycan. - 2002. - 27 aprel.
345.Kərimov K.T. Akademik Zərifə Əliyeva və milli oftalmologiyamız//Sağlamlıq. - 2002. - №7.-S.6-8.
346.Qədir Aslan. Akademik Zərifə Əliyeva adına küçə: Ukrayna Respublikasınm İrpen şəhərində Zərifə Əliyeva adına küçə//Respublika. - 2002. - 20 noyabr.
347.Niyazov X. Bir dünya nur çeşməsi: Zərifə Əliyeva haqqında//Azərbaycan. - 2002. - 28 aprel.
348.O, mənim sevdiyim ilk qadın olub: Zərifə Əliyeva haqqında//Yeni Azərbaycan. - 2002. - 13 mart.
349.Sevmək istedadı: Zərifə xanım Əliyeva//İki sahil.- 2002. - 27 aprel.
350.Zəriflik və xeyirxahlıq mücəssəməsi:Zərifə Əliyeva haqqında//İki sahil.-2002.-30 aprel.

2003

351.Akademik Zərifə xanım Əliyeva. - Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 2003. - 156 s.
352.Akademik Zərifə xanım Əliyeva - milli oftalmologiyamız və xatirələr. - Bakı: Çaşıoğlu, 2003. - 128 s.
353.Akademik Zərifə xanım Əliyeva, yüksək əqidə (həkimlik etikası, həkimin ürəyinin və fikirlərinin paklığı) / elmi red.: M.Topçubaşov. - Bakı, Azərbaycan, 2003. - 104 s.
354.Ağayev T. Görkəmli alim və elm təşkilatçısı akademik Zərifə Əziz qızı Əliyeva//Elm. - 2003. - 3 aprel.
355.Ağazadə Z. Xatirələrdə yaşayan insan//Respublika. - 2003. - 6 aprel.
356.Kiyev vilayətindəki İrpen şəhərində "Akademik Zərifə Əliyeva" küçəsində "Zərifə parkı" salınması barədə//Xalq qəzeti. - 2003. - 6 aprel.
357.Ağazadə Z. İrpendə akademik Zərifə Əliyevanın adına küçə və park var//Respublika; Azərbaycan. - 2003. - 15 aprel.
358.Akademik Zərifə Əliyevanın xatirəsi Bərdəlilərin qəlbində yaşayır//Respublika. - 2003. - 13 aprel.
359.Akademik Zərifə Əliyevanın xatirəsinə//Respublika. - 2003. - 23 mart. Cəlilabad rayon poliklinikasında yaradılan İridologiya tibbi müayinə və müalicə mərkəzinə alimin adı verilmişdir.
360.Akademik Zərifə Əliyevanın yubileyinə həsr olunmuş konfrans: Masallı rayonu// Respublika. - 2003. - 26 aprel.
361.Akademik Zərifə Əliyevanın 80 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq konfrans// Azərbaycan. - 2003. - 29, 30 aprel; Xalq qəzeti. - 2003. - 29, 30 aprel, 1 may.
362.Akademik Zərifə Əliyevanın 80 illiyinə həsr olunmuş sərgi açılmışdır//Respublika. - 2003. - 27 aprel.
363.Akademik Zərifə xanım Əliyevanın 80 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq konfrans// Azərbaycan. - 2003. - 29 aprel; Respublika, Xalq qəzeti. - 2003. - 29, 30 aprel, 1 may.
364.Akifqızı Ş. Zərifə Əliyevanın 80 illik yubileyinə həsr olunmuş konfrans keçirilmişdir// Respublika. - 2003. - 24 aprel.
365.Alimin yubileyinə layiqli işlə cavab verdikdə//Azərbaycan. - 2003. - 4 fevral.
366.Aprelin 28-də akademik Zərifə Əliyevanın anadan olmasının 80 illiyi tamam olur// Şəfqət. - 2003. - 25 aprel.
367.Aslan Q. Dostluq rəmzinə çevrilən park: akademik Zərifə Əliyeva-80 /Kiyev şəh.// Respublika. - 2003. - 25 aprel.
368.Aslan Q. Görkəmli oftalmoloqun yubileyi: akademik Zərifə Əliyeva-80//Respublika. - 2003. - 29 aprel.
369.Azərbaycan alimləri Zərifə Əliyeva haqqında/Ə.Əmiraslanov, M.Cavadzadə, QK sədri Z.Quliyeva və b.//Şəfqət. - 2003. - 25 aprel.
370.BDU-da akademik Zərifə Əliyevanın yubiley mərasimi keçirilib//Yeni Azərbaycan. - 2003. - 26 aprel.
371.Cavadzadə M.C. Fədakar oftalmoloq, işıqlı şəxsiyyət//Elm. - 2003. - 3 aprel.
372."Elm" qəzeti akademik Zərifə Əliyevanın 80 illiyinə xüsusi nömrə həsr etmişdir// Azərbaycan, Respublika. - 2003. - 17 aprel.
373.Əbdülrəhmanova İ. Ulduzlar sönmür: akademik Zərifə Əliyeva-80//Obyektiv. - 2003. - 8 may.
374.Əmiraslanov Ə. Xalqımızın gözəl qızı, ulduz qadını: akademik Zərifə Əliyeva-80 / Əmiraslanov Ə., Cavadzadə M.//Azərbaycan. - 2003. - 8 mart.

375.Əmiraslanov Ə. O, gözlərə işıq, ürəklərə sevinc bəxş edirdi//Elm. - 2003. - 3 aprel; Xalq qəzeti. - 2003. - 24 aprel.

376.Əliyev İ. Ana haqqı-Tanrı haqqı: akademik Zərifə Əliyeva//İki sahil. - 2003. - 4 oktyabr.

377.Əliyev İ. "Behişt xanımları": akademik Zərifə Əliyeva-80//Azərbaycan. - 2003. - 10 may.

378.Əliyeva İ. Hər gün və hər an xatırlanan insan: akademik Zərifə Əliyeva-80// Azərbaycan. - 2003. - 25 aprel.

379.Əsədova A. O, bu xalqın gözünün nurunu qoruyurdu: akademik Zərifə Əliyeva-80// Xalq qəzeti. - 2003. - 30 aprel.

380.Fərəc M. Bahar təravətli ömür: akademik Zərifə Əliyeva-80//İki sahil -2003.-15 aprel.

381.Görkəmli alimin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi-praktik konfrans keçirilib: Zərifə Əliyeva-80 /Səbayıl rayonu//İki sahil. - 2003. - 20 aprel.

382. Görkəmli alimin xatirəsi yad edilmişdir: akademik Zərifə Əliyeva-80/Bərdə şəhəri// Respublika. - 2003. - 20 aprel; Qanunçuluq. - 2003. - №4. - S.10.

383.Görkəmli alimin yubileyi keçiriləcəkdir: akademik Zərifə Əliyevanın bu il aprelin 28-də anadan olmasının 80 illiyi tamam olacaqdır//Respublika. - 2003. - 18 yanvar.

384.Görkəmli oftalmoloq alimin iş otağı ilə tanışlıq: Zərifə Əliyeva-80//Azərbaycan. - 2003. - 29 aprel.

385.Həbibbəyli İ. Elmin işığı//Elm. - 2003. - 3 aprel.

386.İsmayılqızı X. Əbədiyaşar insan: akademik Zərifə Əliyeva-80//İki sahil. - 2003. - 17 aprel.

387.İsmayılqızı X. Nura bürünmüş ömür: akademik Zərifə Əliyeva-80//İki sahil. - 2003. - 8 mart.

388.İsmayılova V. Zərifə xanım Əliyeva kimi şərəf və ləyaqət mücəssəməsinə cəmiyyətimiz həmişə ehtiyac duyub: MM-in deputatı R.Aslanova ilə müsahibə//Azərbaycan.-2003.-7 fevral.

389.Kəngərli A. Nurlu insana həsr olunmuş dəyərli vəsait: akademik Zərifə Əliyevanın 80 illiyi ilə əlaqədar AMEA MEK tərəfindən akademikə həsr olunmuş elmi biblioqrafiya çap olunub//Respublika. - 2003. - 26 aprel.

390.Kərimov K. Akademik Zərifə Əliyeva və milli oftalmologiyamız//Şəfqət.-2003.-№ 8-9.

391.Kərimov K.T. Akademik Zərifə Əliyeva və milli oftalmologiyamız//Sağlamlıq. - 2002. - №7. - S.6-8.

392.Kərimov M. Azərbaycan oftalmologiya elminin görkəmli nümayəndəsi, gözəl insan, təvazökar alim: akademik Zərifə Əliyeva-80//Xalq qəzeti. - 2003. - 27 aprel.

393.Kərimov M. Azərbaycan oftalmologiya elminin görkəmli tədqiqatçısı, gözəl insan, təvazökar insan//Elm. - 2003. - 3 aprel.

394.Qafarqızı S. Əsrinin Tomrisi: akademik Zərifə Əliyeva-80//İki sahil. - 2003. - 4 may.

395.Quliyeva Z. Allah Zərifə xanımı dünyaya insanları sevmək üçün gətirmişdir//Şəfqət. - 2003. - 19 mart.

396.Quliyeva Z. Unudulmaz, təvazökar, mehriban, sevimli insan//Elm. - 2003. - 3 aprel.

397.Mehdixanlı T. O, zərif qəlbli, kövrək ürəkli insan idi: akademik Zərifə Əliyeva-80// Azərbaycan. - 2003. - 24 aprel.

398.Məmmədova M. Elmi konfrans görkəmli akademikin yubileyinə həsr olunmuşdur: akademik Zərifə Əliyevanın 80 illiyi//Azərbaycan. - 2003. - 23 aprel.

399.Musayev M. Akademik Zərifə Əliyevanın elmi-pedaqoji və ictimai fəaliyyəti haqqında qısa oçerk//Elm. - 2003. - 3 aprel.

400.Mükərrəmoğlu M. Lider TV Zərifə xanım Əliyevaya yeni film həsr edib//Xalq qəzeti. - 2003. - 14 may.

401.Naibova T. Şərəf və ləyaqət rəmzi: akademik Zərifə Əliyeva-80//Xalq qəzeti. - 2003. - 30 aprel.

402.Namazova A. XX əsrin məşhur oftalmoloqu, yüksək mənəviyyatlı alim//Elm. - 2003. - 3 aprel.

403.Nəcəfova S. İşıqlı bir xatirə: akademik Zərifə Əliyeva-80//Azərbaycan. - 2003. - 27 aprel.

404.Nəcəfzadə Q. Zərifə Əliyeva-80//Mədəniyyət. - 2003. - 3 may.

405.Nəsrullayeva H. Yüksək mədəniyyət, ziyalılıq nümunəsi: akademik Zərifə Əliyevanın anadan olmasının 80 illiyi qarşısında//Şəfqət. - 2003. - 3 aprel.

406.O, bu xalqın gözünün nurunu qoruyurdu//Elm. - 2003. - 3 aprel.

407.O, örnək olacaq ömür sürüb: "Xalq" Mətbuat Mərkəzində akademik Zərifə Əliyevanın 80 illik yubileyinə həsr olunmuş yığıncaq keçirildi//Xalq qəzeti. - 2003. - 24 aprel.

408.Seyidov T. Alimlər dünyanın çırağı, axirətin nurudurlar: akademik Zərifə Əliyevanın 80 illiyi//İki sahil. - 2003. - 16 mart.

409.Seyidov T. Böyük alim, geniş qəlbli insan: akademik Zərifə Əliyeva-80//Respublika. - 2003. - 29 aprel.

410.Seyidov M.Unudulmaz alim, mehriban ana: akademik Zərifə Əliyeva-80/Seyidov M., Hacıyev A.//Azərbaycan müəllimi. - 2003. - 4-10 aprel.

411.Seyid Surə. Zərifə xanım Əliyeva-80//Elm. - 2003. - 30 aprel.

412.Seyid Surə. Zərifə xanım Əliyeva-80: Naxçıvan Dövlət Universitetində elmi konfrans //Elm. - 2003. - 30 aprel.

413.Sərhədçilər akademik Zərifə Əliyevanın 80 illik yubileyini qeyd etmişlər//Respublika, Xalq qəzeti. - 2003. - 27 aprel.

414.Skripniçenko Z. Rusiya alimləri Zərifə Əliyeva haqqında/Skripniçenko Z., Dobromova O.//Şəfqət. - 2003. - 25 aprel.

415.Sultanova A. Əbədi xatırlanmaq haqqı qazanan Zərifə Əliyeva//Yeni Azərbaycan. - 2003. - 27 aprel.

416.Sultanova M. Zərifə xanım görkəmli alim, nəcib insan idi//Etimad-2003.-26-29 aprel.

417.Süleymanoğlu M. Ömürlər uğrunda Zərifə ömrü: akademik Zərifə Əliyeva-80//Şəfqət. - 2003. - 25 aprel.

418.Təyyaroğlu Q. Akademik Zərifə Əliyevanın anım günü keçirilmişdir//Respublika. - 2003. - 29 aprel.

419.Ukraynada akademik Zərifə xanım Əliyevanm adına park yaradılacaq//Azərbaycan, Respublika, Xalq qəzeti. - 2003. - 4 fevral. Ukraynanın İrpen şəhərində alimin adına salınan park haqqında.

420.Ukraynada Zərifə Əliyevanın abidəsinin ucalacağı yerdə xatirə daşının qoyulması mərasimi olub//İki sahil. - 2003. - 15 aprel.

421.Yeni poçt markası buraxılmışdır: akademik Zərifə Əliyevanın 80 illiyi münasibətilə// Azərbaycan. - 2003. - 29 aprel.

422.Yubiley tədbirləri keçirilir/Lənkəran, Masallı//Respublika. - 2003. - 29 aprel.

423.Zərifə Əliyeva-80. İşıqlı bir xatirə//Azərbaycan. - 2003. - 27 aprel.

424.Zərifə Əliyeva-80//Şəfəq. - 2003. - 25 aprel.

425.Zərifə xanım Əliyevanın barelyefinin açılışı olmuşdur//Azərbaycan.-2003.-29 aprel.

426.Zərifə xanım Əliyeva-80: Xüsusi buraxılış. - 2003. - 3 aprel.

427.Zərifə xanım Əliyevanın 80 illik yubileyinə həsr olunmuş konfrans keçirilib / Mingəçevir şəhəri//Yeni Azərbaycan. - 2003. - 24 aprel; Respublika. - 2003. - 27 aprel.

428.Академик Зарифа ханум Алиева. - Баку, Азербайджан, 2003. - 156 с.

429.Ага-заде З. Работа над памятником академику Зарифе Алиевой в Ирпене (Украина)//Бакинский рабочий. - 2003. - 7 августа.

430.Ага-заде З. В Ирпени (Украина) есть улица и парк, носящие имя академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2003. - 15 апреля.

431.Амирасланов А. В преодолении себя - вот путь к познанию: к 80-летию академика Зарифы ханым Алиевой/Амирасланов А., Джавадзаде М.//Бакинский рабочий. - 2003. - 17 апреля.

432.Аслан Г. Улица имени академика Зарифы Алиевой/Азербайджан-Украина// Бакинский рабочий. - 2003. - 10 января.

433.Будет проведен юбилей видного ученого: 28 апреля этого года исполняется 80 лет со дня рождения видного ученого, академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2003. - 22 январь.

434.В Нахчыване состоялось юбилейная научная конференция: академик Зарифа Алиева-80 / Нахчыван. гос. ун-т//Бакинский рабочий. - 2003. - 22 апреля.

435.Вспоминают друзья и коллеги: по случаю 80-летнего юбилея академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2003. - 26 апреля.

436.Выпушена новая почтовая марка: по случаю 80-летнего юбилея академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2003. - 29 апреля.

437.Дань памяти известного ученого: посещение Аллеи почетного захоронения коллективами отдельных организаций, известными учеными республики… по случаю 80-летнего юбилея академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий.-2003.-29 апреля.

438.Дарившая людям свет: академику Зарифе Алиевой 80 лет//Вышка.-2003.-25 апреля.

439.Джафарова З.Ф. Большой ученый, душевный человек//Элм. - 2003. - 3 апреля.

440.Зажженный ею свет не погаснет… / Киев-Ирпень: к 80-летию академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2003. - 8 апреля.

441.Знакомство с рабочим кабинетом известного ученого-офтальмологами: к 80-летию академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2003. - 29 апреля.

442.Керимов К. Свет ее души озоряет нашу жизнь: к 80-летию со дня рождения академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2003. - 26 апреля.

443.Мамедгасымов Р. Прекрасной души человек, даривший людям радость: к 80-летию академика Зарифы Алиевой//Баку. - 2003. - 25 апреля. - 1 мая.

444.Все достойно встречают юбилей ученого/академик Зарифа ханум Алиева//Бакинский рабочий. - 2003. - 5 февраля.

445.Международная конференция офтальмологов завершила свою работу: к 80-летию академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2003. - 1 мая.

446.Международная конференция, посвященная 80-летнему юбилею академика Зарифы ханум Алиевой: выступление Президента НАН Азербайджана Махмуда Керимова//Бакинский рабочий. - 2003. - 29 апреля.

447.Мирзоева С. Вечный союз двух сердец: к 80-летию академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2003. - 10 мая.

448.На конференции, проведенной в Киеве в честь 80-летия Президента Г.Алиева, состоялась презентации книги «Крылья. Судьба моя Азербайджан», посвященной юбилею академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2003. - 17 апреля.

449.Насруллаева Х. Память о ней жива: к 80-летию академика Зарифы Алиевой// Бакинский рабочий. - 2003. - 29 апреля.

450.На Украине будет установлено парк имени академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2003. - 5 февраля.

451.Нестеров А.П. Памяти друга/Нестеров А.П., Бровкина А.Ф.//Элм, 2003.-3 апреля.

452.Посвящено видному ученому-офтальмологу: в Сальянском районе в Центральной больнице состоялась научно-практическая конференция по случаю 80-летнего юбилея академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2003. - 22 апреля.

453.Продолжая заложенные ею традиции: на Международной конференции офтальмологов в Баку: к 80-летию академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2003. - 30 апреля.

454.Состоялось открытие Международной конференции, посвященной 80-летию талантливого офтальмолога, акдемика Зарифы ханум Алиевой//Бакинский рабочий. - 2003. - 29 апреля.

2004

455.Analıq, zəriflik rəmzi: Akademik Zərifə Əliyeva akademik M.Averbax adına ali mükafatını almış ilk qadın alim idi//Xalq qəzeti. - 2004. - 29 aprel.

456.Akademik Zərifə Əliyevanın abidəsinin açılış mərasimi: Ukrayna//Azərbaycan. - 2004. - 5, 8 iyun.

457.Akademik Zərifə Əliyevanın şərəfli adı və xeyirxah işləri Ukraynanın hətta kiçik şəhərlərində də yaxşı məlumdur//Azərbaycan. - 2004. - 8 may.

458.Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi: Bərdə şəhərində akademik Zərifə Əliyeva adına orta məktəbin açılış mərasimi//Respublika. - 2004. - 12 sentyabr.

459.Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi: akademik Zərifə Əliyevanın Ukraynada abidəsinin açılış mərasimi//Azərbaycan. - 2004. - 8 iyun.

460.Bərdə şəhərində akademik Zərifə Əliyeva adına orta məktəbin açılış mərasimi// Respublika. - 2004. - 12, 16 sentyabr.

461.Görkəmli alim, akademik Zərifə xanım Əliyevanın xatirəsi yad edildi//Yeni Azərbaycan. - 2004. - 29 aprel; Azərbaycan. - 2004. - 29 aprel.

462.Haqverdiyeva K. Əbədi məhəbbət nağılı: Akademik Zərifə Əliyeva-81 / Haqverdiyeva K., Sultanova A.//Yeni Azərbaycan. - 2004. - 28 aprel.

463.Xəlilzadə F. "...Əski həsrət olmayaydı": Akademik Zərifə Əliyeva//Azərbaycan. - 2004. - 28 aprel.

464.İsmayılqızı X. Əməldə yaşanan müqəddəslik: Akademik Zərifə Əliyeva-81//İki sahil. - 2004. - 23 aprel.

465.İsmayılova V. Əsl Azərbaycanlı qadın: Akademik Zərifə Əliyeva//Azərbaycan. - 2004. - 29 aprel.

466.Kərimov K. Akademik Zərifə Əliyeva və milli oftalmologiyamız//Respublika. - 2004. - 15 aprel.

467.Kərimov K. Bir ömrün tarixçəsi//Respublika. - 2004. - 5 dekabr.

468.Kərimov K. Şirin bir xatirətək qalacaqdır dünyada... / akademik Zərifə Əliyeva//Respublika. - 2004. - 28 aprel.

469.Nesterov A.P., Brovkina A.F. Anılan dost: Akademik Zərifə Əliyeva//Azərbaycan. - 2004. - 28 aprel.

470.Şərif A. Göylərə ucalan ömür: Akademik Zərifə Əliyeva//525-ci qəzet.-2004.-28 aprel.

471.Sultanova P. Əbədi xatılanmaq haqqı: Akademik Zərifə Əliyeva-81//İki sahil. - 2004. - 29 aprel.

472.Дань памяти известного ученого академика Зарифы ханым Алиевой//Бакинский рабочий. - 2004. - 29 апреля.

473.Джавадзаде М. Зарифа Алиева не искала легких путей//Бакинский рабочий. - 2004. - 28 апреля.

474.Церемония открытия памятника академику Зарифе Алиевой: Украина//Бакинский рабочий. - 2004. - 5, 9 июня.

2005

475.Abdullayev V. İnsanlara nur bəxş edən ləyaqət mücəssəməsi: Akademik Zərifə Əliyeva//Azərbaycan. - 2005. - 27 aprel.

476.Azərbaycan-Ukrayna dostluğu sarsılmazdır/Zərifə Əliyeva adına park abadlaşır/ Respublika. - 2005. - 16 sentyabr.

477."Bakı Kondisioneri" ASC-də akademik Zərifə Əliyevaya həsr olunmuş tədbir keçirilmişdir//Xalq qəzeti. - 2005. - 29 aprel.

478.Cavadzadə M. Mənəvi ucalığın zirvəsində dayanan alim: Akademik Zərifə Əliyeva// Azərbaycan. - 2005. - 28 aprel.

479.Əliyeva R. Fəxarət və ziyalılıq rəmzi sayılan qadınlarımız / AMEA-nın qadın alimləri: Zərifə Əliyeva//Azərbaycan. - 2005. - 8 mart.

480.Əmiraslanov Ə. Bəşəriyyət üçün dəyərli şəxsiyyət // Azərbaycan. - 2005. - 28 aprel.

481.Heydər Əliyev: Zərifə xanım mənə xoşbəxtlik bəxş etmişdir//Azərbaycan. - 2005. - 13 dekabr.

482.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə xanım Əliyevanın xatirəsi ehtiramla anıldı//Azərbaycan. - 2005. - 29 aprel.

483.Qafar T. Zərif xatirələr... / Akademik Zərifə Əliyeva-82//İki sahil. - 2005. - 28 aprel.

484.Sultanov A. Əbədi sevginin müqəddəs ünvanı: Akademik Zərifə Əliyeva//Yeni Azərbaycan. - 2005. - 28 aprel.

485.Sultanova P. Sadəliyin fövqündə dayanan insan: Akademik Zərifə xanım Əliyeva// İki sahil. - 2005. - 27 aprel.

486.Tallində akademik Zərifə Əliyeva adına Şərq Mədəniyyəti Xalq Universiteti yaradılmışdır//Respublika. - 2005. - 14, 19 yanvar.

487.Trutnyova K.V. İstedadlı alim, pedaqoq, böyük insan. Zərifə Əliyeva-82//Xalq qəzeti. - 2005. - 29 aprel.

488.Zəlimxan Y. Zərifə sevgisi, Heydər sevinci/Şeir//Yeni Azərbaycan.-2005.-28 aprel.

489.Zəriflik və böyük qüdrət sahibi. Professor Kərəm Kərimovun Zərifə Əliyeva haqqında xatirələri//Respublika. - 2005. - 28 aprel.

490.В ОАО «Bakı kondisioneri» проведено мероприятие, посвященной академику Зарифе ханым Алиевой//Бакинский рабочий. - 2005. - 29 апреля.

491.В Таллине будет установлен памятник академику Зарифе Алиевой//Бакинский рабочий. - 2005. - 3 августа.

492.В Таллине создан Народный Университет восточной культуры имени академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2005. - 14, 29 января.

493.Народный университет восточной культуры имени академика Зарифы Алиевой создан по решению эстонского правительства//Эхо. - 2005. - 14 января.

494.Сдан в эксплуатацию детский сад-ясли имени академика Зарифы Алиевой: Ярдымлы//Бакинский рабочий. - 2005. - 13 сентября.

495.Состоялась научная конференция, посвященная памяти академика З.Алиевой: Нах.гос.университет//Бакинский рабочий. - 2005. - 29 апреля.

2006

496.Abdullayev V. İnsanlara nur bəxş edən ləyaqət mücəssəməsi: akademik Zərifə Əliyeva-83//Xalq qəzeti. - 2006. - 26 aprel.

497.Alim ömrü//Azərbaycan. - 2006. - 28 aprel.

498.Cabbarov S. Fəhlələr onu minnətdarlıq duyğularıyla yad edirlər: Akademik Zərifə Əliyeva-83//Azərbaycan. - 2006. - 26, 28 aprel.

499.Dobromıslov A.N. Azərbaycanın gözəl qızı: Akademik Zərifə Əliyeva-83//Xalq qəzeti. - 2006. - 28 aprel.

500.Esmira F. Əbədiyaşar sənət əsəri: portret-xalça/Akademik Zərifə Əliyeva-83//Respublika. - 2006. - 28 aprel.

501.Əbədi ehtirama layiq şəxsiyyət: akademik Z.Əliyeva haqqında xatirələr//Xalq qəzeti. - 2006. - 28 aprel; Azərbaycan. - 2006. - 29 aprel.

502.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə xanım Əliyevanın xatirəsi ehtiramla anılmışdır//Azərbaycan, Xalq qəzeti. - 2006. - 16 aprel.

503.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə xanım Əliyevanın xatirəsi ehtiramla yad edilmişdir//Xalq qəzeti. - 2006. - 29 aprel.

504.Hüseynova H. Sönməyən ömür şamı: akademik Zərifə Əliyeva-83//Respublika. - 2006. - 21 aprel.

505.Kətubər. Əbədi məhəbbət nağılı: Bu gün Zərifə Əliyevanın doğum günüdür//Yeni Azərbaycan. - 2006. - 28 aprel.

506.Qasımov E. Gözlərə nur, ömürlərə sevinc paylayan insan: akademik Zərifə Əliyeva-83//Respublika. - 2006. - 28 aprel.

507.Muradov M. Görkəmli oftalmoloqun xatirəsi anıldı: akademik Zərifə Əliyeva-83// Respublika. - 2006. - 30 aprel.

508.Skripniçenko Z.M. Alim ömrü: ali, pedaqoq, insan... / Akademik Zərifə Əliyeva-83// Azərbaycan. - 2006. - 28 aprel.

509.Telman Q. Solmayan ömür: akademik Zərifə Əliyeva-83//İki sahil. - 2006. - 29 aprel.

510.Zərifə Əziz qızı Əliyeva // Konsilium. - 2006. - №3. - S.31.

511.Дань памяти выдающегося ученого-офтальмолога, академика З.Алиевой//Бакинский рабочий. - 2006. - 29 апреля.

512.Мирзоева С. Свет ее души озаряет нашу жизнь: Ко дню рождения академика З.Алиевой//Бакинский рабочий. - 2006. - 28 апреля.

513.Названный в честь академика Зарифы ханум Алиевой корабль будет плавать в водах Мирового океана//Бакинский рабочий. - 2006. - 22 сентября.

2007

514.Akademik Zərifə Əliyevanın yubileyi//Konsilium. - 2007. - №4. - S.3-4.

515.Akademik Zərifə Əliyeva-84: Elmi konfrans. Nax.DU-ti//Respublika. - 2007. - 2 may.

516.Alimlər akademik Zərifə Əliyeva haqqında//Respublika. - 2007. - 29 aprel.

517.Ana itirmişik ana yaşında//Azərbaycan. - 2007. - 15 aprel.

518.Ankaradakı yeni parka akademik Zərifə Əliyevanın adı verilmişdir//Xalq qəzeti. - 2007. - 23 may.

519.Cəfərov İ. Akademik Zərifə Əliyeva adına məktəb istifadəyə verildi: Xaçmaz şəhəri// Respublika. - 2007. - 21 sentyabr.

520.Görkəmli oftalmoloq alimin xatirəsini anma mərasimi keçirilmişdir: Akademik Zərifə Əliyeva-84//Azərbaycan. - 2007. - 11 aprel; Respublika. - 2007. - 29 aprel.

521.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın xatirəsi daim qəlbimizdədir// Azərbaycan. - 2007. - 28 aprel.

522.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə xanım Əliyevanın xatirəsi ehtiramla anılmışdır//Azərbaycan. - 2007. - 28, 29 aprel.

523.Əbədi sevgisinin müqəddəs ünvanı: bu gün dünya şöhrətli oftalmoloq, akademik Zərifə Əliyevanın doğum günüdür//Yeni Azərbaycan. - 2007. - 28 aprel.

524.Əliyeva A. Onun əziz xatirəsi unudulmazdır//Respublika. - 2007. - 28 aprel.

525.Əliyev H. Zərifə xanım həyatımı xoşbəxt edib//Azərbaycan. - 2007. - 28 aprel.

526.Əliyeva Z.Ə. Böyük həkim və elm xadimi//Cərrahiyyə. - 2007. - №2. - S. 2-6.

527.Hər könüldə yerin var! Akademik Zərifə Əliyevanın anadan olmasının 84-cü ildönümünə həsr edilmiş konfrans keçirilib (28 aprel, ATU)//Tibb. - 2007. - 30 aprel.

528.Hüseynova H. Şərəfli ömür yaşadı: akademik Zərifə Əliyeva-84//Azərbaycan. - 2007. - 28 aprel.

529.İsmayılqızı X. Nurlu əməl sahibi: görkəmli oftalmoloq, akademik Zərifə Əliyeva-84// İki sahil. - 2007. - 1 may.

530.Qasımov Elmar. Akademik Zərifə Əziz qızı Əliyeva (anadan olmasının 85 illiyi qarşısında)//Azərbaycan tibb jurnalı. - 2007. - №1. - S.172.

531.Qurbanova N. Nurlu siması əbədi xatırlanan nəcib insan: akademik Zərifə Əliyeva-84//Xalq qəzeti. - 2007. - 28 aprel.

532.Quliyeva Z. Allah Zərifə xanımı dünyaya insanları sevmək üçün gətirmişdir//Şəfqət. - 2003. - 19 mart.

533.Mehdiyev R. İki qüdrətin bir salnaməsi: Gözəl insan, böyük alim, qayğıkeş ana, akademik Zərifə Əliyevanın əziz xatirəsi//İki sahil. - 2007. - 25 aprel.

534.Nur və həyat rəmzi-akademik Zərifə xanım Əliyeva//Xalq qəzeti. - 2007. - 28 aprel.

535.Rüstəmli N. Ömürlərə sevinc, gözlərə nur paylayan insan: akademik Zərifə Əliyeva-84//Respublika. - 2007. - 29 aprel.

536.Sultan M. Həyat və nur çırağı: Akademik Zərifə Əliyeva-84//Yeni Azərbaycan. - 2007. - 24 aprel.

537.Zərifə Əliyevaya həsr olunmuş xatirə gecəsi//İki sahil. - 2007. - 26 aprel.

538.Zərifə Əziz qızı Əliyeva. Akademik Z.Ə.Əliyeva adına Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Göz Xəstəlikləri İnstitutu-60. - Bakı: "GİSO Enterprise", 2006. - S.41-45.

539.Zərifə Əziz qızı Əliyeva//Konsilium. - 2007. - №3. - S.3.

540.Vanşteyn B.I. Yanaşı yollar və yaxud portret cizgiləri/Akademik Zərifə Əliyeva-84// Xalq qəzeti. - 2007. - 28 aprel.

541.Vətənpərvər, xeyirxah insan, mehriban və qayğıkeş ana: Akademik Zərifə Əliyeva// Xalq qəzeti. - 2007. - 29 aprel.

542.Абдуллаев В. Воплошение достоинства, дарившее свет людям: Академик З.Алиева-84//Бакинский рабочий. - 2007. - 27 апреля.

543.В Хачмазе сдана новая средняя школа имени академика Зарифы Алиевой// Бакинский рабочий. - 2007. - 22 сентября.

544.Мирзоев Р. «Она была святой...»: Академик З.Алиева//Бакинский рабочий. - 2007. - 14 апреля.

545.Танкер имени академика Зарифы ханум Алиевой//Бакинский рабочий. - 2007. - 11 декабря.

2008

546.Abdullayev Z. Ülvilik, gözəllik, sədaqət rəmzi: Akademik Zərifə Əliyeva-85//Respublika. - 2008. - 27 aprel.

547.Ağayev T.M. Akademik Zərifə xanım Əliyevanın görmənin fiziologiyası və patalogiyası sahəsində xidmətləri//Elm. - 2008. - 24 aprel.

548.Axundova E. O, əsl Azərbaycan xanımı idi: Akademik Zərifə Əliyeva-85//Respublika. - 2008. - 27 aprel.

549.Akademik Zərifə Əliyevanın adına Qızlar Litseyinin açılışı//Respublika. - 2008.

550. Akademik Zərifə Əliyevanın anadan olmasının 85 illik yubileyi ilə bağlı silsilə tədbirlər keçiriləcək//Yeni Azərbaycan. - 2008. - 8 aprel.

551.Akademik Zərifə Əliyevanın 85 illik yubileyinə həsr olunmuş sərgi: Tbilisi//İki sahil. - 2008. - 25 aprel; Azərbaycan. - 2008. - 27 aprel.

552."Akademik Zərifə Əliyeva" gəmi bərəsi istifadəyə verilmişdir: Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin mərasimdə iştirakı//Respublika. - 2008. - 9 yanvar.

553.Aslan Qədir. Ukraynada Zərifə xanım Əliyeva ilə bağlı anım mərasimi keçirilmişdir// Respublika. - 2008. - 30 aprel.

554.Apreldə Bakıda görkəmli oftalmoloq, akademik Zərifə Əliyevanın yubileyinə həsr edilmiş konfrans keçiriləcək//Respublika. - 2008. - 30 yanvar.

555."Azərbaycanın alim qadınları". Akademik Zərifə Əliyeva-85. - Konfrans-sərgi// AMEA MEK. Elmi əsərlər. - 2008. - №9. - S.160-161.

556.Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın adını daşıyan parkda görülmüş abadlıq və yenidənqurma işləri ilə tanış olmuşdur// Azərbaycan, Respublika, Xalq qəzeti. - 2008. - 26 aprel.

557."Azərbaycan tibb jurnalı"nın xüsusi buraxılışı işıq üzü görmüşdür: Akademik Zərifə Əliyeva-85//Respublika, Xalq qəzeti, İki sahil. - 2008. - 30 aprel.

558.Azərbaycan Tibb Universitetinin dünya şöhrətli məzunu//Azərbaycan. - 2008. - 15 aprel.

559.Bakının Yasamal rayonunda görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın adını daşıyan məktəbin açılışı//Respublika. - 2008. - 29 aprel.

560.Bir dünya nur çeşməsi//Azərbaycan. - 2002. - 28 aprel.

561.Cavadzadə M.C. Akademik Zərifə xanım Əliyevanın ömür yolu//Azərbaycan tibb jurnalı. - 2008. - №2. - S.7-11.

562.Cavadzadə M. Qəlblərdə yaşayan insan: Akademik Zərifə Əliyeva-85//Respublika. - 2008. - 27 aprel.

563.Daşsalahlı R. Akademik Zərifə Əliyeva oftalmologiyada analoqu olmayan tədqiqatlara imza atıb//Yeni Azərbaycan. - 2008. - 26 aprel.

564.Görkəmli alim, sədaqətli ömür yoldaşı, qayğıkeş ana: akademik Zərifə Əliyevanın 85 illiyi ilə əlaqədar hazırlanmış multimedia diskinin, zarifa-aliyeva.az saytının təqdimat mərasimi keçirilmişdir//Respublika, Azərbaycan, Xalq qəzeti. - 2008. - 27 aprel.

565.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın xatirə günü//Respublika, İki sahil, Azərbaycan. - 2008. - 16 aprel.

566.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın xatirəsi ehtiramla anılmışdır// Respublika. - 2008. - 29 aprel.

567.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın 85 illik yubileyinə həsr olunmuş xatirə gecəsi//Respublika, Azərbaycan. - 2008. - 29 aprel.

568.Görkəmli oftalmoloqun xidmətləri unudulmazdır: akademik Zərifə Əliyeva-85 Tədbir. Şamaxı rayonu//İki sahil. - 2008. - 30 aprel.

569.Gözlərə nur verən nurlu şəxsiyyət: Oqtay Şirəliyevin çıxışı//Tibb.-2008.-30 aprel.-s. 2.

570.Əhmədov Q. Akademik Zərifə Əliyevanın yubileyi adını daşıdığı məktəbdə geniş qeyd olunur//Azərbaycan. - 2008. - 25 aprel.

571.Əmiraslanov Ə. Azərbaycan Tibb Universitetinin dünya şöhrətli məzunu: Akademik Zərifə Əliyeva//Azərbaycan. - 2008. - 15 aprel.

572.Fərhadqızı P. "Onun adı Azərbaycan tarixinə böyük hərflərlə yazılıb": Akademik Zərifə Əliyevanın xatirəsinə həsr olunmuş marka, disk və saytın təqdimatı keçirilib//525-ci qəzet. - 2008. - 29 aprel.

573.Hacızadə A. Moskvada görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın 85 illik yubileyi qeyd edilmişdir//Respublika, Xalq qəzeti. - 2008. - 30 aprel; Yeni Azərbaycan. - 2008. - 1 may.

574.Həsənova M. Azərbaycanın milli dövlətçilik tarixində görkəmli qadınlar: Akademik Zərifə Əziz qızı Əliyeva//525-ci qəzet. - 2008. - 15 aprel.

575.Həsənova M. Fədakarlıq və xeyirxahlıq rəmzi: görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyeva xalqımızın qəlbində əbədi olaraq yaşayacaq//Xalq qəzeti. - 2008. - 15 aprel.

576.Həsənov Ə. Lənkəranda görkəmli oftalmoloq alimin yubileyinə həsr olunmuş konfrans keçirilmişdir: Akademik Zərifə Əliyeva-85//Respublika. - 2008. - 30 aprel.

577.Hüseynova H. Günəş tək nur saçardı...: akademik Zərifə Əliyeva-85//Azərbaycan. - 2008. - 27 aprel.

578.Xeyirxahlıq Zərifə xanımın həyat tərzi idi: Akademik Zərifə Əliyeva-85//TV plyus. - 2008. - S.14-17.

579.İsmayılqızı X. Həyat onun üçün bir möcüzə idi: Akademik Zərifə Əliyeva-85//İki sahil. - 2008. - 26 aprel.

580.İşıqlı amallar carçısı: görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyeva//Yeni Azərbaycan. - 2008. - 16 aprel.

581.Kərimov K. Akademik Zərifə Əliyeva və milli oftalmologiyamız//Şəfqət.-2003.-№ 8-9.

582.Kərimov M. Oftalmoloq alim Zərifə Əziz qızı Əliyeva//Azərbaycan və azərbaycanlılar. - 2008. - №5-8. - S.3-8.

583.Kərimov M. Görkəmli oftalmoloq, gözəl insan və işıqlı şəxsiyyət: Akademik Zərifə Əliyeva-85//Elm. - 2008. - 24 aprel.

584.Kürdəmirdə görkəmli alim, nəcib insan Zərifə Əliyevanın 85 illiyi qeyd olunmuşdur// Respublika. - 2008. - 1 may.

585.Qəlbinur P. Vətən sevgisi: Unudulmaz müəllimim/Akademik Zərifə xanım Əliyevanın xatirəsinə//525-ci qəzet. - 2008. - 26 aprel.

586.Qismətoğlu F. Tallində akademik Zərifə xanım Əliyevanın büstü açılıb//Ədalət. - 2008. - 30 aprel.

587.Quliyeva Z. Allah Zərifə xanımı dünyaya insanları sevmək üçün gətirmişdi//Şəfqət. - 2003. - 19 mart.

588.Qurbanqızı Z. "Oğullar anası"-yeni sənət əsəri: Akademik Zərifə Əliyeva-85//Respublika. - 2008. - 30 aprel.

589."Oftalmologiyanın aktual problemləri": akademik Zərifə Əliyeva-85. Beynəlxalq konfrans: məqalələr toplusu/Tibb Universiteti . - Bakı:Şərq-Qərb, 2008. - 360 s.

590.Seyidov H. Alimlər dünyanın çırağı, axirətin nurudurlar: akademik Zərifə Əliyeva-85 //Azad Azərbaycan. - 2008. - 30 aprel.

591.Səfərov İ. "Zərifə Əliyeva-85" elektron nəşrinin təqdimat mərasimi: AMEA MEK-də "Azərbaycanın alim qadınları" adlı tədbir keçirildi//Respublika. - 2008. - 26 aprel.

592.SSRİ-də ilk Azərbaycan qadın alim: akademik Zərifə Əliyeva-85//Milli Birlik. - 2008. - 30 aprel.

593.Şulpina N.B. Amalı, niyyəti saf olan insan: akademik Zərifə Əliyeva//Xalq qəzeti. - 2008. - 27 aprel.

594.Tanrıverdiyev Y. Görkəmli oftalmoloqun xatirəsinə: akademik Zərifə Əliyeva-85// Respublika. - 2008. - 3 may.

595.Üzvlük, özəllik və sədaqət rəmzi olan Azərbaycan qadını: Zərifə Əliyeva-85// Azərbaycan. - 2008. - 27 aprel.

596.Zeynalov L. Akademik Zərifə Əliyevanın ən böyük mükafatı xalqının sevgisidir: akademik Zərifə Əliyeva-85. Tədbir, Gədəbəy//Respublika. - 2008. - 29 aprel.

597.85 illik yubileyi qeyd olundu: Az.Tibb Universitetində beynəlxalq konfrans keçirildi// Tibb. - 2008. - 30 aprel. - S.3.

598.Азербайджанская женщина-символ чистоты, красоты и верности: Академик З.Алиева-85//Бакинский рабочий. - 2008. - 30 апреля.

599.«Актуальные проблемы офталмологии»: Международная конференция /Академик З.Алиева-85//Бакинский рабочий. - 2008. - 29 апреля.

600.Алиев И. В Тбилиси открылась выставка, связанная с юбилеем академика З.Алиевой//Бакинский рабочий. - 2008. - 30 апреля.

601.В апреле в Баку пройдет Международная конференция, посвященная юбилею видного офтальмолога, академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2008. - 31 января.

602.Вечер памяти, посвященный 85-летнему юбилею выдающегося ученого-офтальмолога, академика З.Алиевой: Участие главы государства на мероприятии// Бакинский рабочий. - 2008. - 29 апреля.

603.Видный ученый, верная спутница жизни, заботливая мать: Академика З.Алиева-85//Республика. - 2008. - 29 апреля.

604.В Масаллы проведено заседание «Круглого стола», посвящено памяти академика Зарифы ханум Алиевой//Бакинский рабочий. - 2008. - 23 апреля.

605.В связи с 85-летием Зарифы Алиевой подготовлены мультимедийный диск, почтовая марка и сайт//Эхо. - 2008. - 1 мая.

606.Гаджизаде А. В Москве отмечен 85-летний юбилей выдаюшегося ученого-офтальмолога, академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2008. - 1 мая; Вышка. - 2008. - 2 мая.

607.Гасан гызы Н. Она дарила людям свет и радость жизни: академик З.Алиева-85//Вышка. - 2008. - 2 мая.

608.День памяти выдающегося ученого-офтальмолога, академика Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2008. - 17 апреля.

609.Ибрагимова Дж. Она вошла в плеяду выдающихся азербайджанских женщин: академик З.Алиева-85//Бакинский рабочий. - 2008. - 26 апреля.

610.Открытие лицея и парка имени академика Зарифы ханым Алиевой//Бакинский рабочий. - 2008. - 23 сентября.

611.Открытие школы имени выдающегося ученого-офтальмолога, академика З.Алиевой//Бакинский рабочий. - 2008. - 29 апреля; Вышка. - 2008. - 2 мая.

612.Президент Азербайджана Ильхам Алиев принял участие ученого-офтальмолога, академика З.Алиевой//Бакинский рабочий. - 2008. - 29 апреля.

613.Реконструкция мемориального комплекса Гейдар Алиев и парк имени Зарифы Алиевой//Бакинский рабочий. - 2008. - 23 апреля.

614.Состоялось научно-практическая конференция, посвященная 85-летнему юбилею академика З.Алиевой/Бакинский рабочий. - 2008. - 30 апреля.

615.Состоялось открытие мемориальных досок общенациональному лидеру Гейдару Алиеву и академику Зарифе Алиевой//Бакинский рабочий. - 2008. - 11 мая.

2009

616.Adilqızı N. Mənalı ömür yolu: Kərəm Kərimov. "Akademik Zərifə xanım Əliyeva və milli oftalmologiyamız"//Respublika. - 2009. - 12 iyun.

617.Akademik Zərifə Əliyeva-86//Tibb. - 2009. - 28 aprel. - S.4.

618.Elmin və mənəviyyatın zirvəsində//Azərbaycan. - 2009. - 28 aprel.

619.Əliyeva Y. Akademik Zərifə Əliyevanın xatirəsi qəlblərdə əbədi yaşayacaq//İki sahil. - 2009. - 29 aprel.- S.4.

620.Əmiraslanov Əhliman. Elmin və mənəviyyatın zirvəsində: akademik Zərifə Əliyeva-86//Azərbaycan. - 2009. - 28 aprel.

621.İctimai xadim və qayğıkeş ana: Akademik Zərifə Əliyeva haqqında yeni kitab işıq üzü görüb//Yeni Azərbaycan. - 2009. - 8 avqust.

622.Görkəmli alim, akademik Zərifə Əliyevanın əziz xatirəsi əbədi yaşayacaq: tədbirlər// Respublika, Yeni Azərbaycan. İki sahil. - 2009. - 28, 29 aprel.

623.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın parlaq xatirəsi qəlblərdə əbədi yaşayır//Respublika, İki sahil, Yeni Azərbaycan. - 2009. - 15 aprel; Ziya. - 2009. - S.24.

624.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın xatirəsi silsilə tədbirlərlə anılıb//Azərbaycan, Yeni Azərbaycan, İki sahil. - 2009. - 16 aprel.

625.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın unudulmaz xatirəsinə ehtiram: YAP-sı Qadınlar Şurası//Yeni Azərbaycan. - 2009. - 29 aprel; İki sahil. - 2009. - 29 aprel.

626.Gözlərə nur verən insan: Zərifə Əliyeva-86//Azərbaycan. - 2009. - 15 aprel.

627.Gözlərə nur verən nurlu şəxsiyyət: O.Şirəliyevin çıxışı//Tibb qəzeti. - 2008. - 30 aprel. - S.2

628.Hüseynova H. Alim, Vətəndaş, İnsan: Akademik Zərifə Əliyeva-86//Respublika. - 2009. - 28 aprel.

629.Hüseynova Ş. Nəsillərə nümunə olan ömür: Professor K.Kərimov. "Akademik Zərifə xanım Əliyeva və milli oftalmologiyamız"//Xalq qəzeti. - 2009. - 24 may.

630.Kamalqızı R. Alimlər dünyanın çırağı, axirətin nurudurlar: Akademik Zərifə Əliyeva-85//Yeni Azərbaycan, İki sahil. - 2009. - 25 aprel.

631.Kərimov S. Gözlərə nur verən insan: Akademik Zərifə Əliyeva//Azərbaycan. - 2009. - 15 aprel.

632.Qəlbinur P. Vətən sevgisi: Professor Zərifə Əliyeva//Gənc istedad.-2009.-№1. - S. 2.

633.Quliyeva R. Görkəmli alim, layiqli övlad, vəfalı ömür-gün yoldaşı, qayğıkeş ana: Akademik Zərifə Əliyeva-86//Xalq qəzeti,Yeni Azərbaycan. - 2009. - 28 aprel.

634.Mehdixanlı T. Gözlərə nur verən insan: akademik Zərifə Əliyeva//Vətən səsi. - 2009. - 24 aprel.

635.Ömür yolu: Zərifə xanım Əliyeva//Xalq qəzeti. - 2009. - 15 aprel.

636.Sultan M. Həyat və nur çırağı: Akademik Zərifə Əliyeva-86. Elmi konfrans. NDU-tı// İki sahil. - 2009. - 29 aprel.

637.Zərifə Əliyevanın anadan olmasının 86-cı ildönümü ilə əlaqədar konfrans keçirildi (AzHTİ)//Tibb. - 2009. - 13 may.- S.7.

638.Бабаев А. Научно-практическая конференция: академик З.Алиева-86//Бакинский рабочий. - 2009. - 28 апреля.

639.Награждены победители конкурса, посвященного памяти академика З.Алиевой//Бакинский рабочий. - 2009. - 28 апреля.

640.Подведены итоги конкурса «Зарифа Алиева-мать, женщина и ученый»//Бакинский рабочий. - 2009. - 28 апреля.

641.Светлая память о выдающимся ученом-офтальмологе, академика З.Алиевой живет в сердцах людей//Бакинский рабочий. - 2009. - 16-29 апреля.

2010

642."Ana-müqəddəslik zirvəsi" mövzusunda müsabiqəsinin qalibləri mükafatlandırılmışdır: akademik Zərifə Əliyeva-87//Azərbaycan. - 2010. - 29 aprel.

643.Bakıda akademik Zərifə Əliyevanın anadan olmasının 87-ci ildönümünə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfrans işə başlamışdır//Azərbaycan, Respublika. - 2010. - 29 aprel.

644.Elmin və insanlığın zirvəsi//Azərbaycan. - 2010. - 15 aprel; Yeni Azərbaycan. - 2010. - 15 aprel.

645.Əliyeva İ. İşıqlı insan: Zərifə Əliyeva//Azərbaycan. - 2010. - 19 sentyabr.

646.Əliyeva N. Hər gün xatırlanan xeyirxah insan: akademik Zərifə Əliyeva//Azərbaycan. - 2010. - 29 aprel.

647.Əliyeva N. Mənəviyyat tariximizin örnəyi: akademik Zərifə Əliyeva//Yeni Azərbaycan. - 2010. - 27 aprel.

648.Əmiraslanov Ə., Qasımov E. Elmin və insanlığın zirvəsi: akademik Zərifə Əliyeva //Azərbaycan. - 2010. - 29 aprel.

649.İsmayılqızı K. Xeyirxah əməllər sahibi: akademik Zərifə Əliyeva//İki sahil. - 2010. - 17 aprel.

650.Hüseynova H. Humanizm mücəssiməsi: akademik Zərifə Əliyeva//Xalq qəzeti. - 2010. - 28 aprel.

651.Hüseynova İ. Zərif bir insandır gözdə nur kimi: akademik Zərifə Əliyeva//Xalq qəzeti. - 2010. - 15 aprel.

652.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın xatirəsi anılmışdır// Azərbaycan. - 2010. - 16 aprel.

653.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə xanım Əliyevanın xatirəsi anılmışdır: Zaqatala, Bərdə, Hacıqabul, Şirvan//Respublika. - 2010. - 28 aprel; Azərbaycan. - 2010. - 30 aprel; Yeni Azərbaycan. - 2010. - 29 aprel.

654.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın 87 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq konfrans keçiriləcəkdir//Respublika, Xalq qəzeti. - 2010. - 21 aprel.

655.Göyçayda oftalmoloq-alim Zərifə Əliyevanın doğum günü qeyd olunmuşdur//İki sahil. - 2010. - 23 aprel.

656.Qafar T. Onun nurlu siması unudulmazdır: akademik Zərifə Əliyeva//İki sahil. - 2010. - 28 aprel.

657.Mirzəzadə R. Görkəmli pedaqoq, istedadlı alim, qayğıkeş ana: akademik Zərifə Əliyeva//Yeni Azərbaycan. - 2010. - 15 aprel.

658.Mirzəzadə R. Oftalmologiyada mühüm elmi yeniliklərə imza atmış böyük alim: akademik Zərifə Əliyeva SSRİ Səhiyyəsində Averbax mükafatını alan ilk xanım idi//Xalq qəzeti. - 2010. - 26 yanvar.

659.Nəbiyev B. Nurlu ömrün bədii salnaməsi: H.Mirələmov. "Zərifə Əliyeva" kitabı rus dilində çap olunub//525-ci qəzet. - 2010. - 1 may.

660.Niyazov X. Bir dünya nur çeşməsi: Akademik Z.Əliyeva//Azərbaycan. - 2010. - 29 aprel.

661.Nur dolu ömür: H.Mirələmov "Zərifə Əliyeva"//Yeni Azərbaycan. - 2010. - 8 may.

662.Ukraynanın Kiyev vilayətinin İrpen şəhərində Azərbaycan xalqının böyük qızı, dünya şöhrətli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın nurlu xatirəsi yad edilmişdir//Xalq qəzeti. - 2010. - 28 aprel.

663.Sadıqova A. Dəyərli alim, qayğıkeş ana, sədaqətli həyat yoldaşı: akademik Zərifə Əliyeva//Azərbaycan. - 2010. - 28 aprel.

664.Seyidov Mirkazım. Qaranlığa nur saçan zəka. - Bakı, 2010. - 589 s.

665.Şəmsizadə N. Böyük nəslin dastanı: Q.Mirələmov. "Zərifə Əliyeva"//525-ci qəzet. - 2010. - 28, 30 aprel.

666."Zərifə Əliyeva" bədii-publisistik kitabının təqdimat mərasimi olmuşdur//Azərbaycan, Respublika. - 2010. - 29 aprel.

667."Zərifə Əliyeva" kitabı təqdim olunacaq//Yeni Azərbaycan, İki sahil, Ədalət. - 2010. - 24 aprel.

668.Zərifə xanım Əliyevanın xatirəsinə həsr edilmiş müsabiqənin qalibləri açıqlanmışdır: YAP. Nəsimi rayonu//Xalq qəzeti. - 2010. - 28 aprel.

669.Zərifə xanım Əliyeva səhiyyə tariximizdə müstəsna yeri olan korifey idi: müsahibimiz akademik A.Namazovadır//İki sahil. - 2010. - 27 aprel.

670."Zərifə Əliyeva" Yuri Dolqoruki adına beynəlxalq ədəbi mükafatın xüsusi diplomuna layiq görüldü: H.Mirələmovun kitabı//Kredo. - 2010. - 6 noyabr.

671.В Ирпене почтили память ученого-офтальмолога с мировым именем, академика З.Алиевой: Киевская область Украины//Бакинский рабочий. - 2010. - 28 апреля.

672.Названы имена победителей конкурса памяти З.Алиевой//Бакинский рабочий. - 2010. - 28 апреля.

673.Ибрагимова Дж. Она являлась символом азербайджанской женщины: академик Зарифа Алиева//Бакинский рабочий. - 2010. - 29 апреля.

674.Керимов К. Свет ее души озаряет нам счастливый путь к новым высотам: академик Зарифа Алиева//Бакинский рабочий. - 2010. - 20 апреля.

675. Мираламов Г.Ф. Зарифа Алиева. - М.: Молодая гвардия, 2010. - 191 с. - (Жизнь замечательных людей: сер.биогр., вып. 1255).

676.Презентация книги «Зарифа Алиева»: автор книги Г.Мираламов//Зеркало. - 2010. - 27 апреля; Бакинский рабочий. - 2010. - 30 апреля.

677.Ханджанбекова Ф. Памяти академика Зарифы Алиевой: научная конференция //Бакинский рабочий. - 2010. - 29 апреля; Вышка. - 2010. - 23-29 апреля.

2011

678.Ağazadə Z. İrpendə akademik Zərifə Əliyevanın xatirəsini əziz tuturlar//Xalq qəzeti, Azərbaycan. - 2011. - 20 dekabr.

679.Akademik Zərifə Əliyeva və müasir oftalmologiya: akademik Kərəm Kərimov. Monoqrafiya//Yeni Azərbaycan. - 2011. - 16 mart.

680.Akademik Zərifə Əliyeva-88//Azərbaycan. - 2011. - 29 aprel.

681.Akademik Zərifə Əliyeva-88: tədbirlər//Xalq qəzeti, Respublika, İki sahil, Yeni Azərbaycan. - 2011. - 29 aprel.

682.Akademik Zərifə Əliyeva-88: müsabiqə//Xalq qəzeti. - 2011. - 29 aprel.

683.Aslanov K. Gözlərə nur, qəlblərə mərhəmət bəxş edən böyük insan: akademik Zərifə Əliyeva//Azərbaycan. - 2011. - 15 aprel.

684.Bakıda Zərifə Əliyevanın anadan olmasının 87-ci ildönümünə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi konfrans işə başlamışdır//Azərbaycan. - 2011. - 29 aprel. - S.4

685.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın xatirəsi anılmışdır//Xalq qəzeti, Yeni Azərbaycan, İki sahil. - 2011. - 28 aprel; Respublika. - 2011. - 30 aprel.

686.Hüseynova H. Ana-müqəddəslik zirvəsi: akademik Zərifə Əliyeva//Respublika. - 2011. - 28 aprel.

687.Hüseynova T. O, əsl gözəllik mücəssiməsi idi: akademik Zərifə Əliyeva//Xalq qəzeti. - 2011. - 16 aprel; İki sahil. - 2011. - 16, 22 aprel.

688.Kərimov S. Vətəndaş, alim, nəcib insan: akademik Zərifə Əliyeva-88//Respublika. - 2011. - 28 aprel.

689.Qəlbinur P. Vətən sevgisi: Akademik Zərifə Əliyevanın əziz xatirəsinə//Respublika. - 2011. - 28 aprel.

690.Məmmədhəsənov R. Nurlu insan: akademik Zərifə Əliyeva-88//Azərbaycan. - 2011. - 28 aprel.

691.Minsk şəhərində "Zərifə Əliyeva" kitabının təqdimat mərasimi olmuşdur// Azərbaycan, Yeni Azərbaycan, Səs. - 2011. - 6 dekabr.

692.Nurlu insan//Azərbaycan. - 2011. - 28 aprel.

693. Şərəfli ömür yolu: akademik Zərifə Əliyeva-88//Xalq qəzeti. - 2011. - 28 aprel.

694.Почтена память видного-ученого-офтальмолога академика Зарифы Алиевой //Бакинский рабочий. - 2011. - 28 апреля.

695.88 лет со дня рождения видного ученого-офтальмолога З.Алиевой//Вышка, Эхо. - 2011. - 29 апреля.

2012

696.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın anadan olmasının 89 ildönümünə həsr edilmiş elmi konfrans keçirilmişdir//Azərbaycan. - 2012. - 29 aprel. - S.5.

697.Qasımov E. Ürəklərdə izi var: AMEA həqiqi üzvü, professor Zərifə Əliyeva//Xalq qəzeti. - 2012. - 15 aprel.

698.Mirələmov H. İnsanlara qalan nur: akademik Zərifə Əliyevanın anım günü// Azərbaycan. - 2012. - 15 aprel.

2013

699.Akademik Zərifə Əliyevanın 90 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı//Respublika. - 2013. - 8 fevral.

700.Akademik Zərifə Əliyevaya həsr olunmuş tədbir keçirilmişdir/Respublika. - 2013. - 17 aprel.

701.Akademik Zərifə Əliyevanın anadan olmasının 90 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi-praktik konfrans keçiriləcəkdir//Azərbaycan. - 2013. - 29 mart. Azərbaycan Dillər Universitetində akademik Zərifə Əliyevanın 90 illik yubileyinə həsr olunmuş dəyirmi masa.

702.Akademik Zərifə xanım Əliyeva Azərbaycan oftalmologiya elmini bütün dünyada tanıtmışdır//Azərbaycan. - 2013. - 18 aprel.

703.Akademik Zərifə xanım Əliyeva tanınmış tibb tədqiqatçıları tərəfindən dünya səviyyəli alim kimi qəbul edilmişdir//İki sahil. - 2013. - 20 aprel.

704.Ağayev T. Görkəmli oftalmoloq alim//Elm. - 2013. - 24 aprel.

705.Ağayeva T. Mənim əziz müəllimim: akademik Zərifə xanım Əliyeva haqqında xatirələrim//Elm.- 2013. - 24 aprel.

706. Azərbaycan elminə şöhrət gətirən tanınmış oftalmoloq alim//İki sahil.-2013.-10 aprel.

707.Baxşəliyev R. Akademik Zərifə xanım Əliyeva ehtiramla anılır//Azərbaycan. - 2013. - 16 aprel.

708.Bayramova Z. Azərbaycan oftalmologiyasını dünya səviyyəsində tanıdan akademik //Səs. - 2013. - 18 aprel.

709.Bayramova Z. Görkəmli alim, qayğıkeş ana: Binəqədi rayonunda görkəmli oftalmoloq, akademik Zərifə xanım Əliyevanın xatirəsi anıldı//Səs. - 2013. - 16 aprel.

710.Dünya şöhrətli oftalmoloq//İki sahil. - 2013. - 17 aprel.

711.Əliyeva N. Analıq, qadınlıq, təbiblik mücəssiməsi:görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyeva haqqında düşünərkən//Səs. - 2013-. - 23 aprel; İki sahil. - 2013. - 23 aprel.

712.Əlizadə A. Böyük insan, unudulmaz alim: Zərifə Əliyeva-90//Azərbaycan. - 2013. - 16 aprel.

713.Əmiraslanov Ə. Dünya şöhrətli alim, görkəmli oftalmoloq, qayğıkeş insan: akademik Zərifə Əliyeva-90//Xalq qəzeti. - 2013. - 14 aprel.

714.Əmiraslanov Ə. Görkəmli alim, həssas qəlbli həkim//Elm. - 2013. - 24 aprel.

715.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə xanım Əliyevanın anadan olmasının 89-cu ildönümünə həsr olunmuş konfrans keçirilmişdir//Azərbaycan. - 2012. - 29 aprel.

716.Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın həyat və yaradıcılığından bəhs edən sərgi böyük maraqla izlənmişdir//Azərbaycan. - 2013. - 16 aprel.

717.Göyçayda görkəmli oftalmoloq Zərifə xanım Əliyevanın anadan olmasının 90 illik yubileyi münasibətilə tədbir keçirilmişdir//Azərbaycan. - 2013. - 16 aprel.

718.Hacıyev R. Böyük alim, qayğıkeş, xeyirxah insan//Elm. - 2013. - 24 aprel.

719.Haşımova N. Görkəmli oftalmoloq alimin xatirəsinə...//Elm. - 2013. - 24 aprel.

720.Heydərova A. Böyük qəlbin işığında: Zərifə Əliyeva-90//Azərbaycan.-2013.-14 aprel.

721.Hüseynova R. Zərifə Əliyeva-90//Səs. - 2013. - 3 aprel.

722.Həsənov Əlisəfa. Görkəmli alimin mənalı ömür yoluna həsr olunmuş konfrans//Respublika. - 2013. - 19 aprel.

723.Xuraman İsmayılqızı. Xeyirxahlıq onun amalı idi / Milli oftalmologiyamızın banisi Zərifə xanım Əliyevanın xalqına göstərdiyi misilsiz xidmətlər, tibb elminin inkişafı naminə apardığı tədqiqatlar əsl vətəndaş fədakarlığı idi//İki sahil. - 2013. - 19 aprel.

724.Xuraman İsmayılqızı. Nurlu peşə sahibi, daim böyük hörmətlə xatırlanan səmimi insan// İki sahil. - 2013. - 23 aprel.

725.İlyasoğlu R. Akademik Zərifə Əliyevanın 90 illiyinə həsr olunmuş tədbir//Respublika. - 2013. - 7 aprel.

726.Qarayev Ü. Sumqayıt Dövlət Universitetində görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın 90 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi-praktik konfrans//Respublika. - 2013. - 19 aprel.

727.Qasımov E.M. Akademik Zərifə Əliyevanın Azərbaycanda tibb elminin və səhiyyəsinin inkişafında rolu//Elm. - 2013. - 24 aprel.

728.Kərimov K. Nurdan yaranmış insan...//Elm. - 2013. - 24 aprel.

730.Məmmədli H. Görkəmli alim, qayğıkeş insan-Zərifə xanım Əliyeva//Yeni Azərbaycan. - 2013. - 10 aprel.

731.Məmmədov E. Naxçıvanda akademik Zərifə xanım Əliyevanın 90 illik yubileyi qeyd olunmuşdur//Azərbaycan. - 2013. - 16 aprel.

732.Mənəvi ucalığın zirvəsində dayanan alim//Elm. - 2013. - 24 aprel.

733.Musayev (Qəlbinur) P. Vətən sevgisi: unudulmaz müəllimim akademik Zərifə xanım Əliyevanın əziz xatirəsinə//Elm. - 2013. - 24 aprel.

734.Nəcəfova S. Üç görüş, bir müsahibə//Elm. - 2013. - 24 aprel.

735.Nəzakət Ələddinqızı. "Azərbaycan elminə şöhrət gətirən tanınmış oftalmoloq alim" mövzusunda elmi konfrans keçirildi//Səs. - 2013. - 9 aprel.

736.Nəzakət Ələddinqızı. Görkəmli alim, qayğıkeş ana//Səs. - 2013. - 23 aprel.

737.Respublikada oftalmologiya elminin inkişafında Zərifə Əliyevanın xidmətləri//İki sahil. - 2013. - 19 mart.

738.Şəmsiyyə Əliqızı. Səbaildə akademik Zərifə xanım Əliyevanın 90 illik yubileyi qeyd olunur//İki sahil. - 2013. - 16 aprel.

739.Şulpina N.B. Amalı, niyyəti saf olan insan//Elm. - 2013. - 24 aprel.

740.Ukraynada Azərbaycanın görkəmli alimi Zərifə Əliyevanın xatirəsi yad edilmişdir//İki sahil.- 2013. - 17 aprel.

741.Zərifə Əziz qızı Əliyeva//Elm. - 2013. - 24 aprel.

742.Асадова А. Она оберегала свет очей своего народа//Elm. - 2013.- 24 aprel.

743.Бровкина А. Зарифа Азизовна Алиева.//Elm.- 2013.- 24 aprel.

744.В национальной библиотека состоялась презентация книги «Зарифа Алиева» на азербайджанском и английском языках / Мираламов Г. Зарифа Алиева. - М.: Молодая гвардия, 2010)//Бакинский рабочий. - 2013. - 23 апреля.

745.Добромыслов А.Н. Славная дочь Азербайджана//Elm.- 2013.- 24 aprel.

746.Добромыслова О.П. Человек и женщина//Elm. - 2013.- 24 aprel.

747.Зарифа Алиева-90 / Президент Азербайджана Ильхам Алиев издал распоряжение о проведении юбилея академика// Каспи. - 2013. - 9-15 апреля.

749.Краснов М.М. Талант жить//Elm.- 2013.- 24 aprel.

750. Мошетова Л.К. Памяти академика З.А.Алиевой.//Elm.- 2013.- 24 aprel.

751.Пучковская Н.А. Встречи с Зарифой ханум.//Elm.- 2013. - 24 aprel.

752.Скрипиченко З.М. Жизнь в науке.//Elm.- 2013.- 24 aprel.

753. Тагибеков К. Академик З.А.Алиева - совесть отечественной офтальмологии.//Elm.- 2013.- 24 aprel.

754.Трутнева К.В. Ученый, педагог, человек.//Elm.- 2013.- 24 aprel.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri.

Biblioqrafiya. Bakı, Elm, 2003.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxana.

Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri.

ZƏRİFƏ ƏZİZ qızı ƏLİYEVA.

Biblioqrafiya. Bakı, Elm, 2013.

RƏYLƏR

Замечательная книга с большим охватом материала, связанного с деятельностью профессиональной и общественной, выдающегося человека современного Азербайджана Зарифой ханум Алиевой. В книге раскрыт образ ученого и человека посвятившего себя служению людям. Очень глубоко и всесторонне раскрыт характер врача, матери, жены и соратника великого человека президента Азербайджана Гейдара Алирзаевича Алиева.

В книге дан большой иллюстрированный материал. В том числе и скульптуры, созданные мною посвященные образу Зарифы ханум Алиевой, за что выражаю автору книги, доктору медицинских наук, профессору Кераму Керимову особую благодарность и поздравляю автора с завершением труда и выхода в свет этой замечательной книги.

Скульптор **О.Эльдаров.**

Tibb elmləri doktoru, professor, Türk Dünyası Araşdırmaları Dövlətlərarası Elmlər Akademiyasının akademiki hörmətli Kərəm Kərimova

Möhtərəm Kərəm həkim.

İnsanlarımızın sağlamlığının qorunması sahəsində Sizin böyük xidmət göstərdiyinizi həmişə yüksək qiymətləndirmişəm, Şəxsiyyətinizi bütün ziyalılarımıza örnək kimi təqdim etmişəm. Siz, tibb elminin əməli tətbiqi ilə yanaşı, bu elmin nəzəri cəhətdən zənginləşdirilməsi sahəsində də xüsusi fəaliyyət göstərməkdəsiniz.

Deyilənlərlə yanaşı, Sizin öz müəlliminiz, Azərbaycanın oftolmologiya sahəsində və ictimai-siyasi həyatında əvəzsiz xidmətləri olmuş, Azərbaycan qadınlarının tərbiyəsinə şəxsi nümunəsi ilə çox böyük təsir göstərmiş, analıq simvolu olan Zərifə xanım Əziz qızı Əliyeva haqqında çox dəyərli, həqiqətləri əks etdirən zəngin əsər yazaraq, ən nəfis şəkildə böyük tirajla nəşrinə nail olmağınıza və əhali arasında geniş yaymağınıza, o cümlədən ehtiyacı ödəyəcək miqdarda Yeni Azərbaycan Partiyası Səbail rayon təşkilatına bağışlamağınıza görə dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

Xeyirxah əməllərinizi həyata keçirməkdə Sizə yeni uğurlar diləyirəm.

Dərin hörmətlə,
YAP İdarə Heyətinin üzvü, Səbail rayon təşkilatının sədri, pedaqoji elmlər doktoru, professor, Beynəlxalq Pedaqoji və Sosial Elmlər Akademiyasının akademiki

Zahid Qaralov.

Tibb elmləri doktoru, professor, Türk Dünyası Araşdırmaları Uluslararası Elmlər Akademiyasının akademiki Cənab K.Kərimova

Hörmətli Kərəm müəllim,

"Akademik Zərifə xanım Əliyeva və müasir oftalmologiya" adlı kitabınızı böyük məmnunluqla qəbul etdim. Müasir Azərbaycanımızın yeni tarixinin görkəmli şəxsiyyətlərindən birinə həsr etdiyiniz bu qiymətli əsər heç şübhəsiz doğma Vətənimizin və onun parlaq elm xadimlərindən və ziyalılarından biri olan Zərifə xanımın ölkəmizin hüdudlarından kənarda daha çox tanıdılmasına öz töhfəsini verəcək. Bu mənada Sizə Səfirliyimizin kollektivi adından minnətdarlığımızı bildirir, möhkəm can sağlığı, xoşbəxtlik və şərəfli fəaliyyətinizdə uğurlar arzulayıram.

Hörmətlə, **Vəhdət Sultan-zadə**

Redaktorlar:

Şövkət Hüseynova - *yazıçı-jurnalist, Həsən bəy Zərdabi və Məhsəti Gəncəvi mükafatı laureatı, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

Amaliya Bayramova - *jurnalist-publisist*

Nigar Kərimova - *tibb elmləri üzrə fəlsəfə doktoru*

Bədii və texniki tərtibat: **Mürsəl Bəhmən**

Редакторы:

Шовкет Гусейнова - *журналист-писатель, лауреат премии Гасанбека Зардаби и Мехсети Гянджеви, доктор философии по филологии*

Амалия Байрамова - *журналист-публицист*

Нигяр Керимова - *доктор философии по медицине*

Наргиз Гулузаде - *доктор филологических наук*

Художественное и техническое оформление: **Мурсал Бахман**

Переводчик: **Ирада Алиева**

Editors:

Shovket Huseynova - *journalist-writer, Hasanbei Zardabi and Mekhseti Ganjavi Prize-winner, doctor of philosophy on philology*

Amaliya Bairamova - *journalist-publicist*

Nigar Kerimova - *doctor of philosophy on medical sciences.*

Art and technical compiler: **Mursal Bahman**

Translation: **Irada Aliyeva**

Kərəm Kərimov

AKADEMİK ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVA

Təkmilləşdirilmiş təkrar nəşr (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində).

B., «APOSTROFF» MMC, 2018, 192 səhifə.

Kitabda Azərbaycanın oftalmologiya sahəsində və ictimai həyatında əvəzsiz xidmətlər göstərmiş akademik Zərifə xanım Əliyevanın ömür yolu, elmi nailiyyətləri barədə geniş məlumatlar verilir, eləcə də Azərbaycan və Rusiyanın tibb alimlərinin, görkəmli şəxsiyyətlərinin fikirləri və xatirələri əks olunur.

Керам Керимов

АКАДЕМИК ЗАРИФА ХАНУМ АЛИЕВА

Б., «APOSTROFF» ООО, 2018, 192 стр.

Книга рассказывает о жизненном пути и научных достижениях видного ученого, академика Зарифы ханум Алиевой, имеющей выдающиеся, неоценимые заслуги в области офтальмологии и общественной жизни. В ней также нашли отражение мысли и воспоминания о Зарифе ханум Алиевой азербайджанских и российских ученых в сфере медицины, известных личностей.

Keram Kerimov

ACADEMICIAN ZARIFA KHANUM ALIYEVA

B., «APOSTROFF» LTD., 2018, 192 p.

This book is dedicated to Zarifa khanum Aliyeva whose achievements in Azerbaijan ophthalmology, in scientific and public life are very significant. There are also recollections of Azerbaijan and Russian well-known scientists, doctors and othe persons about Z.A.Aliyeva in the book.

Format - Формат - Format: 60x84 1/8
Ofset çap üsulu - Офсетная печать - Offset printing
Sayı - Тираж - Circulation: 150

ISBN 978-9952-404-411-8

© Kərəm Kərimov, 2009
© Kərəm Kərimov, 2010
© Kərəm Kərimov, 2018

KƏRƏM TƏBRİZ OĞLU KƏRİMOV 1947-ci ildə Zəngəzur mahalında müəllim ailəsində anadan olmuşdur. Orta məktəbi qızıl medal ilə bitirmiş, 1968-ci ildə N.Nərimanov adına Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutuna daxil olmuş və 1974-cü ildə bitirmişdir. 1975-1977-ci illərdə Naxçıvan göz xəstəxanasında həkim-oftalmoloq işləmişdir.

1977-1979-cu illərdə Elmi-Tədqiqat Göz Xəstəlikləri İnstitutunda klinik ordinatura keçdikdən sonra 1979-cu ildə bu instituta elmi işçi vəzifəsinə qəbul olunmuş və sonradan ardıcıl şəkildə həmin institutun təşkilati-metodik, qlaukoma, gözün mikrocərrahiyyəsi şöbələrinin rəhbəri vəzifəsində işləmişdir. 1986-cı ildə Əlillərin Reabilitasiya Mərkəzini yaratmış və rəhbəri olmuşdur.

K.T.Kərimov 1998-ci ildən 2005-ci ilin noyabr ayına kimi Zərifə Əliyeva adına Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Göz Xəstəlikləri İnstitutunun direktoru vəzifəsində çalışmış və Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin baş oftalmoloqu olmuşdur.

1985-ci ildə tibb elmləri namizədi, 1997-ci ildə tibb elmləri doktorluğu dissertasiyalarını müdafiə etmiş və 2003-cü ildə professor elmi rütbəsinə layiq görülmüşdür.

İşlədiyi 30 il ərzində 35 minə qədər cərrahi əməliyyat aparmış, 170 mindən çox xəstəyə tibbi xidmət və köməklik göstərmişdir. K.Kərimov dünyanın bir çox ölkələrində elmi simpoziumlarda iştirak etmiş, respublika və xarici nəşriyyatlarda məqalələri dərc edilmişdir.

Professor K.T.Kərimov 520-dən artıq elmi əsərin, o cümlədən 12 monoqrafiyanın, 30 metodik tövsiyənin və iki ixtiranın müəllifidir. Onun rəhbərliyi altında 35 tibb üzrə fəlsəfə doktoru və 5 tibb üzrə elmlər doktoru adını almaq üçün dissertasiya müdafiə edilmişdir. Hal-hazırda 10 tibb üzrə fəlsəfə doktoru, 2 tibb üzrə elmlər doktoru adını almaq üçün dissertasiyalarının elmi rəhbəridir.

Rusiya Keyfiyyət Problemləri Akademiyasının, Nyu-York Akademiyasının, Avropa Oftalmoloqlar Assosiasiyasının və Amerika Diabetoloqlar Cəmiyyətinin üzvüdür. Türkdilli dövlətlər Oftalmoloqlar Assosiasiyasının Azərbaycan və Orta Asiya üzrə həmsədridir.

Respublika «Bilik» Maarifçilik, Mədəniyyət və İnformasiya Mərkəzi professor K.T.Kərimovun maarifçilik xidmətini nəzərə alaraq onu «Akademik Y.Məmmədəliyev» adına medalla təltif etmişdir.

1992-ci ildən Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvüdür.